

23

The KARTVELOLOGIST

JOURNAL OF GEORGIAN STUDIES

ქართველოლოგი

UDC (UDC)821.353.1+811.353.1+008(479.22)
კ - 275

IN THIS ISSUE:

- *Inogen or Innogen* – Concerning One Conjecture of Shakespeare's *Cymbeline's* Oxford Publication
- Georgian *naxiri* (cattle) - Akkadian *naxiru*
- The Borrowed Plant Names Stems in the Georgian Gospel

საშუალო

- რეკლამის ენის ქალი, ოზურგის და ნესტანი
- ქართული ნახირი - აქადური *naxiru*
- პროცესი - ქართული ენის ფორმირების მიზრობა ენათმეცნიერების (XIX-XX საუკუნეები)

ISSN 1113-1186

ქართველოლოგი
THE KARTVELOLOGIST

JOURNAL OF
GEORGIAN STUDIES

23 (8)

SUMMER
2015
ზაფხული

PUBLISHED BIANNIALLY BY THE CENTRE
FOR KARTVELIAN STUDIES
TBILISI STATE UNIVERSITY

In a broad sense Kartvelology embraces study of Georgian culture, history and all fields of the humanities: linguistics, literary criticism, art, archaeology, folklore, ethnography, source study.

"The Kartvelologist" is a bilingual (Georgian and English) academic journal, covering all spheres of Kartvelological scholarship. Along with introducing scholarly novelties in Georgian Studies, it aims at popularization of essays of Georgian researchers on the international level and diffusion of foreign Kartvelological scholarship in Georgian scholarly circles.

"The Kartvelologist" is issued both in printed and electronic form. In 1993-2009 it came out only in printed form (#1-15). The publisher is the "Centre for Kartvelian Studies" (TSU), financially supported by the "Fund for Kartvelian Studies". In 2011-2013 the journal was financed by the Shota Rustaveli National Science Foundation.

The Editorial Board: Foreign authors, together with their Georgian colleagues, are members of the Editorial Board of *The Kartvelologist*, taking an active part in shaping the scholarly style and form of the journal, authors of papers, occasionally reviewers of papers to be published, and popularizers in their home countries and scholarly centres of topics of Georgian Studies.

Editor-in-Chief: Elguja Khintibidze

Bakhtadze Michael (History) – Georgia; Beynen Bert (Rustvelology) - Philadelphia, USA; Boeder Winfried (Linguistics) – Germany; Buachidze Gaston (Kartvelology) – France; Chikhladze Nino (History of Georgian Art) – Georgia; Chotiwary-Jünger Steffi (Georgian literature) – Germany; Doborjginidze Nino (Linguistics) – Georgia; Enoch Reuven (The Georgian language, Georgian-Hebrew cultural contacts) – Israel; Fährnich Heinz (Georgian linguistics) – Germany; Kojima Yasuhiro (Kartvelian languages) – Japan; Kudava Buba (Study of Manuscripts) – Georgia; Licheli Vakhtang (Archaeology) – Georgia; Magarotto Luigi (Georgian literature) – Italy; Melikishvili Damana (The Georgian language) – Georgia; Nikoleishvili Avtandil (Georgian literature) – Georgia; Nocun Przemyslaw (Archaeology) – Poland; Outtier Bernard (Medieval Studies) – France; Ratiani Irma (Literary criticism) – Georgia; Shurgaiia Gaga (Georgian literature) – Italy; Sikharulidze Ketevan (Folklore) – Georgia; Tuite Kevin (Ethnography and folklore) – Canada.

Each issue of the journal is prepared and published by the editorial staff: Khintibidze Elguja, Rusieshvili Manana, Melikidze Tamar, Javakhadze Irina, Guliasvili Sophio, Vardosanidze Tsira.

In some cases the Editorial Board, the staff and the reviewers do not share the stylistic peculiarities and the views expressed in the papers published.

CONTENTS

GEORGIAN LITERATURE IN ENGLISH TRANSLATIONS:

Nikoloz Baratashvili, Poems: The Blue Sky, Meditations by the River Mtkvari, Merani -----5

STUDIES: LITERARY RELATIONS

Elguja Khintibidze: *Imogen* or *Innogen* – Concerning One Conjecture of Shakespeare's *Cymbeline's* Oxford Publication ---37

Michaela Krejcová: Georgian - Icelandic Literary Relations---67

Tamar Melikidze: The Women of Renaissance. *Imogen* and *Nestan* - -----89

STUDIES: LINGUISTICS

Konstantine B. Lerner: Georgian *naxiri* (cattle) - Akkadian *naxiru* -----104

Marine Ivanishvili: The Borrowed Plant Names Stems in the Georgian Gospel-----129

STUDIES: HISTORIOGRAPHY

Peter Scinner: A Neglected Pioneer - Carla Serena (1820-1884) -----159

STUDIES: LEXICOGRAPHY

Tinatin Margalitadze, Marika Odzeli: Lexicographic Activities of Marjory Wardrop-----199

Antonina Kapanadze: Examining the Effectiveness of Monolingual Bilingual and Bilingualized Dictionaries for Georgian Learners -----235

ARCHIEVES OF KARTVELOLOGISTS

Katharine Vivian: Anthology of Georgian Poetry in French ----- 251

Akaki Khintibidze: Project - The Attitude of Georgian Versification Compared to European Versification (19th-20th centuries) ----- 258

სარჩევი

ძართული ლიტერატურა ინგლისურ თარგმანებში	
ნიკოლოზ ხარაბაშვილი, ლექსები: ცისა ფერს, ფიქრნი მტკვრის პირას, მერანი-----	5
კვლევა: ლიტერატურული ურთიერთობები	
ელაფა ხინთიბიძე: იმოჯენი (Imogen) თუ ინოჯენი (Innogen) (შექსპირის <i>ციმბელინის</i> ოქსფორდული გამოცემის ერთი კონიექტურის შესახებ)-----	12
მიხაელა კრეციგოვა: ქართულ-ისლანდიური ლიტერატურული ურთიერთობები-----	58
თამარ მელიქიძე: რენესანსის ეპოქის ქალი. იმოჯენი და ნესტანი-----	76
კვლევა: ნაიმეცენიძე	
კონსტანტინე ლერნერი: ქართული <i>ნახირი</i> - აქადური <i>naxiru</i> -----	100
მარინე ივანიშვილი: მეცნარეთა სახელების ნასესხები ფუძეები ქართულ თხზულებებში-----	107
კვლევა: ისტორიობრაზი	
პიტერ სკინერი: დავიწყებული მოგზაური: კარლა სერენა (1829-1884)-----	139
კვლევა: ლექსობრაზი	
თინათინ მარგალიტაძე, მარია ოძელი: მარჯორი უორდროპის ლექსიკოგრაფული საქმიანობა-----	176
ანტონინა კაპანაძე: განმარტებითი, ორენოვანი და კომპინირებული ტიპის ლექსიკონების ეფექტიანობის კვლევა ინგლისური ენის ქართველ შემსწავლელებში-----	220
ძარბაზიშვილი აკიმეაძე	
ქეთინ ვივიანი: ქართული პოეზიის ანთოლოგია ფრანგულ ენაზე-----	247
აკაკი ხინთიბიძე: პროექტი - ქართული ვერსიფიკაციის მიმართება ევროპულთან (XIX-XX საუკუნეები)-----	255

ნიკოლოზ ბარათაშვილი
Nikoloz Baratashvili

ნიკოლოზ ბარათაშვილი (1817-1845) ქართული მწერლობის კლასიკოსია. იგი ქართული რომანტიკული ლიტერატურის ყველაზე დიდი წარმომადგენელია. მისი პოეზია ინგლისურ ენაზე სრული სახით თარგმნილი არ არის. ჟურნალის წინამდებარე ნომერში ვაქვეყნებთ მის სამ საუკეთესო ნაწარმოებს: „ცისა ფერს“ (დონალდ რეიფილდის თარგმანით: *The Literature of Georgia. A History. Carzon*), „ფიქრნი მტკვრის პირას“ და „მერანი“ (ვენერა ურუშაძის თარგმანით: *Anthology of Georgian Poetry*, Tbilisi 1958). ქართული ტექსტი იბეჭდება პავლე ინგოროყვას გამოცემის მიხედვით (*ნიკოლოზ ბარათაშვილი, თხზულებანი*, 1954).

რედაქტორი

Nikoloz Baratashvili (1817-1845) is the greatest representative of Georgian Romanticism. His poetry has not been fully translated into English. In this issue of the journal, three of Baratashvili's best known poems are published: *Sky Blue* (translated by Donald Rayfield: *The Literature of Georgia. A History. Carzon*), *Meditations by the river Mtkvari and Merani* (translated by Venera Urushadze. *Anthology of Georgian Poetry*, Tbilisi 1958). The Georgian text is published as cited in the edition by Pavle Ingorokva (*Nikoloz Baratashvili. Works*, 1959).

The Editor

ცისა ფერს

ცისა ფერს, ლურჯსა ფერს,
პირველად ქმნილსა ფერს
და არ ამ ქვეყნიერს,
სიყრმიდგან ვეტრფოდი.

და ახლაც, როს სისხლი
მაქვს გაციებული,
ვფიცავ [მე] — არ ვეტრფო
არ ოდეს ფერსა სხვას.

თვალეზში მშვენიერს
ვეტრფი მე ცისა ფერს;
მოსრული იგი ცით
გამოკრთის სიამით.

ფიქრი მე სანატრი
მიმიწვევს ცისა ქედს,
რომ ეშხით დამდნარი
შევერთო ლურჯსა ფერს.

მოკვდეზი — ვერ ვნახავ
ცრემლსა მე მშობლიურს, —
მის ნაცვლად ცა ლურჯი
დამაფრქვევს ცვარს ციურს!

სამარეს ჩემსა, როს
გარს ნისლი მოეცვას —
იგიცა შესწიროს
ციაგმან ლურჯსა ცას!

ფიქრნი მტკვრის პირას

წარვედ წყალის პირს სევდიანი ფიქრთ გასართველად,
აქ ვეძიებდი ნაცნობს ადგილს განსასვენებლად;
აქ ლბილს მდელოზუედ სანუგეზოდ ვინამე ცრემლით,

The Blue Sky

Sky colour, azure colour,
First created colour
And not of this earth
I have loved since boyhood.

And now that my blood
Is chilled.
I swear I do not love
Any other colour.

Beautiful to my sight,
I love the sky colour;
Coming through the heavens
It shimmers with harmony.

A nostalgic thought
Draws me to the sky's edge,
That melting in magic
I should join the azure sky.

I shall die, I shall not see
A parental tear,
Instead the azure sky
Will shed heavenly dew on me.

When around my grave
The fog hangs,
The scintillation will offer it up
To the azure sky.

აქაც ყოველი არემარე იყო მოწყენით;
ნელად მოდელავს მოდუდუნე მტკვარი ანკარა
და მის ზვირთებში კრთის ლაჟვარდი ცისა კამარა.

იდაყვ-დაყრდნობილ ყურს უგდებ მე მისსა ჩხრიალსა
და თვალნი რბიან შორად, შორად, ცის დასავალსა!
ვინ იცის, მტკვარო, რას ბუტბუტებ, ვისთვის რას იტყვი?
მრავალ დროების მოწამე ხარ, მაგრამ ხარ უტყვი!..
არ ვიცი, ამ დროს ჩემს წინაშე ჩვენი ცხოვრება
რად იყო ფუჭი და მხოლოდა ამაოება?..
მანინც რა არის ჩვენი ყოფა — წუთისოფელი,
თუ არა ოდენ საწყაული აღუვსებელი?
ვინ არის იგი, ვისთვის გული ერთხელ ადევსოს,
და რაც მიეღოს ერთხელ ნატვრით, ისი ეკმაროს?

თვითონ მეფენიც უძლეველნი, რომელთ უმაღლეს
არც ვინღა არის, და წინაშე არც ვინ აღუდგეს,
რომელთ ხელთ ეპყრასთ უმაღლესი სოფლის დიდება,
შფოთვენ და დრტვინვენ და იტყვიან: „როდის იქნება,
ის სამეფოცა ჩვენი იყოს?“ და აღიძვრიან
იმავე მიწისთვის, რაც დღეს თუ ხვალ თვითვე არიან!..

თუნდ კეთილ მეფე როდის არის მოსვენებული?
მისი სიცოცხლე: ზრუნვა, შრომა და ცდა ქებული,
მისი ფიქრია, თუ ვით უკეთ მან უპატრონოს
თავისს მამულსა, თვისთა შვილთა, რომ შემდგომსა დროს
არ მისცეს წყევით თვის სახელი შთამამავლობას!..
მაგრამ თუ ერთხელ უნდა სოფელს ბოლო მოეღოს,
მაშინ ვიღამ სთქვას მათი საქმე, ვინ სადღა იყოს?..

.....
მაგრამ რადგანაც კაცნი გვქვიან - შვილნი სოფლისა,
უნდა კიდევ მივდიოთ მას, გვესმას მშობლისა.
არც კაცი ვარგა, რომ ცოცხალი მკვდარსა ემსგავსოს,
იყოს სოფელში და სოფლისთვის არა იზრუნვოს!

Meditations By the River Mtkvari

On sadness wrapped, I strolled along where the waters hum and fret;
I longed to rest in solitude and all my cares forget.
And there beside the flowing stream, in utter weariness,
I sank upon the soft green grass and wept in bitterness.

Borne on the sigh that silence heaves, the Mtkvari's murmur rose,
And in its lucid beds the azure skies found sweet repose;
And here beyond the strife of life, beyond all sordid noise,
The mountains brooded o'er the land in calm unvarying poise.

I listened to the river's hum; I saw the heavens bend
And kiss the mounts that with my soul and sorrow seemed to blend.
What means your purl, O Mtkvari old, forebodes it joy or woe?
Thou'rt witness true of bygone days, yet hum in speechless flow.

But why this life of maddening strife, if all its visions fair
Are bubbles light, illusions bright, that burst and fade fore'er?
Our life is but a passing dream in a fleeting hectic world.
A never-filling boundless chaos, wherein our hopes are hurled.

The mortal heart, though sate and full, is a slave of surging fires,
That blast the soul and steep the heart in avariced desires.
Ev'n sovereigns great whose wealth and power are the wonder of the day
Feel greed and envy stir their breasts for realms that others sway.

They crave and strive for more and more, and their impassioned lust
Is for that earth wherein they're doomed to mingle with its dust.
Or does the king whose deeds are worthy of esteem and praise
Know peace amid the storms or cares that darken all his days?

The welfare of his native land and heirs brings him delight;
His aim in life's to keep the honour of his country bright...
If death holds glory in its power and the world to void is whirled,
Then on whose lips will lie the sin and glory of the world?

If mortals of this world we are and bear the form of man,

Our duty is to serve our land and walk the ways of man.
Unworthy is the one who's but a mass of worthless clay,
Who dares to shun all mortal cares, yet in this world does stay!

მერანი

მირბის, მიმაფრენს უგზო-უკვლოდ ჩემი მერანი,
უკან მომჩხავის თვალბედითი შავი ყორანი!
გასწი, მერანო, შენს ჭენებას არ აქვს სამძღვარი,
და ნიავს მიეც ფიქრი ჩემი, შავად მღელვარი!

გაკვეთე ქარი, გააპე წყალი, გარდაიარე კლდენი და ღრენი,
გასწი, გაკურცხლე და შემიმოკლე მოუთმენელსა სავალნი დღენი!
ნუ შეეფარვი, ჩემო მფრინავო, ნუცა სიცხესა, ნუცა ავდარსა,
ნუ შემიბრალებ დაქანცულობით თავგანწირულსა შენსა მხედარსა!

რაა, მოვშორდე ჩემსა მამულსა, მოვაკლდე სწორთა და მეგობარსა,
ნულა ვიხილავ ჩემთა მშობელთა და ჩემსა სატრფოს,
ტკბილმოუბარსა;
საც დამიღამდეს, იქ გამითენდეს, იქ იყოს ჩემი მიწა სამშობლო,
მხოლოდ ვარსკვლავთა, თანამავალთა, ვამცნო გულისა მე
საიდუმლო!

კვნესა გულისა, ტრფობის ნაშთი, მივცე ზღვის ღელვას,
და შენს მშვენიერს, აღტაცებულს, გიჟურსა ლტოლვას!
გასწი, მერანო, შენს ჭენებას არ აქვს სამძღვარი,
და ნიავს მიეც ფიქრი ჩემი, შავად მღელვარი!

ნუ დავიმარხო ჩემსა მამულში, ჩემთა წინაპართ საფლავებს შორის,
ნუ დამიტეხოს სატრფომ გულისა, ნულა დამეცეს ცრემლი
მწუხარის;
შავი ყორანი გამითხრის საფლავს მდელოთა შორის ტიალის
მინდვრის,
და ქარისშხალი ძვალთა შთენილთა ზარით, ღრიალით, მიწას
მამაყრის!

სატრფოს ცრემლის წილ მკვდარსა ოხერსა დამეცემიან ციურნი
ცვარნი,
ჩემთა ნათესავთ გლოვისა ნაცვლად მივალალებენ სვავნი
მყივარნი!
გასწი, გაფრინდი, ჩემო მერანო, გარდამატარე ბედის სამძღვარი,
თუ აქამომდე არ ემონა მას, არც აწ ემონოს შენი მხედარი!

დაე მოვკვდე მე უპატრონოდ მისგან ოხერი!
ვერ შემაშინოს მისმა ბასრმა მოსისხლე მტერი!
გასწი, მერანო, შენს ჭენებას არ აქვს სამძღვარი,
და ნიავს მიეც ფიქრი ჩემი, შავად მღელვარი!

ცუდად ხომ მაინც არა ჩაივლის ეს განწირულის სულის კვეთება,
და გზა უვალი, შენგან თელილი, მერანო ჩემო, მაინც დარჩება;
და ჩემს შემდგომად მოძმესა ჩემსა სიძნელე გზისა გაუადვილდეს,
და შეუპოვრად მას ჰუნე თვისი შავის ბედის წინ გამოუქროლდეს!

მირბის, მიმაფრენს უგზო-უკვლოდ ჩემი მერანი,
უკან მომჩხავის თვალბედითი შავი ყორანი!
გასწი, მერანო, შენს ჭენებას არ აქვს სამძღვარი,
და ნიავს მიეც ფიქრი ჩემი, შავად მღელვარი!

Merani

It runs; it flies; it bears me on; it heeds no trail nor spoor;
A raven black behind me croaks with ominous eyes of doom;
Speed thee on and onward fly with a gallop that knows no bound,
Fling to the winds my stormy thoughts in raging darkness found.

Go onward! onward! cleaving through roaring wind and rain
O'er many a mount and many a plain, short'ning my days of pain;
Seek not shelter, my flying steed, from scorching skies or storm;
Pity not thy rider sad, by self-immolation worn.

I bid farewell to parents, kin, to friends and sweet-heart dear
Whose gentle voice did soothe my hopes to a hot and bitter tear.
Where the night falls, there let it dawn, there let my country be;
Only the heavenly stars above my open heart will see.

The sighs that burn, that rend the heart to violent waves I hurl;
To thy inspired, wild maddened flight, love's waning passions whirl.
Speed thee on, and onward fly with a gallop that knows no bound,
Fling to the winds my stormy thoughts, in raging darkness found.

In foreign lands thou lay me low, not where my fathers sleep;
Nor shed thou tears nor grieve, my love, nor o'er my body weep;
Ravens grim will dig my grave and whirlwinds wind a shroud
There, on desert plains where winds will howl in wailings loud.

No lover's tears but only dew will moist my bed of gloom;
No dirge but vultures' shrieks will sound above my lowly tomb;
Bear me far beyond the bounds of fate, my Merani,
Fate whose slave I never was, and henceforth – ne'er shall be!

By fate repulsed, oh bury me in a dark and lonely grave:
My bloody foe, I fear thee not - thy flashing sword I brave.
Speed thee on and onward fly with a gallop that knows no bound,
Fling to the winds my stormy thoughts in raging darkness found.

The yearnings of my restless soul will no in vain have glowed,
For, dashing on, my steed has paved a new untrodden road.
He who follows in our wake, a smoother path will find;
Daring all, his fateful steed shall leave dark fate behind

It runs; it flies; it bears me on; it heeds no trail nor spoor;
A raven black behind me croaks with ominous eyes of doom,
Speed thee on and onward fly, with a gallop that knows no bound,
Fling to the winds my stormy thoughts, in raging darkness found.

იმოჯენი (Imogen) თუ ინოჯენი (Innogen)
(შექსპირის *ციმბელინის* ოქსფორდული გამოცემის ერთი
კონიექტურის შესახებ)

ელგუჯა ხინთიბიძე

*ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის პროფესორი*

რეზიუმე: უკანასკნელი ათწლეულის რუსთველოლოგიური მეცნიერების ერთი უმთავრესი სიახლე – იმის გამოვლენა, რომ *ვეფხისტყაოსნის* ელენის ნესტანისა და ტარიელის სიყვარულის ამბავი სიუჟეტურ წყაროდაა გამოყენებული XVII საუკუნის დასაწყისის დიდ ინგლისურ დრამატურგიაში – ჟურნალ „ქართველოლოგის“ პუბლიკაციების პერმანენტულ საკითხად იქცა („ქართველოლოგი“ №14; 15; 16; 19; 20). ამ პუბლიკაციებში გამოკვეთილმა ერთმა თეზამ, *ვეფხისტყაოსნის* ნესტან–დარეჯანისა და შექსპირის *ციმბელინის* მთავარი პერსონაჟის მხატვრული სახეების პარალელების კვლევამ იმ სიმბოლიკაზე დამაფიქრა, რომელსაც დიდი ინგლისელი დრამატურგი ზოგიერთ შემთხვევაში თავის პერსონათა სახელების შერჩევასას მიმართავდა. ამ თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია *ციმბელინის* პროტაგონისტის, მეფის ერთადერთი ასულის იმოჯენის სახელი. ამ სახელის სიმბოლური დატვირთვის ინტერპრეტირებას და თხზულების ზოგიერთ გამოცემაში სახელ *იმოჯენის* სხვა ფორმით – *ინოჯენით* შეცვლის მიზანშეწონილობის კვლევას ეძღვნება წინამდებარე ნაშრომი.

საკვანძო სიტყვები: *ვეფხისტყაოსანი, ციმბელინი, იმოჯენი, ინოჯენი*

საკითხის დასმისათვის. უკანასკნელი ათწლეულის ჩემი სამეცნიერო ინტერესი უპირატესად ვეფხისტყაოსნის სიუჟეტის XVII საუკუნის ინგლისურ დრამატურგიაში სიუჟეტურ წყაროდ გამოყენების გამოვლენასა და არგუმენტირებაში გამოიკვეთა. ამ კვლევა-ძიების დღევანდელ ეტაპზე ნესტანისა და ტარიელის ვეფხისტყაოსნისეული რომანის შექსპირის ციმბელინში თემატურ და სიუჟეტურ წყაროდ გამოყენების არგუმენტირებამ ინგლისური პიესის ქალი პროტაგონისტის – იმოჯენის¹ და მისი რუსთველისეული პროტოტიპის – ნესტანის მხატვრული სახეების ურთიერთმიმართებაზე დამაფიქრა.

ევროპულ ლიტერატურათმცოდნეობაში ციმბელინის გარშემო შექმნილმა სამეცნიერო ლიტერატურამ იმთავითვე ამ პერსონაჟის სახელის პრობლემა გამოკვეთა. ინგლისური ლიტერატურული კრიტიკა მთელი საუკუნის უწინარეს მსჯელობდა ამ პრობლემაზე [18] და მიუთითებდა, რომ შექსპირის თხზულებათა პირველი სრული კრებულის გამოცემაში (First Folio, 1623 წ.) დამკვიდრებული სახელის Imogen-ის უწინარეს ამ პერსონაჟის სახელს შექსპიროლოგიური დოკუმენტები სხვაგვარი ფორმით (Innogen) იმოწმებენ. ამ პრობლემამ ჩემი ყურადღება მიიპყრო იმოჯენისა და ნესტანის მხატვრული სახეების პარალელების შესწავლის თვალსაზრისითაც.

პრობლემის არსი. ფიქრობენ, რომ სახელი *იმოჯენი* (Imogen), რომელიც ინგლისურ ონომასტიკაში სხვადასხვა ფორმით გვხვდება (Imogen, Imogene, Imogine, Imogenia, Imojean, Imojeen, Emogen, Emogene), ირლანდიური და კელტური წარმოშობისაა; იგი კელტური სახელიდან -

¹ ციმბელინის მთავარი პერსონაჟის სახელი *Imogen-ი* დღეისათვის არსებულ ერთადერთ ქართულ თარგმანში სახელდებულია როგორც *იმოჯინი* [22]. რუსული თარგმანი გვთავაზობს ფორმას *Имогена* [21]. ჩემს გამოკვლევებში იკითხება *იმოჯენი* [32; 33]. თანამედროვე ინგლისური გამოთქმით ეს სახელი გამოითქმის როგორც *იმეჯინ//იმეჯენ* ('ima, dʒin//'ima, dʒen) [9].

Innogen უნდა იყოს ნაწარმოები. ეს უკანასკნელი კი გალიური Inghean (გოგონა, ქალიშვილი) ფორმიდან უნდა მომდინარეობდესო. მიჩნეულია ასევე, რომ ამ სახელმა (Imogen) რაღაც შინაარსობრივი გააზრება შეიძინა შექსპირის პიესაში *ციმბელინი*; აგრეთვე ვალტერ სკოტის XIX საუკუნის მეორე ათეულში შექმნილ ნოველაში „The Heart of Midlothian“.

შექსპირის *ციმბელინის* პერსონაჟის სახელი Imogen-ი რომ იმ საისტორიო ქრონიკებიდან იღებს სათავეს, რომლის ბაზაზეცაა შექმნილი ეს პიესა, ამაზე XVIII საუკუნეში იყო მითითებული (Malone, *Variorum*, vol. I, 1778). მართლაც, მიჩნეულია, რომ ბრიტანეთის მეფე ციმბელინის ამბავს შექსპირი იცნობს რაფაელ ჰოლინშედის *ქრონიკებიდან*, რომელიც XVI საუკუნეში რამდენიმეჯერ იყო გამოქვეყნებული (1577წ., 1587წ.). ამავე ისტორიით, ბრიტანეთის მეფე ბრუტის (Brute) ცოლს, ბრიტანეთის ისტორიულ დედოფალს, სახელად ერქვა Innogen-ი. *ციმბელინის* ტექსტის ერთ-ერთი პირველი მეცნიერ-კომენტატორი და გამომცემელი Horace Howard Furness-ი ეთანხმება Malone-ის აზრს, რომ შექსპირს შესაძლებელია სახელი Innogen-ი *ციმბელინი*ში გადმოეტანა ჰოლინშედის ქრონიკებიდან, მით უმეტეს, რომ იგი ამავე ფორმით (Innogen) შექსპირის სხვა პიესაშიც (*აურზაური არაფრის გამო*) დასტურდება. ის ფაქტიცაა დამოწმებული, რომ, მოღწეული ჩანაწერების მიხედვით, *ციმბელინის* თეატრალური წარმოდგენის ყველაზე ძველი მხილველი (1611 წელი) სიმონ ფორმანი (Simon Forman) ამ პერსონაჟს Innogen-ის სახელით მოიხსენიებს. გამომცემელ-კომენტატორი მიიჩნევს, რომ *ციმბელინის* პირველ ბეჭდურ გამოცემაში, ე. წ. *პირველ ფოლიოში*, შეცდომაა, რომელიც იმის მიერ უნდა იყოს დაშვებული, ვინც დასაბეჭდად მოამზადა *ციმბელინის* ტექსტი. ისიცაა მითითებული, რომ სახელი Innogen-ი გარკვეულ მინიშნებას იძლევა სიტყვაზე Innocence, რაც *უდანაშაულოს* ნიშნავს და კარგად შეესაბამება პიესის პერსონაჟი ქალის თავგადასავალს.

მიუხედავად ამისა მეცნიერ-კომენტატორი (Furness) არ მიიჩნევს შესაძლებლად ამ ცნობილი პერსონაჟის ტრადიციით დამკვიდრებული სახელის Imogen-ის პიესის შემდგომ პუბლიკაციებში Innogen-ად შეცვლას [18, გვ. 5–6].

ციმბელინის ტექსტის პუბლიკაციებში სახელ Imogen-ის შეცვლა Innogen-ად მოხდა გასული საუკუნის ოთხმოციან წლებში. იგი Stanley Wells-ისა და Gary Taylor-ის 1986 წლის ოქსფორდულ გამოცემაში განხორციელდა შექსპირის სხვა პერსონაჟთა სახელების მოდიფიცირებასთან ერთად [19]. იმ მოტივით – რომ დამწერლობის თანამედროვე ნორმებით მოდერნიზებულ ტექსტში საკუთარი სახელებიც თანამედროვე ფორმით უნდა იყოს წარმოდგენილი. ამ მოდერნიზებულ გამოცემას რამდენიმე სხვა გამოცემაც გაჰყვა. მათ შორის საგანგებოა ალსანიშნავი იმავე მეცნიერ-გამომცემელთა მიერ შექსპირის თხზულებათა სრული კრებულის ოქსფორდულ სამტომეულში შეტანილი *ციმბელინის* ტექსტი [4]; ასევე Roger Warren-ის კომენტარებული ოქსფორდული გამოცემა [5]. ოქსფორდის გამოცემის ავტორიტეტით, *ციმბელინის* ზოგიერთმა მკვლევარმა თავისი ძველი ნარკვევების ახალ პუბლიკაციებში ჩაასწორა იმოჯენის სახელი Innogen-ად [1, გვ. 7]. ამგვარ მოდერნიზებას არ გაჰყვნენ *ციმბელინის* ტექსტის სხვა გამომცემლები და მეცნიერ-კომენტატორები, მათ შორის ალსანიშნავია John Pitcher-ის კომენტარებული გამოცემა [20].

ოქსფორდულ გამომცემელთა განსხვავებული პოზიცია *ციმბელინის* მთავარი მოქმედი პირის სახელის ცვლილების თაობაზე სათანადო არგუმენტებითაა მოტივირებული. გამოცემის ავტორები თავიანთ კონიექტურას (ტრადიციული Imogen-ის Innogen-ად შეცვლას) შემდეგი მოსაზრებებით ასაბუთებენ: სახელი Innogen-ი ჰოლინშედის ქრონიკებით დადასტურებულია *ციმბელინის* შექმნამდე; ფორმა Imogen-ს ძველი წყაროები არ ადასტურებენ. ამ პერსონაჟის სახელად Innogen-ი დამოწმებულია *ციმბელინის* შექპირის სიცოცხლეში

შესრულებული თეატრალური წარმოდგენის მნახველის მიერ (სიმონ ფორმანის 1611 წლის ჩანაწერი). სახელი Innogen-ი სხვა პიესაშიც დასტურდება (1598 წელს დასტამბული *აურზაური არაფრის გამო*) [28, გვ.604; იხ. 16, გვ. 3]. კონიექტურა Innogen-ის საფუძვლიანობის სამტკიცებლად Roger Warren-ს აქცენტი გადააქვს იმ შეცდომის შესაძლებლობაზე, რომელსაც *პირველ ფოლიოში* შეტანილი *ციმბელინის* ტექსტის მომზადებელი დაუშვებდა (Innogen-ის ორი n შეიძლებოდა წაკითხულიყო როგორც m). ყურადღებაა გამახვილებული აგრეთვე Innogen-ის მსგავსება–მინიშნებაზე სიტყვასთან Innocence – *უდანაშაულო*.¹

ციმბელინის საკუთარი სახელების ტრადიციული ფორმით წაკითხვას ასაბუთებს John Pitcher-ი[16]. Innogen-ის სასარგებლოდ მოყვანილ არგუმენტებს იგი არასარწმუნოდ მიიჩნევს. კერძოდ შენიშნავს, რომ შექსპირის *ციმბელინამდეც* დასტურდება ბრიტანელი დედოფლის Innogen-ის სახელის Ymogen-ად წაკითხვა.² ხოლო სიმონ ფორმანი შექსპირის პიესების შინაარსების გადმოცემისას სხვა შეცდომებსაც უშვებს. მის მიერ ციმბელინის ქალიშვილის *Innogen*-ად მოხსენიება ჰოლინშედის *ქრონიკების* გავლენით უნდა აიხსნას. *ციმბელინის* პერსონაჟთა სახელებს მკვლევარი იტალიური ენის საფუძველზე განმარტავს. უფრო ზუსტად – იტალიური და ინგლისური ფუძეების შეერთება-შერწყმით (Iachimo, Philario, Pisanio, Belarius). ამის კვალდაკვალ, სახელ Imogen-შიც იგი იტალიური *imagine*-ის (სახე, შესახედაობა,

¹ “With its overtones of innocence, 'Innogen' gives the character a significant name...” [27].

² Ralph Higden-ის მიერ ლათინურ ენაზე შექმნილ *მსოფლიო ისტორიაში* (*Polychronicon*) მოხსენიებული ბრიტანელი მეფის Brute-ის მეუღლის სახელი – Innogen XIV საუკუნეში John Trevisa-ს მიერ შესრულებულ ინგლისურ თარგმანში გადმოტანილია როგორც *Innoges*; XV საუკუნეში უცნობი ავტორის მიერ შესრულებულ ინგლისურ თარგმანში კი იგივე სახელი გადმოტანილია *Ymogen*-ად.

წარმოსახვა, სახეობრივ-ალეგორიული გამოხატვა) გაინგლისურებული ფორმის მნიშვნელობას ხედავს: სახე, მსგავსება, გამოსახვა.¹ ამის საფუძველზე იგი ასკვნის, რომ *ციმბელინის* პრინცესის სახელი Imogen-ი შექსპირისეულია; მიუხედავად იმისა, იგი დრამატურგმა თვითონ შექმნა Innogen-ის საფუძველზე, თუ უკანასკნელის ინგლისურად უკვე არსებული ფორმა Ymogen-ი აიღო.

მკვლევარის (John Pitcher) დასკვნით სახელი Imogen-ი იმას გვეუბნება, რომ პრინცესა *ციმბელინში* წარმოდგენილია ანუ დახატულია სხვადასხვა სიტუაციაში – ზოგჯერ კარგში, ზოგჯერ ცუდში – მის ირგვლივ მყოფი ადამიანების მიერ (“In Cymbeline, the Princess is imagined or pictured in various ways – some good, others bad – by the men around her, and her name tells us this” [16, p. 8]). უფრო ნათლად განსამარტავად მკვლევარი აკვირდება იაკიმოს მონათხრობს იმის თაობაზე, თუ როგორ აღწერა პოსტუმუსმა საკუთარი მეუღლე რომში თანატოლების შეხვედრაზე, ე.წ. სანაძლეოს სცენაში: მან დაიწყო აღწერა საკუთარი ქალბატონის სურათისა, რომელიც თავისავე ენით იყო შექმნილი და შემდეგ ჩადო მასში გონება („He began His mistress’ picture, which by his tongue being made, And then a mind put in’t“ – V.5. 175-16) [20, p. 117]. მკვლევარის აზრით, სახელ Imogen-ში წარმოსახვა თუ წარმოდგენა იმავე აზრის შემცველია, რა მნიშვნელობითაც გამოვლინდება იგი პიესაში („The significance of imagine in Imogen is of course the same of how the name functions in the play“ [16, p. 8]).

კონიექტურის არამიზანშეწონილობა

შექსპირის *ციმბელინის* XVII საუკუნის 20-იანი წლებიდან ჩვენამდე მოღწეულ ტექსტში იმოჯენის (Imogen) სახელის სახელ ინოჯენად (Innogen) შეცვლა და მისი შეტანა *ციმბელინის* შექსპირისეული ტექსტის პუბლიკაციაში, ჩემი აზრით, მიზანშეწონილი არ არის. ჩემი პოზიცია არ ემყარება

¹ “... that name. ... gives every indication of having been anglicised from the Italian noun 'likeness' or 'image', that is, *immagine*” [16, p.8].

მხოლოდ იმ თვალსაზრისს, რომ შექსპირის იმოჯენი ამ სახელით ახალი საუკუნეების თეატრალური, ასევე ლიტერატურული და გამომსახველობითი ხელოვნების ძალზე მიმზიდველ და პოპულარულ პერსონაჟად იქცა და ამ სიმპათიის ხელყოფა სასურველი არ არის. უფრო მნიშვნელოვანი ის არის, რომ ფილოლოგიური და ტექსტოლოგიური თვალსაზრისით ეს აქტი, ჩემი აზრით, გაუმართლებელია. ამგვარი ჩარევით ჩვენ ვქმნით შექსპირისეული ტექსტის ახალ ვარიანტს. თანაც ახალ ვარიანტს არა ტექსტის უმნიშვნელო დეტალით, არამედ მთავარი პერსონაჟის სახელის ცვლილებით. არავინ არ უარყოფს იმას, რომ შექსპირის პერსონაჟთა სახელები მნიშვნელოვანი სიმბოლიკის შემცველია. მიჩნეულია, რომ თვით სახელი იმოჯენიც არ უნდა იყოს გამონაკლისი. ამ კონიექტურით კი გამომცემლები ამ სიმბოლიკას ცვლიან, ან, თუ მასში არ იყო რაიმე სიმბოლურ-მიმანიშნებელი, მნიშვნელობა თუ მინიშნება შეაქვთ. ეს კი არა მხოლოდ შექსპირისეული ტექსტის მოდერნიზებაა, არამედ შექსპირის აზროვნების რეკონსტრუქციაა [იხ. 14, გვ. 23]. რა თქმა უნდა, მე იმას არ ვფიქრობ, რომ *ციმბელინის* ჩვენამდე მოღწეული ტექსტი პირწმინდად ავტორისეულად მივიჩნიოთ და მასში შემთხვევითი თუ შეგნებული ცვლილებების შესაძლებლობა გამოვრიცხოთ. ჩემი აზრით, ამავე რიგისაა სახელი Imogen/Innogen-ის საკითხი. როცა მთავარი პერსონაჟის სახელი იმ დროისათვის ინოვაციურია; როცა ავტორის საისტორიო წყაროში ამ სახელის სავარაუდო პროტოტიპი სხვაგვარი ფორმით დასტურდება; როცა ამ სხვაგვარი ფორმით თვით ეს პერსონაჟია მოხსენიებული ძველ წყაროებში – ეს პრობლემა მკვლევართა და გამომცემელ-კომენტატორთა განხილვის საგნად უნდა იქცეს. ისიც მისასაღმებელია, რომ პრობლემის გადაწყვეტის, შექსპირისეული ჩანაფიქრის ამოცნობის, სხვადასხვა ვარიანტი ჩნდება. მაგრამ მეცნიერ-კომენტატორთა ამგვარი კვლევა-ძიება და ვარაუდები საგანგებო სტატიებში თუ ტექსტის კომენტარებში უნდა აისახოს. შექსპირის

თხზულების ჩვენამდე მოღწეულ ტექსტში, თუ ამას ამავე ტექსტის მეტ-ნაკლებად სანდო პუბლიკაცია არ ადასტურებს, ცვლილებების შეტანა, თანაც პრინციპულად მნიშვნელოვანი ცვლილებებისა და ახალი იკითხვისის გაჩენა, ჩემი აზრით გაუმართლებელია.

ნათქვამი იმგვარად არ უნდა გავიგოთ, თითქოს მე კონიექტურის კატეგორიული წინააღმდეგი ვარ ყველა შემთხვევაში. თუ კონიექტურას პრინციპული სიახლე არ შეაქვს ნაწარმოების მხატვრულ, იდეურ და თემატურ სტრუქტურაში და სარწმუნოდაა დასაბუთებული, მაშინ იგი შეიძლება ჩაითვალოს მისაღებად. მაგრამ *ციმბელინის* შემთხვევაში Imogen-ის Innogen-ად ჩანაცვლების არგუმენტირება, ვფიქრობ, რომ სარწმუნოდ არ უნდა იქნას მიჩნეული.

ამ ჩანაცვლების წინააღმდეგ ბევრი არგუმენტია მოხმობილი. ეს, რა თქმა უნდა, არ მეტყველებს იმაზე, რომ საკითხის შემდგომ განხილვას წერტილი დაესვას. მაგრამ ეს მეტყველებს იმაზე, რომ შექსპირის *ციმბელინის* პუბლიკაციაში პრინცესა *იმოჯენის* სახელი *ინოჯენით* არ უნდა შეიცვალოს. ბუნებრივია, მე ვგულისხმობ იმ პუბლიკაციებს, რომლებსაც დიდი ინგლისელი დრამატურგის თხზულების გამოცემის პრეტენზია აქვთ, თორემ შექსპირის *ციმბელინი*, როგორც სცენარი თეატრალური წარმოდგენისათვის, სცენარისტის თუ რეჟისორის ინტერესებიდან გამომდინარე, მრავალგვარი კორექტირების თუ გადამუშავების ობიექტი შეიძლება გახდეს.

Imogen/Innogen-ის თაობაზე სამეცნიერო ლიტერატურის გაცნობამ, ამ შენაცვლების მიზანშეუწონლობის თაობაზე ორიოდ მოსაზრება გამომიკვეთა და მინდა მათზე შევჩერდე (თუმცა არაა გამორიცხული, რომ ამგვარივე თვალსაზრისი უკვე იყოს გამოთქმული იმ გამოკვლევებში, რომლებსაც მე არ ვიცნობ). არგუმენტირება იმისა, რომ შექსპირისეულ ორიგინალში ბრიტანეთის სამეფო კარის პრინცესის სახელი Innogen-ი

იქნებოდა, ძირითადად ვარაუდებზე და შესაძლებლობებზეა დამყარებული. მაგალითად: შექსპირისეულ ორიგინალში სავარაუდოდ Innogen-ის Imogen-ად შეცვლა, როგორც ვარაუდობენ ე. წ. პირველ ფოლიოში მოხდა, რამდენადაც ასოთამწყოებმა თუ დასაბეჭდად გადაცემული ტექსტის მომზადებელმა ხელნაწერის წაკითხვისას დაუშვეს შეცდომა (ორი n წაკითხეს როგორც m). მიჩნეულია, რომ ასოთამწყოები იყო ორი. ერთი მათგანი (პირობითად B) გამოცდილი იყო, მეორე (პირობითად E) გამოუცდელი. ასოთამწყოთა შესაძლებელი შეცდომა ამგვარადაა გააზრებული: რამდენადაც პირველი მათგანი გამოცდილი იყო და მთელი ფოლიოს ნახევარი მის მიერ იყო აწყობილი, იგი შეიძლება ნაკლებად ყურადღებიანი ყოფილიყო; მეორე მათგანი კი, ამ ფოლიოს ასოთამწყოთა შორის ყველაზე ნაკლებად გამოცდილი, ალბათ ახალბედა იყო.¹

ეს მსჯელობა მხოლოდ შესაძლებელ ვარიანტს გვთავაზობს; იგი მხოლოდ ვარაუდია. ამავე ფაქტებიდან საწინააღმდეგო ვარაუდის დაშვებაც შეიძლება, თანაც ისეთივე წარმატებით, როგორც ეს უკანასკნელია: რადგანაც პირველი ასოთამწყოები გამოცდილი იყო, იგი ალბათ შეცდომას არ დაუშვებდა; რადგანაც მეორე მათგანი ახალბედა იყო, იგი ალბათ საქმეს ყურადღებით მოეკიდებოდა.

უფრო დასაშვებადაა მიჩნეული, რომ შეცდომა ციმბელინის პრინცის სახელის ამოკითხვაში ასოთამწყოთათვის გადაცემული ტექსტის მომზადებისას იქნებოდა დაშვებული, ტექსტის მომზადებლად, ასევე ვარაუდით, ითვლება Ralph Crane-ი, რომელიც იყო სამეფო თეატრალური დასის პროფესიონალი გადამწერი (“Crane was

¹ “Although Compositor B was experienced, and responsible for setting about half the pages of the First Folio, he could be careless. Compositor E was the least experienced of the Folio compositors, and was probably an apprentice” [26, გვ. 68].

a professional scribe known to have worked for the King's Men”)[26]. ამ გადამწერის პროფესიული საქმიანობა შესწავლილია. მითითებულია, რომ მას ტექსტში ზოგჯერ შეჰქონდა სხვადასხვა ტიპის ცვლილებები; მაგრამ არაა შენიშნული, რომ მას ეშლებოდა ასოთა ამოკითხვა (უფრო კონკრეტულად, ორ n-ს რომ m-ად კითხულობდა). რა თქმა უნდა, შეუძლებელი არაა ვივარაუდოთ, რომ Crane-ი შექსპირის ხელნაწერში Innogen-ს წაიკითხავდა Imogen-ად. მაგრამ, ჩემი აზრით, უფრო ლოგიკური იქნება ვივარაუდოთ, რომ Crane, როგორც სამეფო თეატრალური დასის მსახიობთათვის ტექსტების პროფესიონალი გადამწერი, შექსპირის ხელნაწერში ასოებს სწორად ამოიკითხავდა. ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ეს სახელი (Imogen) პიესის ტექსტში მრავალგზისაა განმეორებული; ხოლო, სახელი Innogen-ი მაშინ უკვე ცნობილი იყო როგორც შექსპირის სხვა პიესიდან (*აურზაური არაფრის გამო*), ასევე, და უპირატესად, ისტორიული წყაროებიდან (ჰოლინშედი). ნაცნობ სახელს პროფესიონალი სახელად უცნობ ფორმას არ ჩაუნაცვლებდა.

სიმონ ფორმანის მიერ პრინცესის სახელად Innogen-ის მოხსენიება, როგორც მკვლევართა მიერ შენიშნულია, ჰოლინშედის *ქრონიკების* გავლენით უნდა აიხსნას (მე დავაზუსტებდი: იმ ისტორიული მეხსიერებით, რომ ოდესღაც ბრიტანელთა დედოფალს Innogen-ი ერქვა). პიესა ხომ ბრიტანეთის ისტორიული მეფის – ციმბელინის ამბავს ეხება. ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ სიმონ ფორმანს, როცა თავის მოგონებას წერდა, *ციმბელინის* ბექდური ტექსტი წინ არ ედო. მოგონება სცენიდან მოსმენილზეა აგებული[იხ. 3, გვ. 377–339]. ხოლო სცენიდან პრინცესის სახელი არც თუ ხშირად იქნებოდა გაჟღერებული. პიესის მოქმედ პირთა მეტყველებაში იგი იშვიათად თუ ისმის.

ასე რომ, კონიექტურა საეჭვო არგუმენტებზეა დამყარებული; ამიტომ არ არის მიზანშეწონილი მისი ტექსტში შეტანა.

ამ საკითხზე მსჯელობისას განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევენ იმას, რომ შექსპირი *ციმბელინში* პერსონაჟებს უპირატესად სხვა თხზულებებიდან აღებულ სახელებს არქმევს. სახელი Innogen-ი ცნობილი იყო ისტორიული წყაროებით, Imogen-ი კი – უცნობი. ამ მსჯელობაში დღეისათვის უკვე კორექტივია შეტანილი: სახელი Imogen-ი Ymogen-ის ფორმით ინგლისურენოვან ლიტერატურაში უკვე XV საუკუნეშია დადასტურებული: როგორც უკვე ითქვა, *მსოფლიო ისტორიის (Polychronicon)* ლათინური ტექსტიდან სწორედ ბრიტანეთის მეფის Brute-ის მეუღლის სახელი Innogen-ია უცნობი მთარგმნელის ინგლისურ თარგმანში Ymogen-ად გადმოტანილი [16, გვ.4]. დასმული პრობლემის (Innogen/Imogen) კვლევისას იმ ტენდენციაზე დაკვირვება, რაც *ციმბელინში* ჩანს პერსონაჟთა საკუთრი სახელების სახელდებისას, აშკარად ყურადსადებია. ამ ტენდენციაში კი გარკვეული ნიუანსი იკვეთება: შექსპირს *ციმბელინში* წყაროებიდან ზუსტად (ან მიახლოებით ზუსტად) უმთავრეს შემთხვევებში მხოლოდ ისტორიულ პერსონაჟთა სახელები გადმოაქვს (Cymbeline, Guiderius, Arviragus...). პრინცესა იმოჯენი კი არ არის ისტორიული პიროვნება. ბრიტანულ *ქრონიკებში* არ ჩანს, რომ მეფე ციმბელინს (Kymbeline//Cimbeline) ქალიშვილი ჰყავდა და მას ის ამბავი გადახდა თავს, რასაც პიესა მოგვითხრობს. იმოჯენის თავგადასავალი შექსპირისეული ფსევდო ისტორიაა. *ციმბელინში* მეფის ასულის მსგავსი შექსპირისეული (ანუ არაისტორიული) პერსონაჟების სახელები, თუ ისინი სხვა ნაწარმოებიდანაა გადმოტანილი, უპირატესად ფორმაშეცვლილი სახით დასტურდება.

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა დაკვირვება შექსპირის დროინდელი ინგლისის ერთ ბანალურ ანონიმურ პიესაზე, *სიყვარულისა და ბედისწერის იშვიათი ტრიუმფი*, რომელსაც შექსპირი იცნობს და ზოგიერთ მკვლევარს (J. M. Nosworthy) აზრით, იგი *ციმბელინის* ერთი უმთავრესი წყაროა [15, გვ. XXV-XXVI]. ფიქრობენ, რომ ამ ნაწარმოების მთავარი მოქმედი პირის, მეფის ქალიშვილის ფიდელიას

(Fidelia) სახელის მოდიფიცირება უნდა იყოს ვაჟად გადაცემული იმოჯენის მიერ თავის სახელად შერჩეული ფიდელი (Fidele). ასეთივე მიმართებაში შეიძლება იყოს ამავე პიესის სასახლიდან გამევეებული და გამოქვაბულში ჩასახლებული ბომელიოს (Bomelio) სახელთან ციმბელინის სასახლიდან გაპარული და გამოქვაბულში დამკვიდრებული ბელარიუსის (Belarius) სახელი. ამავე პიესის პრინცესის სატრფო ვაჟის ჰემარენის (Hermione) სახელს შექსპირი გადაადგილებს და თავის პიესაში *ზამთრის ზღაპარი* მშვენიერი ქალბატონის სახელად აქცევს [2, გვ. 21]. მიჩნეულია, რომ თავისივე ადრინდელი კომედიის *აურზაური არაფრის გამო* მთავარი პერსონაჟის ლეონატოს (Leonato) სახელის მოდიფიცირებით შექმნა შექსპირმა პოსტუმუსის ეპითეტი თუ წოდება - *ლეონატუსი (Leonatus)*. ამიტომაცაა ნაკლებ სარწმუნო ვარაუდი, რომ შექსპირი, ამ ტენდენციის საპირისპიროდ, უკვე დამკვიდრებულ სახელ Innogen-ს უცვლელად გადმოიტანდა და დაარქმევდა საკუთარი ფანტაზიით შექმნილ პერსონაჟს. მით უმეტეს, მის მიერ ზემოთ დასახელებული კომედიის მეუღლეების Leonato-ს და Innogen-ის სახელებიდან შექსპირმა ციმბელინის ცოლ-ქმრის წყვილში თუ ერთის სახელი (Leonato) შეცვალა, მეორესაც (Innogen) ალბათ შეცვლიდა.

ამგვარად, უნდა ვიფიქროთ, რომ შექსპირი თავის პერსონაჟ ქალთაგან ერთ საუკეთესოს ბრიტანელთა ისტორიული დიდი დედოფლის სახელის (Innogen) ალუზიით არქმევს სახელს (Imogen), მაგრამ ახდენს დედოფლის სახელის კორექციას, ან ამ სახელის ნაკლებად ცნობილ ვარიანტს (Ymogen) ააქტიურებს.

ციმბელინის პრინცესის სახელზე მსჯელობისას მეცნიერ-კომენტატორები თვლიან, რომ ეს სახელი რაღაცას უნდა მიაწინებდეს, მასში შექსპირის მხატვრული სტილისათვის მკვეთრად მახასიათებელი ზმური მეტყველების კვალი უნდა იყოს. მართლაც, შექსპირის ბოლო პერიოდის პიესათა არაისტორიული პერსონაჟების მნიშვნელოვანი ნაწილის სახელებში რაღაც მინიშნებები ჩანს.

ციმბელინი იგივე ტენდენცია იკვეთება: Posthumus/posthumous - ნიშნავს სიკვდილის შემდგომს, ან მამის სიკვდილის შემდეგ შობილს; და *ციმბელინის* პერსონაჟ პოსტუმუსის (Posthumus) ბიოგრაფიაშიც ხედავენ ამ მნიშვნელობას – იგი დაბადებული იყო მისი მშობლების გარდაცვალების შემდეგ [17, გვ.164]. პოსტუმუსის მოქიშპე პერსონაჟის კლოტენის (Cloten) სახელშიც, *clot* ძირის საფუძველზე, რეგვენზე, სულელზე მინიშნებას ხედავენ, რასაც ასევე პერსონაჟის ნატურას უსადაგებენ [17, გვ. LIX].

სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს პრინციპიცაა მოხმობილი *ციმბელინის* პრინციპის სახელად Innogen-ის დამკვიდრებისათვის: როგორც ზემოთ მივუთითეთ, Innogen მიმსგავსებულია Innocence-სთან (უდანაშაულო); ხოლო ამ სიტყვის შინაარსი *ციმბელინის* პრინციპსაც კი ზუსტად ახასიათებს.

ჩემი აზრით, საკითხის ამგვარი ახსნაც კორექტირებას საჭიროებს. ზმურ მეტყველებას, კალამბურს (ანუ pun, quibble-ს, როგორც ამას შექსპიროლოგები უწოდებენ) შექსპირი თავის პიესებში უპირატესად მსმენელზე გარკვეული მინიშნებისათვის იყენებს. კალამბური პიესებში უპირატესად ჰომოგრაფულ-ჰომოფონურია: დაწერილი სიტყვა გამოთქმისას მიანიშნებს რაღაც მნიშვნელობაზე. თეატრში მაყურებელი სმენით აღიქვამს ნაწარმოებს. ამიტომაც პიესებში ერთი სიტყვის დაწერილობით მეორესთან მიმსგავსება ნაკლებად სავარაუდებელია, რომ რაიმეზე იყოს მიმანიშნებელი. შექსპირის უკანასკნელი პერიოდის პიესების საკუთარი სახელები, რომლებშიც მკვლევარები პერსონაჟების პიროვნებებზე მინიშნებას ხედავენ, ისეთ სიტყვებს ან სიტყვათა კომბინაციებს წარმოადგენენ, ან ემსგავსებიან, რომლებშიც შინაარსობრივად პერსონაჟის ხასიათზე, ან მის თავგადასავალზე და სხვ. ჩანს რაღაც მინიშნება. ასე, მაგალითად: Marina (*პერიკლეში*) – ზღვაში შობილი; Perdita (*ზამთრის ზღაპარში*) – დაკარგული; Miranda (*ქარიშხალში*) – უმაღლესი აღფრთოვანება [27]. ამავე რიგისაა *ციმბელინის*

ზემოთ დამოწმებული სახელები (პოსტუმუსი, კლოტენი). ზოგიერთი მკვლევარის აზრით კი – სხვა სახელებიც: Philharmonus, Leonatus, Belarius, Philario [16]. ასე რომ, მსმენელი სცენიდან მოსმენილ სახელს Innogen-ს (ˈɪn.ə.dʒen) წარმოთქმით ვერ მიაღსგავსებდა სახელს Innocence (ɪn.ə.səns) [9, გვ. 257]; ამდენად, ამ უკანასკნელი სიტყვის მნიშვნელობაზე (*უდანაშაულო*) მინიშნებად სახელ Innogen-ს ვერ აღიქვამდა.

ამავე დროს, მე ვფიქრობ, რომ ინგლისური ლიტერატურული კრიტიკა სწორად გრძნობს, რომ ციმბელინის პრინცესის სახელი რაღაცას შეიძლება მიაწინებდეს, რაღაცას მიუთითებდეს¹. საქმე ისაა, რომ ამ ნაწარმოების ძირითად, არა ისტორიულ პერსონაჟთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ზმური მეტყველების, კალამბური პრინციპითაა შერჩეული. თვით პოსტუმუსი, იმოჯენის სატრფო და მეუღლე, შემთხვევით სახელს არ ატარებს: Posthumus-posthumous (სიკვდილის შემდგომი). მოსალოდნელია, რომ მისი წყვილის, პიესის მთავარი მოქმედი პირის, სახელიც რაღაცაზე მიმანიშნებელი იყოს.

აქვე მინდა ჩემი თვალსაზრისი გამოვთქვა ნაწარმოებში სახელ პოსტუმუსის ზმურ დატვირთვაზე; ანუ იმაზე, თუ რას შეიძლება მიაწინებდეს იგი.² ჩემი აზრით, სახელი პოსტუმუსი – Posthumus მხოლოდ იმას არ მიაწინებს, რომ ეს პერსონაჟი მშობლების გარდაცვალების შემდეგაა დაბადებული. ვფიქრობ, რომ შექსპირს უფრო ღრმა ჩანაფიქრი აქვს. პოსტუმუსი მასზე შეყვარებულმა მეუღლემ გამოქვაბულში მის გვერდით მწოლიარე

¹ სახელ Imogen-ის მნიშვნელობაზე სხვადასხვა ჰიპოთეტური ვარაუდია გამოთქმული. მათ შორისაა მითითებები ლათინურ სიტყვებზე: *Imitate, image, primogenitor*; თვით - ანაგრამულ (სიტყვის შემცველ ასოთა თავისებური კომბინაცია) შესაძლებლობაზე (*primogeniture*)[იხ. 14, გვ. 22].

² იმ სამეცნიერო ლიტერატურაში, რომელსაც მე ვიცი, ამ სახელის იმგვარი გააზრება, როგორცედაც ამჟამად მოგახსენებთ, არ ჩანს. თუ იგი რომელიმე მკვლევარს უკვე გამოთქმული აქვს, ამთავითვე ბოდიშს ვიხდი მის წინაშე.

თავმოკვეთილ გვამად იხილა. ფინალურ სცენაში იგი მისთვის სიკვდილის შემდგომ გაცოცხლდა, ანუ თავიდან დაიბადა. პოსტუმუსისათვის, თანახმად საკუთარი სურვილისა, მეუღლე – იმოჯენი მოკლულია, ფინალურ სცენაში იგი მისთვის, ისიც - სიკვდილის შემდგომ, გაცოცხლდა, ანუ თავიდან დაიბადა. მე ვფიქრობ, შექსპირის ხედვაში ეს ნიუანსიც უნდა ყოფილიყო.

შექსპირის იმოჯენის მხატვრული სახე

ციმბელინი არ განეკუთვნება შექსპირის საუკეთესო პიესათა რიგს. იგი დრამატურგის გვიანდელი პერიოდის თხზულებათა ციკლში განიხილება. მიჩნეულია, რომ ქრონოლოგიურად იგი უნდა იწყებდეს ამ ჯგუფის პიესათა რიგს (*ციმბელინი, ზამთრის ზღაპარი, ქარიშხალი*). არც ამ სამეულს შორისაა იგი საუკეთესოდ მიჩნეული, მაგრამ *პერიკლესთან* ერთად იწყებს შექსპირის შემოქმედებაში იმ ახალ სტილს, რომლის წყაროების და შემოქმედებითი ინოვაციების პრობლემა შექსპიროლოგიური ნარკვევების ერთი ძირითადი საკითხია. ინგლისური ლიტერატურული კრიტიკის ინტერესს *ციმბელინისადმი* ისიც აძლიერებს, რომ მისი მთავარი პერსონაჟი – იმოჯენი ითვლება შექსპირის ბრწყინვალე ქალ პერსონაჟთა შორის უპირველესად (ან ერთ-ერთ უპირველესად). *ციმბელინი* ის პიესაა, რომელიც ოთხსაუკუნოვანი განხილვის მანძილზე ერთმანეთის მიმართ ყველაზე კონტრასტულადაა შეფასებული. შექსპირის საუკუნის ლიტერატურულ კრიტიკაში მას მოუწესრიგებელი აბდაუბდის იარლიყიც მიუღია. ზოგიერთი რომანტიკოსის აზრით კი, იგი შექსპირის საუკეთესო პიესათა შორის იყო დასახელებული. ამ შეფასებათა შორის მისი სუსტ თუ სათანადოდ დაუმუშავებელ პიესად მარკირება ჭარბობს. ამგვარი შეფასების უმთავრეს მიზეზად, გარდა იმისა, რომ XVII საუკუნის ლიტერატურული კრიტიკა ვერ ეგუებოდა მასში დარღვეულ კლასიკური დრამატურგიის სტილს და ჟანრობრივ არამდგრადობას, მიჩნეულია ძირითადი ქარგის,

ცალკეული ეპიზოდების და პერსონაჟთა ქცევის არარეალისტურობა, დაუჯერებლობა. მას უწოდებდნენ აბსურდულს, ზღაპარზე უფრო დიდ აბდაუბდას [იხ.: 2, გვ. 25; 1, გვ. 6]. ამავე დროს იმავე სამეცნიერო კრიტიკაში გამოვლენილია *ციმბელინის* სიუჟეტის არარეალისტურობის და დაუჯერებლობის მიზეზი; ის რომ *ციმბელინი*, ისევე როგორც *პერიკლე* და *ზამთრის ზღაპარი*, შექმნილია იდეალიზირებული ფორმალურობით [იხ. 2, გვ. 36] ამავე ნიშნებითაა დახასიათებული *ციმბელინის* პერსონაჟები: მიუთითებენ პერსონაჟთა არარეალისტურობაზე. თვით იმოჯენის პერსონაჟიც კი ხედავენ ქალური პატიოსნების დამღლეულ სახეს [იხ. 1, გვ. 17]. ფსიქოლოგიური ანალიზით, პიესის პერსონაჟთა მთელი გალერეა წარმოსახვისა და ფანტაზიის სიბრტყეზე განიხილება. იმოჯენი კი თავისი პატიოსნებით ცენტრალური იდეალიზირებული ფიგურაა [იხ. 23]. ამავე დროს ისიც შენიშნულია, რომ ამ პიესის იდეალიზირებული მოუწესრიგებლობა თავისებურად მიმზიდველ, ოქროსფერ არარეალურობას ქმნის [იხ. 15, გვ. XXXIII]. მიმზიდველობა უპირველეს ყოვლისა იმოჯენის მხატვრულ სახეში ვლინდება. ამ პერსონაჟის შეფასებისას კი შექსპიროლოგიური ლიტერატურა თითქმის ერთიანია. აღიარებულია, რომ შექსპირმა სწორედ უკანასკნელი პერიოდის პიესებში შექმნა უბრწყინვალესი სახეები ქალთა პერსონაჟებისა – იმოჯენი და ჰერმიონე [7, გვ. XII]. იმოჯენს შექსპირის ბრწყინვალე ქალთა იმ ჯგუფში ათავსებენ, რომლებიც პიესათა სიუჟეტის მიხედვით იმდენად მაღლა დგანან თავიანთ ქმრებზე, რომ ეს უკანასკნელნი არ იმსახურებენ მათ მეუღლეობას – ელენა (*ზაფხულის ღამის სიზმარი*), პორცია (*ვენეციელი ვაჭარი*), იმოჯენი [13]. უფრო მეტიც, შენიშნულია, რომ ავტორი თავის პერსონაჟს – მეფე ციმბელინის ერთადერთ ასულს აჯილდოვებს ყველა საუკეთესო თვისებით, რაც შეიძლება რომ ქალს ახასიათებდეს: თავდაპირველად მორიდებული და თითქოს გულუბრყვილო პრინცესას შექსპირი გარდაქმნის მგზნებარე, შემართულ, გონიერ, ერთგულ და თვით ხალისიან

პერსონაჟად [6]. ინგლისური ლიტერატურული კრიტიკის მიერ, შექსპირის მხატვრული წარმოსახვით შექმნილ ბრწყინვალე ქალ პერსონაჟთა შორის საუკეთესოდ იმოჯენი შეფასებულ იყო ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში: ანა ჯემენსონი: პორციასა და ჯულიეტას (Juliet) (*რომეო და ჯულიეტა*) პორტრეტები შექმნილია ფანტაზიის დიდი კონტრასტით და დიდი სიღრმით სინათლისა და ჩრდილისა; ვიოლა (*მეთორმეტე ღამე*) და მირანდა არიან მოხატულნი დიდი ჰაეროვანი სინატიფით, მაგრამ არ არსებობს პორტრეტი ქალისა, რომელიც შეიძლება იმოჯენს შეედაროს... მისი სახით ჩვენ გვაქვს სრული შემართება ახალგაზრდული სინაზისა, მთელი რომანტიკა ახალგაზრდული ფანტაზიისა, მთელი მომხიბვლელობა იდეალური გრაციისა[8, გვ. 50; 18, გვ. 492]¹. მეოცე საუკუნის სამეცნიერო კრიტიკა კი აზუსტებს: შექსპირი იმოჯენს სხვა პერსონაჟებსაც ამსგავსებდა, მაგრამ მისთვის არასდროს გადაუჭარბებია და არც გაუმეორებია იგი, ან მიახლოებია მას (“That Shakespeare has equalled Imogen is certainly true; but he has never surpassed her, and he has never repeated or anticipated her”)[24, §17]. იმოჯენი შეიყვარა ინგლისის თეატრალურმა საზოგადოებამ. ცნობილია, რომ XIX საუკუნის ცნობილი მსახიობი Hellen Faucit-ი, რომელმაც იმოჯენის ბრწყინვალე სასცენო სახე შექმნა, მოითხოვდა, რომ პიესისათვის სახელი გადაერქვათ და ეწოდებინათ *იმოჯენი, ბრიტანეთის პრინცესა* [1, გვ. 7].

ამგვარად, შექსპიროლოგიურ ლიტერატურაში აშკარად გამოკვეთილია, რომ იმოჯენი, როგორც მხატვრული სახე, არ არის რეალური, ცხოვრებისეული პერსონაჟის ამაღლებული, ჰიპერბოლიზებული სახე. იგი მთელი თავისი არსით, მთლიანობით წარმოსახვითია, რეალურის საპირისპიროდ – იდეალურია, შემოქმედებითი

¹ “Portia and Juliet are pictures to the fancy with more force of contrast, more depth of light and shade; Viola and Miranda, with more aerial delicacy of outline, but ther is no female portrait that can be compared to Imogen as a woman... In her we have all the fervour of youthful tenderness, all the romance of youthful fancy, all the enchantment of ideal grace” [8, p.50; see 18, p. 492].

ფანტაზიის პროდუქტია. ინგლისური ლიტერატურული კრიტიკა ხედავს, რომ შექსპირის ბოლო პერიოდის პიესები ტრაგიკულ ქარგას მისდევენ, მაგრამ შემდეგ მას მოჰყვება წარმოსახვითი გარემო [11, გვ. 144]; და, რომ კერძოდ *ციმბელინიში* პერსონაჟთა სახეების უმრავლესობა უშუალოდ შექსპირის წარმოსახვისეულია (“... characters are likely directly from Shakespeare’s imagination”)[13]. კერძოდ, იმოჯენის შესახებ ჯერ კიდევ XX საუკუნის დასაწყისში იყო შენიშნული, რომ იგი, როგორც მხატვრული სახე, არ არის რეალური, იგი არის იდეალიზირებული. თუ შევადარებთ ადრინდელი სენტიმენტალური კომედიების ქალთა სახეებს - როზალინდა (*როგორც გენებოთ*), ბეატრიჩე (*აურზაური არაფრის გამო*), პორცია, ვიოლა, მას აკლია ის მახასიათებელი დეტალები და მანერიზმი, რაც რეალურ პერსონას მოგვაგონებდა. ეს სახე მიგვანიშნებს წარმოსახვით შესაძლებლობაზე [25, გვ.139].¹

იმოჯენის მხატვრული სახე შექსპირის ოცნებისეული სახეა. იგი ფანტაზიით, წარმოსახვით მოაზრებული იდეალური მეუღლეა. ამას ნათლად ხედავს და ადასტურებს ინგლისური ლიტერატურული კრიტიკა. დარწმუნებული უნდა ვიყოთ, რომ რასაც ხედავს ინგლისური ლიტერატურული კრიტიკა, იმას უწინარეს გრძნობდა, ხედავდა და ქმნიდა თვითონ შექსპირი. ამიტომ უწოდა მან სახელად ამ პერსონაჟს Imogen-ი. ეს სახელი (Imogen) დღეს წარმოითქმის როგორც ‘im.ə. dʒen//’im.ə. dʒin [9, გვ. 248] და ამ გამოთქმაში აშკარად ისმის (ანუ ეს გამოთქმა აშკარად ასოცირდება ფორმასთან) imagine (i’ mædʒ.in)[9, გვ. 247], რაც ნიშნავს წარმოსახვას, წარმოდგენას, შექმნას.² რომ ამ

¹ “She [Imogen – E.K.] is not real, she is idealized... In comparison with the women in the early sentimental comedies, Rosalind, Beatrice, Portia and Viola, she lacks the details of characterization, the mannerisms which remind us of real persons and suggest the possibility of portraiture” [25, p.139].

² ქართულ ენაზე შექსპირის პერსონაჟის – Imogen-ის სახელი აჯობებდა, რომ გადმომეტანა *იმეჯენ*-ად. მაგრამ ამ სახელის სიმბოლურ დატვირთვაზე ჩემი აქ განვითარებული თვალსაზრისის გავლენას

სახელში (Imogen) წარმოსახვის (imagine) მნიშვნელობა შექსპირის დროსაც ჩანდა, ამაზე სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია [16, გვ. 8].

მე ვფიქრობ, რომ შექსპირი *ციმბელინის* პრინცესის საკუთარი წარმოსახვით შექმნილ პერსონაჟს, ოცნებისეულ იდეალურ მეუღლეს, სახელად Imogen-ს სწორედ სიმბოლური დატვირთვებით არქმევს და მიანიშნებს პერსონაჟის წარმოსახვითობაზე, ფანტაზიურ არარეალურობაზე, ოცნებისეულ იდეალიზირებაზე.

ლიტერატურული გმირის სახელით ამ პერსონაჟის მხატვრულ სახეზე მინიშნებას შექსპირის ეპოქის მაცურებლისათვის და მკითხველისათვის ბევრად უფრო დიდი და პრინციპული მნიშვნელობა ჰქონდა, ვიდრე თანამედროვე მკითხველს წარმოუდგენია; და ამ მხატვრული ხერხის ღირებულება უფრო დიდი იყო, ვიდრე მას თანამედროვე ესთეტიკური ხედვა აღიქვამს. *ციმბელინის* ერთი კომენტატორის სიტყვებს თუ გავიმეორებთ: დღეს ჩვენ კალამბურები და სიტყვითი თამაში შეიძლება ცოტა უცნაურად გვეჩვენებოდეს, მაგრამ იმ ეპოქაში ეს სერიოზული რამ იყო (“Puns and playing on names may strike us as a bit strange now, but these were serious things to the Jacobean”)[17, p. LX]. ამიტომაც, რომ შექსპირის შემოქმედებაში ზმურ მეტყველებას, კალამბურს ასეთი მნიშვნელოვანი სიმბოლური დატვირთვა აქვს. ამიტომ აქვთ ამავე პრინციპით შერქმეული სახელები *ციმბელინის* მხატვრულ პერსონაჟებს. ამიტომ მოიაზრება შექსპირის ბოლო პერიოდის ბრწყინვალე პერსონაჟ ქალთა სახელებში რაღაც მინიშნება მათ პიროვნებებზე. და მათ შორის ყველაზე ღრმა მინიშნებას სახელი იმოჯენი ატარებს.

სიტყვათა თამაშს, კალამბურს, ზმურ მეტყველებას (pun, quibble), რომ უაღრესად პრინციპული მნიშვნელობა აქვს შექსპირის შემოქმედებაში, ამაზე არაერთგზისაა

გავემოქმედე, გამოთქმაზე უწინარესი მნიშვნელობა წერილობით ფორმას მივანიჭე და ვამჯობინე შემენარჩუნებინა ფორმა *იმოჯენი*.

მითითებული შექსპიროლოგიურ შრომებში და მრავალი გამოკვლევის საგნადაა იგი ქცეული. შენიშნულია, რომ ზოგჯერ გამომცემლები სათანადო ყურადღებას ვერ აქცევენ შექსპირის მხატვრული მეტყველების ამ სტილს და ტექსტში ერთი შეხედვით გაუგებარი ადგილების ჩასწორებას ცდილობენ. ამგვარ სიმბოლურ დატვირთვას უფრო ხშირად შექსპირი სიტყვის გამოთქმით სხვა სიტყვასთან დამსგავსებით ახდენს და მწერლის სათქმელი სწორედ იმ მიმსგავსებულ გამოთქმებშია საძიებელი [იხ. 10]¹.

დაბოლოს, ცნობილია, რომ თვით შექსპირი *ციმბელინი*ში გამოავლენს და ახსნის ამგვარი ზმური მეტყველების სიმბოლური დატვირთვის პრინციპულ მნიშვნელობას. ფინალურ სცენაში მისანი პოსტუმუსს აუხსნის წინასწარმეტყველების ერთ ფრაზას: „be embraced by a piece of tender air” და განუმარტავს, რომ *ლბილი ჰაერი* (‘tender air’) ლათინურად არის ‘mollis aer’, რაც არის იგივე ‘mulier’. ‘mulier’ კი ინგლისურად ნიშნავს *ცოლს*. ეს კი შენი ერთგული მეუღლეაო (*ციმბელინი* V. 5: 444-447).

ძირითადი დასკვნები

1. *ციმბელინის* 1623 წლის *პირველი ფოლიოდან* მომდინარე ტექსტში მეფის ასულის სახელის Imogen-ის Innogen-ად შეცვლა გაუმართლებელია.

¹ ამგვარი პასაჟები გამოვლენილია თვით *ციმბელინი*ში. მაგალითად [10, გვ. 313]: როცა იმოჯენი გაიგებს, რომ მისი მეუღლე არის უელსის მილფორდის ნავსადგურში (Milford haven in Wales), იგი პიზანიოს ევედრება სწრაფად აღმოჩნდნენ მილფორდში. ამ ვედრებაში იგი ახსენებს blessed Milford-ს, ხოლო ერთი სტრიქონის ქვემოთ Milford-ს ჩაუნაცვლებს Haven-ს (ნავსადგური) (*ციმბელინი*, III, 2 სტრ. 58-63). შენიშნავენ, რომ Haven გამოითქმის heaven-ის (ზეცა) მსგავსად და იმოჯენის ვედრებაში სიმართლისათვის დევნილთათვის ზეცისადმი ლოცვაზე მინიშნებას ხედავენ (blessed Heaven): “Blessed are they which are persecuted for righteousness’ sake: for theirs is the kingdom of heaven” (Matthew V, 10) – „ნეტარ იყვნენ დევნულნი სიმართლისათჳს, რამეთუ მათი არს სასუფეველი ცათაჲ“ (მათ. V,10).

2. დიდი დრამატურგი, მხატვრულ პერსონაჟთა სახელდების მისთვის ჩვეული სტილის მიხედვით, შესაძლებელია თვითონ ახდენდეს ბრიტანეთის ისტორიული დედოფლის Innogen-ის სახელის Imogen-ად მოდიფიცირებას, ან იმავე დედოფლის ნაკლებად ცნობილი უკვე მოდიფიცირებული სახელის (Ymogen) ახალ ვარიანტს ირჩევდეს.

3. სახელ Imogen-ში შექსპირი, ე.წ. ზმური, კალამბური მეტყველების სტილის კვალდაკვალ, სიმბოლურ მნიშვნელობას დებს (Imogen - imagine); მიანიშნებს პერსონაჟის არა რეალურ, ცხოვრებისეულ, არამედ წარმოსახვით მხატვრულ სახეზე – ოცნებისეულ, იდეალურ მეუღლეზე.

4. იმოჯენის მეუღლის პოსტუმუსის სახელი, რომელიც განმარტებულია როგორც მშობლების შემდეგ დაბადებული, უფრო ღრმა დატვირთვის მქონე უნდა იყოს. ვფიქრობ, ამასთან ერთად უნდა მიუთითებდეს, პოსტუმუსის წარმოდგენით უკვე გარდაცვლილი მეუღლის, ფინალურ სცენაში სიკვდილის შემდეგ ცოცხლად ხილვაზე (თავიდან დაბადებაზე); და მისი მეუღლის მიერ ასევე გარდაცვლილად მიჩნეული პოსტუმუსის იმავე ფინალურ სცენაში სიკვდილის შემდეგ გამოჩენაზე (თავიდან დაბადებაზე).

შორეული პარალელი

მხატვრული პერსონაჟის სახელად მის პერსონაზე მიმანიშნებელი სახელის შერჩევა არა მხოლოდ შექსპირის, ან მისი ეპოქის დრამატურგის, არამედ მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიაში საზოგადოდ, მხოლოდ მეტ-ნაკლები ინტენსივობით, დამკვიდრებული სტილია. მე ამჯერად ვიხსენებ რუსთველის *ვეფხისტყაოსანს*, რომლის სიუჟეტის შექსპირის *ციმბელინთან* მიმართების კვლევამ დამაფიქრა წინამდებარე გამოკვლევაში დასმულ პრობლემაზე [32; 33]. მხოლოდ სიტყვის *ვეფხისტყაოსანზე* ჩამოგდებას ამჯერად არავითარი კავშირი არა აქვს *ციმბელინის* სიუჟეტის რუსთველის პოემასთან მიმართების

ჩემ მიერ გამოთქმული თვალსაზრისის მტკიცებასთან. ამ პარალელზე მხოლოდ თავისთავადი ღირებულებისათვის მივუთითებ.

როგორც შენიშნულია, *ვეფხისტყაოსნის* მთავარი პერსონაჟი ქალის სახელი – ნესტან-დარეჯანი აღმოსავლურ – არაბულ და სპარსულ ლექსიკაში გარკვეული მნიშვნელობის შემცველ სახელებთან ამყარებს მიმართებას. ნიკო მარი ამ სახელში „უთანასწორო მზეთუნახავის“ მნიშვნელობას ხედავდა: არაბულად მის შესატყვისად ასახელებდა Hussān-αθ (მზეთუნახავი), ხოლო სპარსულად – nēst-andare-dāhān (არ არის ქვეყანაზე)[12, გვ. 429]¹.

ვეფხისტყაოსნის იდეურ-მსოფლმხედველობით სამყაროზე ჩემ მიერ ჩატარებული კვლევების თანახმად [31], რუსთველი თავისი იდეალური პერსონაჟებით, რეალურ–ცხოვრებისეულისგან განსხვავებულ ოცნებისეულ, წარმოსახვით სამყაროს ქმნის; რითაც შუასაუკუნეობრივ

¹ პერსონაჟის სახელდება მის მხატვრულ სახეზე მითითებით, მის – როგორც ლიტერატურული გმირის – ძირითად მახასიათებელ თვისებაზე ყურადღების გამახვილებით, რუსთველისათვის უცხო არ არის. სახელ *ნესტან-დარეჯანის* გარდა იგივე სტილი ჩანს სახელ *ავთანდილშიც*. ამ სახელის აღმოსავლურ-არაბულ-სპარსული ლექსიკის ბაზაზე განმარტების სხვადასხვა ვარიანტია ცნობილი. მათ შორის, ვფიქრობ, ყველაზე სარწმუნოა სახელ *ავთანდილის* არაბული ლექსიკის კომპოზიციის 'afd,al ad-din- ის (უბადლო, უპირატესი სარწმუნოება) საფუძველზე ახსნა [30, გვ. 110]. არაბული ონომასტიკის ამ სპეციფიკურ კალკს რუსთველი ამკარად იცნობს (*ნურადინ, შერმადინ*). მაგრამ, ვფიქრობ, რომ *ავთანდილის* შემთხვევაში კომპოზიციის მეორე ნაწილს (din // დინ – სარწმუნოება, რელიგია) ემიჯნება და მას ირანულ dil-ს ჩაუნაცვლებს. ეს უკანასკნელი – დილ – კი გულს ნიშნავს [29, გვ. 254; იხ. 30, გვ. 109]. და ამ გზით სახელ *ავთანდილში* მიუთითებს *უბადლო გულზე*. ეს გააზრება კი ზედმიწევნით მიანიშნებს ავთანდილის მხატვრულ სახეზე – ადამიანურ თანაგრძნობაზე, ადამიანისთვის თავდადებაზე, ადამიანის მოყვარეობაზე. ისიც ყურადსაღებია, რომ სწორედ ავთანდილთან დიალოგში პოემის ორი პერსონაჟი ქალის მიერ ითქმის აფორისტული სიბრძნე: „უგულო კაცი ვერ კაცობს, კაცთაგან განაკიდიან“ (849); „კაცსა დასვრის უგულობა“ (1204). ასევე მნიშვნელოვანია, რომ მხოლოდ ავთანდილს ახასიათებს რუსთველი ეპითეტით, რომელიც ადამიანის ბუნების მოზიარეობაზე მიუთითებს – „ბუნებაზიარი“ [იხ. 31, გვ. 598-603].

თეოსოფიაში ადამიანურ ამაღლებულობაზე, სიძლიერესა და ემოციებზე გადააქვს აქცენტი. ამიტომაც, ვფიქრობ, არაა გამორიცხული, რომ, რუსთველის, ისევე როგორც ყველა დიდი შემოქმედის მრავალპლანიანი მხატვრული აზროვნების სტილის გათვალისწინებით, იდეალური პერსონაჟის – ნესტან-დარეჯანის სახელში ქვეყნად არ არსებულის და მზეთუნახავის პარალელურად არა ამქვეყნიურზე, ოცნებისეულზე, ფანტაზიით წარმოსახულ მხატვრულ სახეზე მინიშნებაც დავინახოთ.

ბიბლიოგრაფია:

1. Brown, Richard Danson and Johnson, David, *Shakespeare 1609: 'Cymbeline' and the 'Sonnets'*. The Open University (USA), 2000.
2. Bullough, G., *"Cymbeline, Introduction": Narrative and Dramatic Sources of Shakespeare*. Edited by Geoffrey Bullough. Vol. VIII, New York, London 1975.
3. Chambers, E.K., *William Shakespeare. A Study of Facts and Problems. vol. II*, Clarendon Press, Oxford 1966.
4. „Cymbeline King of Britain”: *The Complete Oxford Shakespeare, vol. II*. General Editors Stanley Wells and Gary Taylor. Oxford University Press, 1987.
5. *Cymbeline*. Edited by Roger Warren. Clarendon Pres, Oxford 1998.
6. Forsyth, Jennifer, “Introduction. The Queen and Imogen”: *"Cymbeline" by William Shakespeare*. Edited by Jennifer Forsyth (იხ. <http://internetshakespeare.uvic.ca/Library/Texts/Cym/>)
7. Ingleby, C.M., “Prefatory Notes”: *Shakespeare's Cymbeline*. (The Text Revised and Annotated by C.M. Ingleby). London 1886.
8. Jameson, *Characteristics of Women. Moral, Political, and Historical. V. 2*, Saunders and Otley, London, 1832).
9. Jones, Daniel, *Cambridge English Pronouncing Dictionary*, Cambridge 2011.

10. Kökeritz, H., “Five Shakespeare Notes”: *The Review of English Studies*, Vol.23. #92, Oxford University Press, 1947.
11. Lyne, Raphael, *Shakespeare's Late Work*. Oxford University Press, 2007.
12. Марр, Н.Я., «Грузинская поэма 'Витязь в барсовой шкуре' Шоты из Рустава и новая культурно-историческая проблема»: *Известия Академии Наук*, №8, 1917.
13. Milner, C., “Shakespeare's Tragic Comedies. Cymbeline”: <http://www.netplaces.com/shakespeare/shakespeares-tragic-comedies/cymbeline.htm>
14. Myklebost, Svenn-Arve, “By Whatever Name”: *Early Modern Culture Online*. Vol. 1, No 1, 2010 (об. journal.uia.no/index.php/Emco/article/view/4).
15. Nosworthy, J.M., “Introduction”: *Cymbeline*. The Arden Edition, 1966.
16. Pitcher J., “Names in Cymbeline”: *Essays in Criticism*, vol. 43, 1993, pp. 1-16.
17. Pitcher J., “Introduction”. “Commentary”: William Shakespeare, *Cymbeline*. Edited by J. Pitcher. Penguin Books, 2005.
18. Shakespeare, *The Tragedie of Cymbeline*. Edited by Horace Howard Furness, Philadelphia, 1913.
19. Shakespeare, William, *The Complete Works*. Modern spelling edition, editors Stanley Wells and Gary Taylor, Oxford, 1986.
20. Shakespeare, William, *Cymbeline*, Edited By John Pitcher, Penguin Books, 2005.
21. Шекспир, Уильям, *Цимбелин*. Перевод П. Мелковой: Уильям Шекспир, ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ в 8 томах, Москва, 1960. стр. 623-762.
22. შექსპირი, უილიამ, *პერიკლე, მეფე ტვიროსისა. ციმბელინი*. (თარგმანი თამარ ერისთავისა), თბ., 2013.
23. Shwartz, Murray M., “Between Fantasy and Imagination: A Psychological Exploration of Cymbeline”: *Psychoanalysis and Literary Process* (Ed. F.C. Crews), 1970. See also: Psy Art - an Online Journal, August, 2005.

24. "The Drama to 1642, Part One": *the Cambridge History of English and American Literature* (In 18 Volumes); Vol. 5, 1907-1921.
25. Thorndike, Ashley H., *The Influence of Beaumont and Fletcher on Shakespeare*. Press of Oliver B. Wood, Worcester, Massachusetts 1901.
26. Warren, R., "Introduction": *Cymbeline*. Edited by R. Warren. Oxford 1998.
27. Warren, R., "The Characters' Names" (Appendix A): *Cymbeline*. Edited by R. Warren. Oxford 1998.
28. Wells, Stanley and Taylor Gary, with John Jowett and William Montgomery, *William Shakespeare: A Textual Companion*. Clarendon, Oxford, 1987.
29. აბულაძე, ი., *რუსთველოლოგიური ნაშრომები*, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბ. 1967.
30. ჩიქოვანი, გ., „ავთანდილის ეტიმოლოგიისათვის“, *ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო, VIII*, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბ. 2014.
31. ხინთიბიძე, ე., *ვეფხისტყაოსნის იდეურ-მსოფლმხედველობითი სამყარო*, თბ. 2009.
32. ხინთიბიძე, ე., „ვეფხისტყაოსანი - შექსპირის ლიტერატურული წყარო“, *ქართველოლოგი* #19, თბ. 2013.
33. ხინთიბიძე, ე., „რუსთველის ვეფხისტყაოსანი და შექსპირის ციმბელინი“, *ქართველოლოგი* #20, თბ. 2014.

*Imogen or Innogen – Concerning One Conjecture of
Shakespeare’s Cymbeline’s Oxford Publication*

Elguja Khintibidze

*Professor of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University. Head of the
Institute of the History of Georgian Literature at TSU. Head of the Fund
for Kartvelian Studies.*

Abstract: The principal novelty of the last decade in Rustaveli Studies, revealing the fact that the love story of the main characters in *the MPS* – Nestan and Tariel was used as a plot source in early 17th century English dramaturgy, has become a frequent topic of *The Kartvelologist’s* publications (*The Kartvelologist*, #14, 15, 16, 19, 20). One theme, pointed out in these publications, a parallel study of the main literary characters of *the MPS* and *Cymbeline*, has prompted me to realize the significance of those symbolic meanings, which, in certain cases, were used by the great playwright when selecting the names of his characters. From this point, the name of the king’s only daughter *Imogen*, being the protagonist of *Cymbeline*, is also worth noting.

The present study is dedicated to the interpretation of the symbolic meaning of the name *Imogen* as well as the acceptability of its modified version – *Innogen* in some publications of the play.

Key words: *The Man in the Panther Skin, Cymbeline, Imogen, Innogen.*

Towards Posing the Problem

My scholarly interest of the last decade includes discovering and reasoning the fact that *MPS* plot was adopted as a plot story in 17th century English Dramaturgy. At the present stage of my studies, contemplating the fact that the love story of Nestan and

Tariel in the *MPS* was used as a thematic plot source in *Cymbeline*, has prompted me to focus my attention on the similarity between literary characters - Imogen¹, being a protagonist of the English play, and her prototype Nestan, a Rustaveli character. The English literary criticism, focusing on *Cymbeline*, emphasized the issue regarding the name of the character.

English literary criticism discussed the issue in the previous century[18], pointing out the fact that according to Shakespearean documents from the first complete publication of Shakespeare's plays (First Folio, 1623) the established name Imogen previously was spelt differently as Innogen.

This problem has gripped my attention in terms of parallel exploration of the literary characters Nestan and Imogen.

The essence of the issue

It is believed that the name *Imogen*, which is expressed in several ways in English Onomastics like *Imogen*, *Imogene*, *Imogine*, *Imogenia*, *Imojean*, *Imojeen*, *Emogen*, *Emogene*, is of Irish and Celtic origin and comes from the Celtic name Innogen which must have stemmed from a Gaelic name Inghean, meaning a girl, a daughter. It is also considered that this name has acquired a particular meaning in both Shakespeare's *Cymbeline* and Walter Scot's novel *The Heart of Midlothian*, dating back to the second half of the 19th century.

The fact that the name of *Cymbeline's* character, Imogen, has its initial source coming from historical chronicles, upon which the story relies, was indicated in the 18th century (*Malone, Variorum, vol. I, 1778*). Indeed, it is believed that Shakespeare was well acquainted with the story related to the King of Britain – Cymbeline from *Chronicles* by Rafael Holinshed, published

¹ The modern pronunciation of the name Imogen is 'imə, dʒin or 'imə, dʒen [9].

several times in the 16th century (1577, 1587). Based on the same source the wife of the British king Brute, a historical queen of Britain, was called Innogen. One of the first commentator and editor of *Cymbeline's* text, Horace Howard Furness, agrees with Malone's idea that Shakespeare must have taken the name Innogen from Holinshed's *Chronicles*, due to the fact that it, in the same form (Innogen), also appears in another play by Shakespeare, namely *Much Ado about Nothing*. The main evidence is based on the surviving records, proving that the earliest viewer of *Cymbeline's* performance (1611), Simon Forman, refers to the name of the main character as Innogen. The editor-commentator believes that there is a mistake in the first printed publication of *Cymbeline*, in the so called *First Folio*, which must have been made by the person who prepared the text for printing. It was also indicated that the name Innogen alludes to the word *innocence* (meaning immaculate, innocent), and fully corresponds to the adventures of the main character. However, the commentator (Furness) does not find it reasonable to change the name of the famous character Imogen, established by tradition into Innogen, encountered in subsequent publications of the play[18, p. 5-6].

The change of Imogen into Innogen in *Cymbeline* occurred in the 80's of the previous century. Along with the modification of some other names of Shakespeare's characters it was first testified in the 1986 Oxford publications by Stanley Wells and Gary Taylor[19]. The alterations took place under the pretext that modernised texts should include names in their modernised forms. This modernised publication was also followed by other publications of the story. In particular, special attention should be paid to the text of *Cymbeline*, included in the Oxford publication of Shakespeare's 3 volume complete set of works, compiled by the same scholars and editors[4] as well as to the another Oxford publication by Roger Warren[5].

It should be noted that, relying upon the prestige of Oxford publications, some of *Cymbeline's* researchers made altering

corrections to the name *Innogen* in recent publications of their earlier studies [1, p. 7]. However, the idea of modernising the text was not shared by other editors and commentators, amongst them the publication by John Pitcher's [20].

Varying attitudes of editors towards altering the name of the main character of *Cymbeline* are motivated by relevant facts. The reasons for supporting their conjuncture, provided by the editors of the publication are as follows:

According to Holinshed *Chronicles* the existence of the name Innogen was testified prior to the creation of *Cymbeline*, whereas the name *Imogen* was not referred to by any old sources. Another evidence: the character's name as Innogen was mentioned by the person having watched the performance in Shakespeare's lifetime (Symon Froman's records of 1611). The name Innogen was also confirmed in another play (*Much Ado About Nothing*) [26, p. 604; see 16, p. 3]. In order to prove the acceptability of the conjuncture – Innogen/Imogene, Roger Warren emphasizes the possibility of the mistake that might have been made by a person who prepared the first text of *Cymbeline* for the *First Folio* (double *n* in the name of Innogen might have been confused with *m*). Another emphasis also falls on the resemblance of the name *Innogene* with the word *innocence*, meaning free of guilt.¹

The supporter of maintaining traditional reading of names given in *Cymlberline* is John Pitcher [16]. He considers the reasons for supporting the reading of the name as Innogen, unreliable. Specifically, Pitcher points out that even prior to Shakespeare's *Cymbeline*, the name of the British queen was read as *Yomogen*.²

¹ "with its overtones of innocence, 'Innogen' gives the character a significance name..."[25].

² In the *World History*, in *Polychronicon*, made by Ralph Higden in Latin, the name of the king of Britain's wife is referred to as Innogen whereas in the English translation of this *History* by Jhone Trevisa (14th century) the name is used as *Innogen*. However in an English translation of the 15th century, made by an unknown writer, the name is referred to as *Yomogen*.

As for Symon Forman, the scholar also highlights that he made some other mistakes when relating to other plots of Shakespeare plays. The fact that Simon refers to the name as Innogen might be explained by the influence of Holinshed *Chronicles*. The researcher defines the names of the characters in *Cymbeline* on the basis of the Italian Language, more precisely, by merging English and Italian name stems (Iachimo, Philario, Pisanio, Belarius). Accordingly, he considers Imogen to be based on an English version (image, resemblance, depiction)¹ of an Italian word *immagine* (image, appearance, imagine, imagery - allegorical depiction). Based on this, Pitcher concludes that the name *Imogen* in Shakespeare's *Cymbeline* belongs to Shakespeare nevertheless the fact that the playwright might either have invented the name based on the stem of the name Innogen or preferred an already existing English form *Ymogen*.

According to John Pitcher, "in *Cymbeline*, the Princess is imagined or pictured in various ways – some good, others bad – by the men around her, and her name tells us this" [16, p. 8]. To be more clear, the researcher concentrates upon the story related by Iachimo about how Posthumus described his wife in the so called wager scene, during the meeting with her companions in Rome: "he began his mistress' picture, which by his tongue being made, and then a mind put in't"(V.5.175-16)[20, p. 117]. According to the researcher "The significance of *immagine* in *Imogen* is of course the same as how the name functions in the play" [16, p. 8].

Unacceptability of the Conjecture

In my opinion, changing the name Imogen in the surviving texts of *Cymbeline* belonging to the early 17th century into Innogen and including it in the Shakespearean text publication is

¹ "...that name...gives every indication of having been anglicised from the Italian noun "likeness" or "image", that is, "imagine"[16, p. 8].

unreasonable. My position is not only based on the supposition that the main character of *Cymbeline*, named Imogen, has become one of the most attractive and popular characters of the theatrical art and literature of the latest centuries, and it is not desirable to disregard this disposition. In my opinion, the more significant fact is that from philological and textual points of view, such an interference with the text (i. e. such a significant alteration, changing the name of the main character) should be considered unjustifiable.

The fact that Shakespeare's characters are bearers of certain significant symbolic meanings is undeniable and Imogen should not be considered an exception in this respect. The editors with such conjecturers alter symbolic meaning of the name of the Shakespearean character. However, even if it was not characterized by any symbolic significance, the editors would add their own symbolic features or meaning to it. This should not only be considered to be the modernization of Shakespeare's text, but also remodeling his way of thinking [see 14, p. 23].

I am certainly far from supposing that the texts of *Cymbeline* which have reached us should be regarded as entirely pure and original and the possibility of making any accidental or deliberate changes should not be totally excluded.

To my way of thinking, the case for the modification of the name Innogen/Imogen also requires some interpretation. This issue should definitely become a subject of discussion for a number of reasons: the name of the main character was innovative for that time, the author's historical source indicates the probable prototype of the name otherwise, and as the modified form of the name is already attested as this particular character's name in old sources.

Although the fact that a number of different options emerge while revealing Shakespearian original ideas is a positive development, the new findings and suppositions of the commentators should also be included either in their *comments* or in specific articles. I strongly believe that it is absolutely

unreasonable to make any principal changes to Shakespeare's survived texts, unless the changes have been supported by reliable publications.

However, these words do not mean that I strongly oppose any conjecture, no matter what the case. If the conjuncture is argumentative and does not alter the ideological, artistic and thematic structure of the work, it can be considered acceptable. However, in the case of *Cymbeline*, argumentation of the transformation of Imogen into Innogen should not be considered justifiable.

There are many arguments against the replacement of the name *Imogen* with the name *Innogen*. However, the fact should not lead us to the conclusion that further discussions of the subject should be terminated. I suggest that the name Imogen, in the publications of Shakespeare's *Cymbeline*, shouldn't be changed into Innogen. Naturally, having said this, I mean only those publications which claim to be editions of the plays by the great playwright, at the same time; I cannot ignore the fact that *Cymbeline*, as a scenario for theatrical performances, can undergo multiple changes and corrections following the interests of a director or a screenwriter of the play.

Getting acquainted with scholarly literature about Imogen /Innogen, led me to reveal several viewpoints regarding the unacceptability of this replacement. At the same time I do not exclude the fact that such a viewpoint might have already been expressed in any studies, presently unknown to me. Argumentation of the fact that in Shakespeare's original version, the name of the British royal court princess was referred to as Innogen is mainly based on assumptions and possibilities. For instance, as assumed, changing the name Imogen into Innogen took place in Shakespeare's *First Folio*, due to a mistake that might have been made by a scribe or the person responsible for preparing the texts for printing: when reading the manuscript they confused double n with m. As assumed the scribes were two people, one of them (conventionally B) was experienced enough,

while the other one (E) lacked experience. The mistake made by the scribes is defined as the following: regarding the fact that the first one was fully experienced, and the half of the folio was composed by him, it is assumed that at some point he might have read the text carelessly. The other scribe, being the least experienced among the scribes of the *Folio*, might have made the mistake due to this reason.¹

This discussion suggests only possibilities, they are based on mere assumptions, and however a contradictory possibility is also quite acceptable, for example: the first scribe was experienced and would not have made any mistakes, while the other one, being less experienced, might have done the work more carefully.

According to the scholars' assumptions, the mistake must have been made by the person having prepared the text for publishing. Ralph Crane, the expert scribe of the royal court was considered to have prepared this text for publication ("Crane was a professional scribe known to have worked for the King's Men" [24]). The professional activity of this person has already been explored and it is known that he was prone to making various types of deliberate changes in texts but the fact that he might have misinterpreted any letters in a text (in particular confusing double *n* with *m*) has not been noted anywhere. Of course we cannot exclude the possibility of Crane having read Innogen, in Shakespeare's manuscript, as Imogen. However, to my way of thinking it would be much more logical to think that Crane, being a professional scribe of the royal court, must have read letters, given in Shakespeare's manuscript, correctly. We should also take into consideration the fact that the name Imogen is repeated several times in the play and the name Innogen had already been known both from the other play by Shakespeare (*Much Ado*

¹ "Although Compositor B was experienced, and responsible for setting about half pages of the First Folio, he could be careless. Composer E was the least experienced of the Folio compositors, and was probably an apprentice"[24, p. 68]

About Nothing), and, primarily, from historical sources (Holinshed). It is less likely that the professional scribe would have replaced the familiar name with an unknown one.

According to scholars, Simon Forman referred to the name of the princess as Innogen under the influence of Holinshed *Chronicles*. (More precisely, from my point of view, he was influenced by historical memories, since the queen of Britain was also called Innogen.) It is also worth noting that Symon Formen, when writing these memoirs, did not have the printed version of the text at hand. Due to this, his memoirs are mostly based on the impressions he got from the stage [see 3, p. 377-339], and it is much less likely that the name sounded several times on the stage, as the name in question is rarely heard in the conversation of the main characters.

Therefore, it seems unacceptable to include this conjecture in the text as it is based on dubious arguments.

While discussing this issue, the main emphasis falls on the fact that in *Cymbeline*, Shakespeare mostly borrowed the names for his characters from other stories. More specifically, the name Innogen was already known from historical sources whereas the name Imogen was not. However, nowadays some amendments have already been made to this viewpoint, as it was discovered that the name Imogen, in the form of Yomogen, existed in English literature as early as in the 15th century. As it was mentioned above, the name of the British King Brute's wife, Innogen was transformed into Ymogen in an English translation of the Latin text of *World History (Polychronicon)*, performed by an unknown translator [16, p. 4].

When studying this issue concerning Innogen/Imogen, it is worth exploring the author's tendency, revealed in *Cymbeline*, regarding selecting the names for his characters, which reveals particular nuances. Shakespeare mainly adopts (precisely or approximately) only the names of historical characters (Cymbeline, Guiderius, Arviragus...) taken from historical sources. However, Princess Imogen is not a historical character.

The British Chronicles neither mention that the king *Cymbeline* (Kymbeline//Cimbeline) had a daughter nor tell a story described in the play. Thus, the story of Imogen is a pseudo-story written by Shakespeare. In *Cymbeline*, the names of non-historical characters, such as the name of the princess, adopted from other stories by the author, are mainly represented in an altered form.

Studying one banal anonymous play from the Shakespearean times, called *Rare Triumphs of Love and Fortune*, is significant in this respect. Shakespeare was familiar with the play, and according to some scholars, such as J.M. Nosworthy, it served as one of the main sources of Shakespeare's *Cymbeline* [15, p. XXV-XXVI]. It is believed that the name Fidele, selected for Imogen, disguised as a man, must be the modification of the name of one of the main characters of the play - Fidelia. There must also be a similar connection between Bomelio from *Rare Triumphs of Love and Fortune* who was banished from the palace and lived in a cave and Belarius from *Cymbeline* who sneaked out from palaces and also found a shelter in a cave. Hermione – the name of the princess's beloved man is also used by Shakespeare in another play, *The Winter's Tale* although transformed into the name of a beautiful lady [2, p. 21]. It is also considered that Shakespeare created Posthumus's epithet or rank name – *Leonatus* by modification of the name of the main character Leonato from his earlier play *Much Ado About Nothing*. Thus the assumption that Shakespeare, contrary to his tendency, would have used the already established name Innogen and, without modifying it, would have given it to his imaginary character seems less reliable. Moreover, if Shakespeare changed one name (Leonato) of the above mentioned couple (Leonato and Innogen), we should suppose that he would have changed the other one (Innogen) too.

Therefore, we should consider that Shakespeare named his favourite woman character under the influence of the name of the British queen Innogen, but, at the same time, he either modified it into Imogen, or activated the less known version of the name - Ymogen.

When discussing the name of the princess from *Cymbeline*, the commentators consider that it should convey a specific symbolic meaning and it should also have a trace of a pun, distinctly characteristic to Shakespeare. Indeed, there are some hints in the names of the significant number of non-historical characters from the works belonging to Shakespeare's last period. *Cymbeline* is not an exception either: Posthumus means *post mortem*, or born after his father's death. The biography of Posthumus, the main character of *Cymbeline*, also reveals the above mentioned symbolic meaning as he was born after his parents' death [17, p. 164]¹. The stem of Posthumus's rival character's name - Cloten denotes fool, stupid and corresponds to the character's personality [17, p. LIX].

Scholarly literature also considers this tendency to provide sufficient grounds for the establishment of the name Innogen. As already mentioned above, Innogen reveals a similarity to the word innocence (free of guilt) which characterizes precisely the princess's personality in this play.

From my point of view, this interpretation of the issue also requires some corrections. Pun or quibble speech was used in Shakespeare's plays mostly for passing some hint to the audience and is mostly homographic and homophonic: a written word is indicative of something when uttered. As the audience of the theatre perceives the text by hearing it, it is less likely that a written version of one word resembling another word in writing should necessarily hint at something. According to scholars, proper names in Shakespeare's late plays are represented by words or word combinations indicating the connection between the name and the characters' personalities as well as their adventures. For example: Marina (in *Pericles*) means born in the sea, Perdita (*The Winter's Tale*) means lost; Miranda (in *Tempest*) indicates ardor [25]. The same can be said about the above mentioned

¹ Posthumus's father passed away when his mother was pregnant with him, and his mother also died post giving a birth.

names given in *Cymbeline* (Posthumus, Cloten). According to some scholars, other names like Philharmonus, Leonatus, Belarius, Philario [16] also show the same link between the names and the character's personalities.

Thus, we should conclude that, when hearing the name Innogen, the audience would not be able to notice any similarity between the name pronounced as 'in.ə.dʒen,' and a word *innocence* – 'inəsəns' [9, p. 257].

At the same time I agree with the opinion in English literary criticism that the name of the princess in *Cymbeline* should carry some specific indication to something¹. The fact is that a significant number of the names of the non-historic characters of the play are selected on the bases of a pun, quibble speech. In addition, the fact that even the name of the husband and beloved of Imogen, Posthumus, was chosen deliberately (meaning *post mortem*). All this might lead us to the conclusion that the latter's wife's name, being the main character of the play, should also be bearer of some kind of symbolic indication.

I would also like to add my viewpoint about the function of the pun name Posthumus, thus clarifying the symbolic meaning it carries in the play². In my opinion, the name does not refer only to the fact that he was born after his parents' death, but also, Shakespeare must have had much more profound thoughts when creating the name. Imogen finds her husband Posthumus beheaded, lying next to her in the cave. However, in the final scene he resurrects for her, or, in other words, he is born again. Following his wish, for Posthumus, Imogen is already murdered, and again in the final scene, she also rises from death for him. I

¹ Some hypothetical assumptions have been expressed about the meaning of the name Imogen. There are some references to the Latin words: *imitate*, *image*, *primogenitor*. There are assumptions even about the possibility of an anagram (specific combination of a word) – primogeniture [see 14, p. 22].

² None of the scholarly literature I am familiar with has considered the observation of the name the way I do, but if there is a scholar, having already expressed the same kind of opinion, I want to express my apology to him/her.

think that this nuance was also considered by Shakespeare, when creating the name Posthumus.

Artistic Image of Shakespeare's Imogen

Cymbeline is not usually classed as one of the best plays by Shakespeare. It is considered as one of the late period plays of the great playwright. Although it is thought to be the first chronologically of a series of plays of this period (*Cymbeline*, *The Winter's Tale*, *The Tempest*), it is not considered to be the best one. However along with *Pericles*, it is believed to have started the new style in Shakespeare's creative work whose sources and innovative issues have become the most significant subject of Shakespearean studies. The interest of English criticism towards *Cymbeline* is strengthened by the fact that Imogen is claimed to be the best (or one of the best) portrayed heroines among Shakespeare's other perfect woman characters. *Cymbeline* has provoked much controversial evaluation throughout a four-century discussion in English literary criticism. In the scholarship of the Shakespearian century, on the one hand, *Cymbeline* was labeled a disorderly chaotic play while, on the other hand, according to a number of Romantics, it was named among the best plays of Shakespeare. However the attitude that this play is either weak or not well worked on has always prevailed.

The main reason, provoking the above mentioned evaluation, was due to the fact that the 17th century literary criticism was not able to tolerate either a breach of the classical dramaturgy style or genre instability, unreality, even incredibility of certain episodes and behaviours of certain participants. Sometimes this play was referred to as absurd, less realistic than a fairy tale and disorderly arranged [see 2, p. 25; 1, p. 6]. On the other hand, the same criticism reveals several reasons for the *Cymbeline* plot being so unrealistic and unfeasible. *Cymbeline*, *Pericles* as well as *The Winter's Tale* were created based on an idealised formality [see 2, p. 36] and the same features characterise *Cymbeline*'s characters, unrealistic features of the characters have

been emphasised. Even Imogen is considered to be a boring image of a woman's chastity [see 1, p. 17]. From the psychological point of view the whole gallery of characters is discussed on the basis of imagination and fantasy, Imogene being the central idealised character with her chastity [see 21]. It has also been noted that the idealised disorder of the play, though attractive in its way, creates golden unreality [see 15, p. XXXIII]. This attractiveness is primarily revealed in the artistic image of Imogen. When evaluating the character, Shakespearean literature is almost unanimous. It has been acknowledged that Shakespeare created brilliant facets of female characters, particularly in his last period plays, such as Imogen and Hermione [7. p. XII]. It should be claimed that Imogen is among Shakespeare's brilliant woman characters who, as the plot of the plays unfolds, always prevail on their husbands to such an extent that the latter do not deserve to be their husbands – Helena (*A Midsummer Night's Dream*), Portia (*The Merchant of Venice*), Imogen [13]. Moreover, it has been noted that the author bestows his woman character, the only daughter of the king Cymbeline, with all the supreme positive features - initially a modest, and a naive princess is transformed into an ardent, determined, wise, loyal and even a joyful character [6].

Among the best woman characters, created by Shakespeare's artistic imagination Imogen was already considered to be the best as early as in the 19th century. Anna Jameson: "Portia and Juliet are pictures of fancy with more force of contrast, more depth of light and shade; Viola and Miranda, with more aerial delicacy of outline, but there is no female portrait that can be compared to Imogen as a woman....In her we have the fervor of youth, tenderness, all the romance of youthful fancy, all the enchantment of ideal grace" [8, p. 50; see 18, p. 492]. However, the 20th century criticism specifies "that Shakespeare has equalled Imogen is certainly true; but he has never surpassed her, and he has never repeated or anticipated her" [22, #17]. Imogen was loved by the English theatrical society. It is known that a popular actress of the

19th century, Helena Faucet, having created a brilliant stage image of Imogen, insisted on changing the name of the play to *Imogen - the British Princess* [1, p. 7].

Therefore, Shakespeare scholarship obviously believes that Imogen, as an artistic image, depicts a completely unreal woman, not even a hyperbolically real one. In her whole essence this character is imaginary, ideal, absolutely contrary to reality. Imogen is a product of creative fantasy. English Criticism realises that the latest plays of Shakespeare follow a tragic plot, but the style is changed into an imaginary environment [11, p. 144]; mostly in *Cymbeline* characters are likely directly from Shakespeare's imagination" [13]. It was noted in the early 20th century that as an artistic image of Imogen is not realistic, and it represents an idealised image of a character. Imogen "is not real, she is idealized... In comparison with the women in the early sentimental comedies, Rosalind, Beatrice, Portia and Viola, she lacks the details of characterisation, the mannerisms which remind us of real persons and suggest the possibility of portraiture" [22, p. 139].

Imogen is Shakespeare's dream-like character. She is an ideal wife, created by the imagination and fantasy of the author. This is clearly noticed and verified by the English Literary criticism. We should be sure that what was perceived by English Literary criticism was primarily felt and observed by Shakespeare himself. From my perspective this was the main reason he called the character Imogen. The pronunciation of the name Imogen at present sounds as the following: 'im,ə.dʒin // 'im,ə.dʒen [9, p. 248] and the name clearly resembles the word *imagine* (i'm,ə.dʒ.in) [9, p. 247], meaning fancy, imagination, creation. The fact that a connotation of the name Imogen, related to the meaning of the word imagine was already noticed during Shakespeare's life is clearly indicated in Shakespeare Studies [16, p. 8].

I strongly believe that the name Imogen, given to the Princess of *Cymbeline*, as an imaginary wife, has a symbolic

meaning and indicates fantasized unreality and dreamlike idealisation.

The indication of the artistic image on behalf of the name of the character was more significant for Shakespearean audiences and readers than contemporaries can imagine. The value of the artistic method was much more significant than can be perceived by modern esthetic attitude. As one of the commentators of *Cymbeline* puts it "Puns and playing on names may strike us as a bit strange now, but these were serious things to the Jacobean" [17, p. LX]. That is why pun speech, quibble has such an important symbolic function in Shakespeare's works. This is the reason *Cymbeline's* characters have the names created according to these principles. That is why the artistic characters from the late period of Shakespeare's plays reveal a certain indication to their personality and among them, the most profound indication is contained in the name Imogen.

The fact that quibble, pun speech and playing with words, had an immense meaning in Shakespeare's works, has been indicated several times in Shakespearean Studies and has become the subject of several researches. It has been noted that occasionally some editors fail to pay an adequate attention to this artistic style of Shakespeare's speech and change the passages in the text, obscure to them. This kind of pun, quibble speech in Shakespeare's plays is mostly acquired to show resemblance of the pronounced word to the other one, thus, the meaning of the second word expresses Shakespeare's main point [see.10]¹.

9. Passages of this kind are even revealed in *Cymbeline* [10, p. 313]: When Imogen finds out that her husband is in the harbor of Wales (Milford Haven in Wales), she implores Pisanio to help her get to Milford as soon as possible. While imploring she mentions blessed Milford, but after one line she replaces Milford with a word Haven (Harbor) (*as a haven*) (*Cymbeline*, III, 2, 58-63). It has been noted that Haven is pronounced like heaven' and thus it is thought [10, p.313] that Imogen's imploring reveals indication to the prayer for the people being persecuted for righteousness: "Blessed are they that are persecuted for righteousness' sake: for theirs is the Kingdom of heaven" (Matthew V, 10).

And finally, Shakespeare reveals and explains the significance of symbolic meanings of pun speech in *Cymbeline*, where the soothsayer explains to Posthumus the meaning of one phrase including prediction – “be embraced by a piece of tender air”, defining “*piece of tender air*”-s Latin equivalent *molis aer*, the same as *mulier*, in English meaning wife. By telling this, the soothsayer tells him that the word *mulier* indicates his committed wife (*Cymbeline*, V. 5: 444-447).

Main conclusions

1. Changing the name of the king’s daughter, Imogen, coming from *Cymbeline*’s first Folio (1623), into Innogen, is unacceptable.

2. The great playwright, following his manner of naming his characters, might be modifying the name of the British Queen Innogen into Imogen or might be using already modified less known version of the queens name (Ymogen).

3. Following the style of pun, quibble speech, in the name Imogen the author puts a symbolic meaning into the name (Imogen – imagine); indicating not real, but imaginary artistic image – an ideal, dream-like wife.

4. The name of Posthumus – Imogen’s husband, defined as born post - parents’ death, must be a bearer of much more profound meaning. In my opinion it must also be indicating to Posthumus’s wife’s appearance in the final scene, already deceased in his mind; and also appearance of alive Posthumus in front of his wife, also thought to be dead.

Distant parallels

Choosing the character’s name, indicating the character’s personality generally was an established style in the World’s literature, and was not only peculiar to Shakespeare or his epoch style. This time I will focus on Rustaveli’s *The Man in The*

Panther Skin, as the similarity of the plot of the romance to *Cymbeline* [30] has made me concentrate upon the problem discussed in the given article. At this point, I am not speaking about Rustaveli's *The Man in the Panther Skin* in order to point to its serving the plot source of *Cymbeline*. I am simply emphasizing the parallel itself.

As it has been noted, the main character's name Nestan-Darejan from *The Man in the Panther Skin* reveals connection with some Arabic and Persian names, conveying specific connotation. Nicholas Marr identified the name as having the meaning of a "unique beauty". He noted parallels between the Arabic word *Hussān-αθ* (a woman of outstanding beauty) and Persian – *nēst-andare-ḡahān* (not existing on the earth) [12, p. 429]¹

According to my research regarding the world-view of *The Man in the Panther Skin* [29], Rustaveli creates the imaginary world, different from the real one, with its ideal characters, emphasizing the eminence of human beings, their strength and emotions. It is not excluded that taking into account Rustaveli's multi-plane style of artistic thinking, the name of the ideal

¹ Naming the main character, by indicating his/her artistic image, as the way of emphasizing the main characteristics of the literature character, is not alien to Rustaveli. Like the name - Nestan-Darejan, the name Avtandil also reveals the same trend. Arabian-Persian lexical base shows different versions of the name, amongst them, in my opinion, being the most reliable explanation of the name based on the Arabian lexical combination - '*afd, al ad-din* (perfect, primary faith) [28, p.110]. Rustaveli apparently is familiar with this specific loan translation (calque) word of Arabic onomastics (Nuradin, Shermadin) but in my view, in case of the name Avtandil, the second part of the composite (*din* - faith, religion) is replaced by Iranian *dil* - meaning *heart* [27, p. 254; see 28, p.109]. In such a way, the author is emphasizing Avtandil's perfect heart. This interpretation of the name directly indicates Avtandil's artistic image - philanthropy, devotion, the love of mankind. It should also be noted that in *The Man in the Panther Skin*, in the dialogue with Avtandil, it has been mentioned twice that the primary dignity of a man is having a compassionate heart and it is also worth mentioning that the author characterizes Avtandil with the epithet, indicating the compassionate of heart of a man. [see 29, p. 598-603].

heroine, Nestan-Darejan, points not only to the unique beauty, not existent in the world but to the unreal, artistic image of the creature created by fantasy as well.

Bibliography:

1. Brown, Richard Danson and Johnson, David, *Shakespeare 1609: 'Cymbeline' and the 'Sonnets'*. The Open University (USA), 2000.
2. Bullough, G., "Cymbeline, Introduction": *Narrative and Dramatic Sources of Shakespeare*. Edited by Geoffrey Bullough. Vol. VIII, New York, London 1975.
3. Chambers, E.K., *William Shakespeare. A Study of Facts and Problems*. vol. II, Clarendon Press, Oxford 1966.
4. "Cymbeline King of Britain": *The Complete Oxford Shakespeare, vol. II*. General Editors Stanley Wells and Gary Taylor. Oxford University Press, 1987.
5. *Cymbeline*. Edited by Roger Warren. Clarendon Press, Oxford 1998.
6. Forsyth, Jennifer, "Introduction. The Queen and Imogen": *"Cymbeline" by William Shakespeare*. Edited by Jennifer Forsyth <http://internetshakespeare.uvic.ca/Library/Texts/Cym/>)
7. Ingleby, C.M., "Prefatory Notes": *Shakespeare's Cymbeline*. (The Text Revised and Annotated by C.M. Ingleby). London 1886.
8. Jameson, *Characteristics of Women. Moral, Political, and Historical*. V. 2, Saunders and Otley, London 1832.
9. Jones, Daniel, *Cambridge English Pronouncing Dictionary*, Cambridge 2011.
10. Kökeritz, H., "Five Shakespeare Notes": *The Review of English Studies*, Vol.23. #92, Oxford University Press, 1947.
11. Lyne, Raphael, *Shakespeare's Late Work*. Oxford University Press, 2007.
12. Марр, Н.Я., «Грузинская поэма 'Витязь в барсовой шкуре' Шоты из Рустава и новая культурно-историческая проблема»: *Известия Академии Наук, №8*, 1917.

13. Milner, C., "Shakespeare's Tragic Comedies. Cymbeline": <http://www.netplaces.com/shakespeare/shakespeares-tragic-comedies/cymbeline.htm>
14. Myklebost, Sverre-Arve, "By Whatever Name": *Early Modern Culture Online. Vol. 1, No 1*, 2010 (see journal.uia.no/index.php/Emco/article/view/4).
15. Nosworthy, J.M., "Introduction": *Cymbeline*. The Arden Edition, 1966.
16. Pitcher J., "Names in Cymbeline": *Essays in Criticism, vol. 43*, 1993, pp. 1-16.
17. Pitcher J., "Introduction". "Commentary": William Shakespeare, *Cymbeline*. Edited by J. Pitcher. Penguin Books, 2005.
18. Shakespeare, *The Tragedie of Cymbeline*. Edited by Horace Howard Furness, Philadelphia 1913.
19. Shakespeare, William, *The Complete Works*. Modern spelling edition, editors Stanley Wells and Gary Taylor, Oxford 1986.
20. Shakespeare, William, *Cymbeline*, Edited By John Pitcher, Penguin Books, 2005.
21. Shwartz, Murray M., "Between Fantasy and Imagination: A Psychological Exploration of Cymbeline": *Psychoanalysis and Literary Process* (Ed. F.C. Crews), 1970. See also: *Psy Art - an Online Journal*, August, 2005.
22. "The Drama to 1642, Part One": *the Cambridge History of English and American Literature* (In 18 Volumes); *Vol. 5*, 1907-1921.
23. Thorndike, Ashley H., *The Influence of Beaumont and Fletcher on Shakespeare*. Press of Oliver B. Wood, Worcester, Massachusetts 1901.
24. Warren, R., "Introduction": *Cymbeline*. Edited by R. Warren. Oxford 1998.
25. Warren, R., "The Characters' Names" (Appendix A): *Cymbeline*. Edited by R. Warren. Oxford 1998.

26. Wells, Stanley and Taylor Gary, with John Jowett and William Montgomery, *William Shakespeare: A Textual Companion*. Clarendon, Oxford 1987.
27. აბულაძე, ი., *რუსთველოლოგიური ნაშრომები*, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბ. 1967. /Abuladze, I., *Studies of Rustaveli*. Tbilisi University Press, Tb. 1967
28. ჩიქოვანი, გ., „ავთანდილის ეტიმოლოგიისათვის“: *ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო, VIII*, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბ., 2014. /Chiqovani, G., “Towards the Etymology of Avtandil”: *Near East and Georgia, VIII*, Ilia State University, Tb. 2014.
29. ხინთიბიძე, ე., *ვეფხისტყაოსნის იდეურ-მსოფლმხედველობითი სამყარო*. „ქართველოლოგი“, თბ., 2009 / *The World View of Rustaveli's Vepkhistqaosani (The Man in the Panther Skin)*, “Kartvelologi”, Tbilisi 2009.
30. ხინთიბიძე, ე., „ვეფხისტყაოსანი - შექსპირის ლიტერატურული წყარო“: ჟურნ. *ქართველოლოგი* #19, თბ., 2013. /“*The Man in the Panther Skin – Shakespeare's Literary Source*”: *The Kartvelologist* №19 , Tbilisi 2013.

ქართულ–ისლანდიური ლიტერატურული ურთიერთობები

მიხაელა კრეცოვა

ფილოლოგიის მაგისტრი სკანდინავისტიკაში (ვენის უნივერსიტეტი); ისლანდიის უნივერსიტეტის ბაკალავრი.

რეზიუმე: როგორია ლიტერატურული ურთიერთობები ისეთ ორ პატარა ქვეყანას შორის, როგორც საქართველო და ისლანდია – ერთმანეთისგან ძალიან დაშორებული, მეტად განსხვავებული ენებით, კულტურითა და ისტორიით? ამ ორ კულტურას შორის არსებული დიდი მანძილისა და განსხვავებების მიუხედავად, გარკვეული ლიტერატურული კავშირი მაინც არსებობს მათ შორის. მართალია, რომ ხსენებულ ლიტერატურულ კავშირებს დასაბამი პირველად მე-20 საუკუნეში მიეცა, მაგრამ მას შემდეგ ორივე ენაზე მრავალი ნაწარმოები ითარგმნა. წინამდებარე სტატიის მიზანია, აქცენტირება საქართველოსა და ისლანდიას შორის არსებულ ლიტერატურულ ურთიერთობებზე: პროზაული ნიმუშების, მათი თარგმანების და ამ თარგმანთა მიღება–მოწონების კუთხით.

საკვანძო სიტყვები: *ლიტერატურული კავშირები, საქართველო, ისლანდია, ისლანდიური საგები, ჰალდორ ლაქსნესი.*

რამდენადაც ცნობილია, საქართველოსა და ისლანდიას შორის პირველ ლიტერატურულ კონტაქტებს საფუძველი მაშინ ჩაეყარა, როდესაც ისლანდიელი მწერალი და ნობელის პრემიის ლაურეატი ჰალდორ ლაქსნესი (Halldór Laxness) 1937 წელს საბჭოთა კავშირში მოგზაურობის დროს საქართველოში ჩამოვიდა. 1937 წლის დეკემბერში იგი მოიწვიეს შოთა რუსთველისადმი მიძღვნილ კონგრესზე, სადაც იგი 27 დეკემბერს სიტყვით

გამოვიდა. მის მიერ წარმოთქმული სიტყვა, ქართულად ნათარგმნი და კომენტირებული გამოქვეყნდა ქართულ გაზეთ *კომუნისტში*, კერძოდ, სტატიაში *სკანდინავიის მწერალ ჰალდორ ლაქსნესის სიტყვიდან* [1]. მან თავის გამოსვლაში აღნიშნა, რომ ისეთი პატარა ქვეყნისათვის, როგორც საქართველო ან ისლანდია, საკუთარი ენის ქონა უაღრესად მნიშვნელოვანია. მან აგრეთვე დასძინა, რომ ერთ-ერთი, რაც საქართველოსა და ისლანდიას საერთო გააჩნიათ, ეს მათი „ოქროს საუკუნეა“, კერძოდ, საქართველოში *ვეფხისტყაოსნის* შექმნა და ისლანდიაში საგას ჩაწერა თითქმის ერთსა და იმავე დროს მოხდა. ლაქსნესმა საქართველოში მოგზაურობისას მიღებული შთაბეჭდილება აღწერა საბჭოთა კავშირის შესახებ დაწერილ წიგნებში: *On Eastern Roads (Gerska ævintýrið)* [2] (გამოქვეყნდა 1938 წელს) და *Poets' Time (Skáldatími)*, რომელიც 1963 წელს გამოიცა. მან ხოტბა შეასხა ქართულ კულტურას, რომლის შესახებაც ბევრი იცოდა. მწერალმა აღნიშნა, რომ მას *ვეფხისტყაოსანი* ფრანგულ თარგმანში ჰქონდა წაკითხული. თავის წიგნში *On Eastern Roads* *On* ლაქსნესმა გამოთქვა სურვილი, სწვეოდა საქართველოს: „საქართველო საბჭოთა კავშირში ერთ-ერთი იმ ქვეყანათაგანია, რომლის გაცნობაც ყველაზე მეტად მსურს, არა მხოლოდ მისი განსაკუთრებული ადგილმდებარეობის გამო დასაველეთა და აღმოსავლეთს შუა, არამედ იმის გამოც, რომ საქართველო არის ერთადერთი საბჭოთა რესპუბლიკა, რომელსაც ძველ დროში დიდი კულტურა გააჩნდა“ [3, გვ. 109].

ლაქსნესის ნაწარმოებების თარგმანთა მიმოხილვები გვიჩვენებს, რომ მას საქართველოში ძალიან გულთბილად დახვდნენ. მაგალითად, აკაკი გელოვანი *Independent People*-ის თარგმანის მიმოხილვაში მას „ჩვენი ქვეყნის დიდ მეგობარს“ [4] უწოდებს. ჰალდორ ლაქსნესი იყო ერთ-ერთი პირველი ისლანდიელი მწერალი, რომლის ნამუშევრებიც ქართულად ითარგმნა. ამავდროულად, საქართველოში ისლანდიელ მწერალთა ნაწარმოებებიდან ყველაზე დიდი რაოდენობით სწორედ მისი ნაწარმოებები თარგმნეს.

პირველი ისლანდიური ლიტერატურული ნაწარმოებები ქართულად იყო ლაქსნესის მოთხრობები *Lilja and Napoleon Bonaparte (Napóleon Bónapart)* და *The Padlock (Hengilásinn)*, Ólafur Jóhann Sigurðsson-ის *Covert Business (Dulið erindi)*. დასახელებული მოთხრობები 1961 წელს *Scandinavian Short Stories*-ის კრებულში

(ანთოლოგიაში) გამოქვეყნდა [5]. ეს კრებული თინათინ კოპლატაძემ თარგმნა, დაიბეჭდა 30000 ეგზემპლარად. 1968 წელს 20000 ეგზემპლარად ცალკე გამოიცა *Napoleon Bonaparte* [6].

ამას მოჰყვა თარგმანები ჰალდორ ლაქსნესის შემდეგი ნოველებისა: *The Atom Station (Atómstöðin)* [7], თარგმანი ჯემალ ქარჩხაძისა და დავით წერეთლისა, 1965წ. (10000 ეგზემპლარი); *Iceland's Bell (Íslandsklukkan)*[8]– აკაკი გელოვანის თარგმანი, 1966 წ. (25000 ეგზემპლარი); შემდეგი იყო *Independent People (Sjálfstætt fólk)*[9] - ნინო სამუკაშვილის თარგმანი (40000 ეგზემპლარი). ჰალდორ ლაქსნესის შემოქმედების ქართული თარგმანები შედარებით მრავალრიცხოვნად შეიძლება ჩაითვალოს იმის ფონზე, რომ მეზობელ სომხეთში მხოლოდ ორი ნოველა ითარგმნა – *Iceland's Bell* (1989) და *Independent People* (1967), ხოლო აზერბაიჯანულად კი მხოლოდ ერთი მოთხრობის *A bird on the fence post (Fugl á garðstaurunum)*–ის თარგმანი შესრულდა 1973 წელს [იხ. 10, გვ. 35].

ქართულად თანამედროვე ისლანდიურ ლიტერატურის გარდა ძველი ისლანდიური ლიტერატურის ნიმუშებიცაა თარგმნილი. მაგალითად, *Poetic Edda* [11]–ს თარგმანი პოეტ გიორგი კალანდაძის მიერ (4000–იანი ტირაჟი); *Poetic Edda*-დან ორი პოემა ჟურნალებშიც დაიბეჭდა: 1967 წელს „მნათობში“ - *Second Lay of Helgi Hundingsbane (Helgakviða hundingsbana II)*[12], ხოლო 1969 წელს „საქართველოს ქალში“ - *The Spell of Gróa (Gróagaldur)* [13].

1977 წელს გამოიცა გიორგი ჯაბაშვილისეული თარგმანი *The Story of Burnt Njáll (Brennu Njáls saga)* (20000-იანი ტირაჟით)[14]. ჩემი აზრით, ამ წიგნის თარგმანი შესრულებული იყო ისლანდიური დედნიდან, კერძოდ ძველი ისლანდიურიდან. ეს წიგნი გახლდათ პირველი პირდაპირი თარგმანი, შესრულებული უშუალოდ ისლანდიური ენიდან. ეს გამონაკლისის წარმოადგენდა: თარგმანების უმრავლესობა შესრულებული იყო არა უშუალოდ ისლანდიურიდან, არამედ რუსულიდან ან გერმანულიდან. გრიგოლ მაჭავარიანი იყო პირველი, ვინც უშუალოდ თანამედროვე ისლანდიურიდან თარგმნა ქართულად.

ჩემი დაკვირვების თანახმად 1977 წლიდან 1992 წლამდე ისლანდიურ-ქართულ მთარგმნელობით პროცესში ერთგვარ წყვეტას ჰქონდა ადგილი. 1992 წელს, გრიგოლ მაჭავარიანმა, ისლანდიის ქართველმა მოტრფიალემ, რომელმაც ისლანდიური

დამოუკიდებლად შეისწავლა, Ágústína Jónsdóttir[15, გვ. 4]–თან გასაუბრების საფუძველზე გამოაქვეყნა თარგმანები შემდეგი მოთხრობებისა: Halldór Stefánsson-ის *Julius (Július)* და *Snoring (Hrotur)*, Jónas Hallgrímsson-ის *Shankbone and Seashell (Leggur og skel)*. სამწუხაროდ, უცნობია, თუ სად გამოქვეყნდა ეს თარგმანები. იმავე წელს გრიგოლ მაჭავარიანმა ყველაზე დიდ ისლანდიურ გაზეთს - *Morgunblaðið*-ს, მისწერა წერილი, რომელშიც აღწერა მის მიერ დასახული რთული ამოცანა, ესწავლა ისლანდიური მასწავლებლის ან ისლანდიელებთან კონტაქტის გარეშე, მარტოოდენ რუსულ-ისლანდიური ლექსიკონის დახმარებით. ეს წერილი 1992 წლის 24 ოქტომბერს გამოქვეყნდა[16], რასაც ისლანდიაში გარკვეული დაინტერესება მოჰყვა. იგი პრემიერ-მინისტრმა Davíð Oddsson-მა მიიწვია ისლანდიაში, სადაც მან რამდენიმე თარგმანზე მუშაობას მოჰკიდა ხელი. სამწუხაროდ, 1996 წელს გრიგოლ მაჭავარიანი 33 წლის ასაკში გარდაიცვალა. მხოლოდ გარდაცვალების შემდეგ, 1997 წელს გამოქვეყნდა მისი თარგმანი კრებულისა - *Six Icelandic Sagas (Sex íslenskar sögur)*[17], რომელიც შეიცავს ექვს მომცრო საგას, ესენია: *ook of Icelanders (Íslendingabók Ara fróða)*, *The Tale of the Story-Wise Icelander (Íslendinga þáttur sögufróða)*, *The Saga of Helgi Hallvarðsson (Helga saga Hallvarðssonar)*, *The Tale of Sigurður from Borgarfjord (Sigurðar þáttur borgfirska)*, *The Saga of Gunnlaug Serpent-Tongue (Gunnlaugs saga ormstunga)* და *The Saga of the Greenlanders (Grænlandinga saga)*. იმავე წელს დაიბეჭდა Þórhallur Guttormsson-ის მიერ დაწერილი Jón Arason-ის ბიოგრაფიის - *The Last Catholic Bishop (Jón biskup Arason)*[18] - გრიგოლ მაჭავარიანისეული თარგმანიც. თუმცა, მისი ეგზემპლარების რაოდენობა უცნობია.

საინტერესოა ისლანდიის სახე, რომელიც ისლანდიური ლიტერატურის შესახებ ტექსტებსა და ისლანდიურიდან შესრულებულ თარგმანებშია აღწერილი.

როგორც ჩანს, საქართველოში ისლანდიის შესახებ მცირე ინფორმაცია მოიპოვებოდა, განსაკუთრებით საბჭოთა პერიოდში. ეს წყაროები შემოიფარგლებოდა ჰალდორ ლაქსნესის მიერ საქართველოში ყოფნის დროს გაკეთებული განცხადებებით, რამდენიმე უცხოური წიგნითა და, რაც ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანია, რუსი მეცნიერის, Mikhail I. Steblin-Kamenskij-ის პუბლიკაციებით. ეს უკანასკნელი ისლანდიურ ლიტერატურაზე არსებულ ქართულ ტექსტებში ხშირად არის ციტირებული.

ამგვარი ვითარების გამო, ისლანდიის სახე ხატი ქართულ ტექსტებში სავსებით არარეალური, მეტად იდეალიზებული და ეგზოტიკური იყო. ისლანდიელები აღწერილნი არიან როგორც მხურვალე მკითხველები და პოეტები; ისლანდიური ლიტერატურის შესახებ დაწერილ თითქმის ყოველ ტექსტში რამდენიმეჯერ მაინც არის ნახსენები ისლანდიური საგა მამინაც კი, თუ განსახილველი ტექსტი თანამედროვე ლიტერატურის ნიმუშია.

როგორც ჩანს, ისლანდიის შესახებ ქართული ტექსტების უმრავლესობა ისლანდიით აღტაცებას აღბეჭდავს, უმთავრესად ეს უკავშირდება დანიისგან დამოუკიდებლობისათვის ისლანდიელთა ბრძოლას და მათ სურვილს, დაიცვან, შეინარჩუნონ საკუთარი ენა და ლიტერატურა. ამ მხრივ პარალელი შეგვიძლია გავავლოთ საბჭოთა კავშირში საქართველოს ბრძოლებთან, რომელიც დამოუკიდებლობისა და ქართული ენის შენარჩუნებას ისახავდა მიზნად. ეს ტენდენცია (მიდრეკილება) საქართველოში ჰალდორ ლაქსნესის ნამუშევრების მოწონებაშიც შეგვიძლია დავინახოთ. გარკვეული დროის განმავლობაში ლაქსნესი საბჭოთა კავშირისა და კომუნისტური პოლიტიკური შეხედულებების დიდი მოტრფიალე გახლდათ. ზოგიერთი მისი ნაწარმოები საბჭოთა კავშირში დიდი მოწონებით სარგებლობდა და სოციალისტური რეალიზმის პრინციპების თანახმად განიმარტებოდა. რუსული ლიტერატურის ისლანდიელი სპეციალისტი და რუსული ენიდან მთარგმნელი, არნი ბერგმანი აღნიშნავს, რომ საბჭოთა კავშირში ისლანდიის რეპუტაცია თავისუფალი იყო კაპიტალისტური დასავლური ქვეყნების შესახებ არსებული სტერეოტიპებისგან [იხ. 19, გვ. 77] და ამის შემჩნევა საქართველოში ისლანდიური ლიტერატურის თარგმნის მოწონებაშიც შეიმჩნევა. მაგალითად, ჰალდორ ლაქსნესის ნამუშევართა თარგმანების შესახებ ტექსტებში კრიტიკოსები და მთარგმნელები ყურადღებას ამახვილებდნენ არა იმდენად სოციალისტური რეალიზმის არსიდან გამომდინარე ნაწარმოების ახსნა-განმარტებაზე, არამედ დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაზე, ადამიანთა ბრძოლაზე. ისლანდიის ეს სახე უმეტესად ისლანდიური ლიტერატურის შესახებ რამდენიმე ქართულ თანამედროვე ტექსტშიც არის შენარჩუნებული. ქართულ-ისლანდიური ლიტერატურული ურთიერთობების ნიმუშები რიცხობრივად მცირე იყო: ერთადერთი ისლანდიელი, რომელმაც

ქართულიდან თარგმნა იყო Friðrik Þórðarson, უნივერსიტეტის პროფესორი ოსლოში. Þórðarson-ი უმთავრესად ლინგვისტი გახლდათ, მან გამოაქვეყნა მთელი რიგი სტატიებისა ოსური და ქართული ენების შესახებ. მას ეკუთვნის რამდენიმე ქართული ნაწარმოების ისლანდიური თარგმანი: „ქართლის ცხოვრების“[20] ერთი თავი სკანდინავიელებზე - *væringjar* (*ვარანგიები*), მიხეილ ჯავახიშვილის მოთხრობა *ემშაკის ქვა* (*Steinn Satans*), რომელიც 2001 წელს ჟურნალ *Jón á Bægisá*-ში გამოქვეყნდა[21].

გრიგოლ მაჭავარიანმა ისლანდიელი პოეტის Pjetur Hafsteinn Lárusson-ის დახმარებით თარგმნა *წამებად წმიდისა მუშანიკისი დედოფლისა* (*Píslarvætti hinnar heilögu Sjúsanikar drottningar*)[22], რომელიც 1996 წელს გამოქვეყნდა, და აგრეთვე რამდენიმე მოთხრობაც, რომელიც მისი მეუღლის, ირმა მაჭავარიანის თარგმანებთან ერთად დაიბეჭდა ჟურნალ *Jón á Bægisá*-ში 2001 წელს. ამ თარგმანებში იყო ილია ჭავჭავაძის *სარჩობელაზედ* (*Í gálganu*), გიორგი ლეონიძის *ნატვრის ხე* (*Óskatréd*), რევაზ მიშველაძის *აპლოდისმენტი* (*Klapp*) და *გამოცანა* (*Praut*) [23]. ამათგან პირველი ორი თარგმანი გრიგოლ მაჭავარიანს ეკუთვნის, ხოლო დანარჩენი კი - მის მეუღლეს. ჟურნალ *Jón á Bægisá*-ს იმავე ნომერში დაიბეჭდა მოკლე სტატია ქართული ლიტერატურის ისტორიასა და პერიოდიზაციაზე. ამ უკანასკნელს თან ერთვის ქართველი მწერლებისა და მთარგმნელების შესახებ მცირე ცნობებიც.

ეს მოთხრობები რამდენიმე სხვა მოთხრობასთან ერთად Pjetur Hafstein Lárusson-ის გვერდზეც (*Ljóðheimar og sagna*) გამოქვეყნდა სახელწოდებით *Smásögur frá Georgíu* (*მოთხრობები საქართველოდან*): ჟურნალ *Jón á Bægisá*-ში გამოქვეყნებული მოთხრობების გარდა აქ იყო ჭოლა ლომთათიძის *გრამაფონი* (*Grammófoninn*), აკაკი წერეთლის *ორი ოცნება* (*Tveir draumar*) და ვაჟა-ფშაველას *გასამართლებული ჩიბუხი* (*Dæmd reykiarpípa*)[24], რომელთა თარგმანები გრიგოლ მაჭავარიანს ეკუთვნის. *გასამართლებული ჩიბუხი* 1999 წლის 4 დეკემბერს გაზეთ *Morgunblaðið*-შიც დაიბეჭდა[25]. საქართველოსა და ქართული ლიტერატურის შესახებ უმთავრეს ისლანდიურ ტექსტს ლაქსნესის მიერ აღწერილი საქართველოში ყოფნა წარმოადგენს, რომელიც ასახულია წიგნებში *On Eastern Roads* და *Poets' Time*. აქ იგი შუა საუკუნეების ქართულ ეპიკურ პოემა *ვეფხისტყაოსანსაც* ახსენებს და ხოტბას ასხამს მას:

დიადი კულტურის ქართული ნაწარმოები, *ვეფხისტყაოსანი* არის [...] სრული აღორძინება დასავლურ აზროვნებაში, ამავე დროს იგი ნასაზრდოები და გაჯერებულია ელინური გავლენით, პოეტური და ფილოსოფიური აზროვნების ბერძნული სკოლებით[26, გვ. 114]. 1956 წელს ისლანდიელ მწერალთა დელეგაციამ საბჭოთა კავშირში იმოგზაურა. მოგზაურობის მარშრუტში საქართველოს მონახულებაც შედიოდა. ამ დელეგაციის ერთ-ერთმა წევრმა, მწერალმა Agnar Þórðarson-მა გამოაქვეყნა წიგნი *Called in the walls of Kremlin (Kallað í Kremlarmúr)*, რომელშიც ის აღწერს დელეგაციის მოგზაურობას მთელ საქართველოში, ასევე სუფრას ვაჟა-ფშაველას სახლ-მუზეუმში[იხ. 27, გვ. 56].

საქართველოს დეტალური დახასიათება ნაწილობრივ პრო-საბჭოური იდეოლოგიის გავლენით, 1981 წელს *Fréttir frá Sovétríkjunum*-ში გამოჩნდა. *Fréttir frá Sovétríkjunum*-ი ისლანდიასა და საბჭოთა კავშირს შორის კულტურული ურთიერთობების საზოგადოების ჟურნალი გახლდათ. 1981 წლის სექტემბერში სწორედ ამ საზოგადოებამ გამართა საქართველოს დღეები (*Grúsiudagar*), რომლის განმავლობაშიც ისლანდიაში ქართული ხელოვნების ნიმუშების გამოფენა მოეწყო. საქართველოდან მიიწვიეს ხელოვანთა დელეგაცია განათლების მინისტრის, ოთარ კიკნაძის, ხელმძღვანელობით. დელეგაციის ვიზიტის შესახებ ერთ-ერთ ქართულ გაზეთში დაიბეჭდა მინისტრის ინტერვიუ, სადაც იგი ისლანდიასთან დაკავშირებულ შთაბეჭდილებებს აღწერს[28].

ბიბლიოგრაფია:

1. „სკანდინავიის მწერალ ჰალდორ ლაქსნესის სიტყვიდან“, *კომუნისტი*, #31. დეკემბერი, 1937.
2. Laxness, Halldór. *Skáldatími*. Helgafell, Reykjavík 1963.
3. Laxness, Halldór. *Gerska ævintýrið*. Helgafell, Reykjavík 1983.
4. გელოვანი, აკ. „დამოუკიდებელი ადამიანები“. *ლიტერატურული საქართველო*, #11, 1969.
5. *სკანდინავიური მოთხრობები*. (თარგმანი თინათინ კოპლატაძისა), „საბჭოთა მწერალი“, თბილისი 1961.

6. Laxness, Halldór. *Napoleon Bonaparte. ერთი მოთხრობის ბიბლიოთეკა.* (თარგმანი თინათინ კოპლატაძისა), „ნაკადული“, თბილისი 1968.
7. Laxness, Halldór. *ატომის სადგური* (თარგმანი ჯემალ ქარჩხაძისა და დავით წერედიანისა), „ნაკადული“, თბილისი 1965.
8. Laxness, Halldór. *ისლანდიის ზარი* (თარგმანი აკაკი გელოვანისა), „ლიტერატურა და ხელოვნება“, თბილისი.
9. Laxness, Halldór. *დამოუკიდებელი ადამიანები* (თარგმანი ნინო სამუკაშილისა), „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი 1968.
10. Sigurðsson, Haraldur, Helgadóttir, Sigríður and Sævarsson, Jökull. *Skrá um rit Halldórs Laxness á íslensku og erlendum málum*: Retrieved April 29, 2015
http://www.islit.is/media/pdf/HKL_ritaskra.pdf
11. *უფროსი ედა* (თარგმანი გიორგი კალანდაძისა). „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი 1971.
12. *უფროსი ედა. Helgakviða hundingsbana* II. „მნათობი“ # 4: 118-124, 1967.
13. *უფროსი ედა. Groagaldr.* „საქართველოს ქალი“, #1: 13-14; 1969.
14. *ნიალის საგა.* 1977. (თარგმანი გიორგი ჯაბაშვილისა), „ნაკადული“, თბილისი 1977.
15. Jónsdóttir, Ágústína. Straumhvörf í lífi mínu [Interview with Grigol Machavariani]. *Lesbók Morgunblaðsins*. 22. May, p. 4. 1993.
16. Matchavariani, Grigol. Dreymir mig fránu Fjallkonuna. *Morgunblaðið*. 24. October, p. 48. 1992.
17. *ექვსი ისლანდიური საგა - Sex íslenskar sögur.* (თარგმანი გრიგოლ მაჭავარიანისა), თბილისი 1997.
18. Guttormsson, Þórhallur. *უკანასკნელი კათოლიკე ეპისკოპოსი.* (თარგმანი გრიგოლ მაჭავარიანისა), თბილისი 1997.
19. Bergmann, Árni. Við staðleysu tak þú minni: Halldór Laxness, Rússland og draumar um fagurt mannlíf. *Tímarit Máls og menningar* 74:2: 70-79. 2013.
20. Þórðarson, Friðrik. Væringjaspjall. *Grikkland ár og síð*, pp. 313-321. Edit. Sigurður A. Magnússon, Kristján Árnason, Þorsteinn Þorsteinsson and Guðmundur J. Guðmundsson. 2. edition. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík 2001.
21. Javakhishvili, Mikheil. Steinn Satans. Translated by Friðrik Þórðarson. *Jón á Bægisá* 6 (December): 15-26. 2001.

22. Khutesi, Jakob. *Píslarvætti hinnar heilögu Sjúsanikar drottningar*. Translated by Grigol Machavariani. Fjölvaútgáfan, Reykjavík 1996.
23. *Jón á Bægisá* 6, December 2001.
24. *Ljóðheimar og sagna vefsíða Pjeturs Hafsteins Lárussonar*. Smásögur frá Georgíu. Retrieved May 12, 2015.
<http://www.internet.is/pjetur/geor.html>.
25. Pshavela, Vaja. Dæmd reykjarpípa. *Lesbók Morgunblaðsins*. 4. December, p. 14. 1999.
26. Laxness, Halldór. *Gerska ævintýrið*. Helgafell, Reykjavík 1983.
27. Þórðarson, Agnar. *Kallað í Kremlarmúr*. Almenna bókafélagið, [Reykjavík] 1978.
28. „კეთილი მისიით“ (ინტერვიუ ოთარ კვიციანი), *კომუნისტი* #27, სექტემბერი 1981.

Georgian - Icelandic Literary Relations

Michaela Krejčová

Mag. phil. in Scandinavian Studies (University of Vienna); BA in Icelandic as a second language (University of Iceland).

Abstract: What are the literary relations between two small countries, like Georgia and Iceland, which are very far one from each other, with very different languages, cultures and histories? Despite the great distance and the differences between those two cultures, some literary contacts between Georgia and Iceland exist. Although my research shows that the literary contacts started first in the 20th century, numerous works have been translated. This article is focused on the literary relations between Georgia and Iceland in the fields of translation of literary fiction and the reception of those translations in both countries.

Keywords: *Literary contacts; Georgia; Iceland; Icelandic sagas; Halldór Laxness*

The first literary contacts between Georgia and Iceland started, as far as it is known, when Icelandic writer and Nobel Prize laureate Halldór Laxness travelled to Georgia during his trip to the Soviet Union in 1937. Laxness was invited to take part in a congress dedicated to Shota Rustaveli in December 1937, and he held a speech there on 27th December 1937. His speech in Georgian translation was published and commented upon in the Georgian newspaper *Komunisti* in the article "Skandinaviis mtseral Saldor [sic] Laksnesis sitqvidan"[1]. In his speech Laxness

mentioned that it is very important for small nations like Georgia or Iceland to have their own language, and he also noted that one of the things that Georgia and Iceland have common is that their "golden age"- in Georgia the time when *The Man in the Panther Skin* was written and in Iceland when the sagas were written down- was approximately at the same time. Laxness described his travel experience in Georgia in his books about the Soviet Union, *On Eastern Roads (Gerska ævintýrið)*[2], published in 1938 and *Poets' Time (Skáldatími)*, published in 1963. He was well informed about Georgian culture; he praised Georgian culture and mentioned, that he had read *The Man in the Panther Skin* in French translation. In his book *On Eastern Roads* Laxness expressed his desire to visit Georgia: "Georgia is one of the countries in the Soviet Union that I wanted to become acquainted with the most, not only because of its unique location between the East and the West, but also because Georgia is the one Soviet republic that has had a high culture in ancient times" [3, p. 109].

Laxness was welcomed in Georgia in a very cordial manner, as the reviews of translations of his writings shows. For example Akaki Gelovani called Laxness in his review of the translation of *Independent People* "the great friend of our country"[4]. Halldór Laxness was one of the first Icelandic authors whose works were translated into Georgian, and at the same time he was the most translated Icelandic author in Georgia.

The first works of Icelandic literature translated into Georgian were Halldór Laxness' short stories *Lilja* and *Napoleon Bonaparte (Napóleon Bónapartí)* and *The Padlock (Hengilásinn)* and *Covert Business (Dulið erindi)* by Ólafur Jóhann Sigurðsson, which were published in the anthology *Scandinavian Short Stories (Skandinaviuri motkhrobbi)* in 1961[5]. This anthology was translated by Tinatin Koplataдзе and printed in 30000 copies. "Napoleon Bonaparte" was also published separately in 1968 in 20000 copies [6].

After this followed translations of three novels written by Laxness: *The Atom Station (Atómstöðin)*[7] translated by Jemal

Karchkhadze and Davit Tserediani, 1965, (10000 copies); *Iceland's Bell* (*Íslandsklukkan*)[8] translated by Akaki Gelovani, 1966 (25000 copies). In 1968 there followed the translation of *Independent People* (*Sjálfstætt fólk*)[9] translated by Nino Samukashvili (40000 copies). That Georgian translations of Laxness' literary works are relatively large in number can be seen by the fact that in the neighbouring republic Armenia only two novels were translated - *Iceland's Bell* (1989) and *Independent People* (1967) and in Azerbaijan only the short story *A bird on the fence post* (*Fugl á garðstaurunum*) in 1973 [see: 10, p. 35]

But not only modern Icelandic literature was translated; there were also translations of Old Icelandic literature, such as the *Poetic Edda* (1977)[11] translated by poet Giorgi Kalandadze (4000 exemplars). At least two poems from the *Poetic Edda* were also published in journals: *Second Lay of Helgi Hundingsbane* (*Helgakviða hundingsbana II*)[12] was published 1967 in the journal „Mnatobi“, and *The Spell of Gróa* (*Gróagaldur*) [13] in the journal „Sakartvelos kali“ in 1969.

In 1977 Giorgi Jabashvili's translation of *The Story of Burnt Njáll* (*Brennu Njáls saga*)[14] was published with a print run of 20,000. This book was, according to my research, the first direct translation from Icelandic (In this case Old Icelandic) into Georgian. This was an exception: most of the translations were not translated directly from Icelandic, but rather from Russian or German. The first person to translate directly from modern Icelandic into Georgian was Grigol Machavariani.

After 1977 there was, as my findings indicate, a break in translations until 1992. In 1992 Grigol Matchavariani, a Georgian admirer of Iceland who had taught himself Icelandic, published, according to an interview with Ágústína Jónsdóttir [15, p. 4], translations of the short stories *Julius* (*Júlíus*) and *Snoring* (*Hrotur*) by Halldór Stefánsson, and *Shankbone and Seashell* (*Leggur og skel*) written by Jónas Hallgrímsson, but it was not possible to find in which journal they were published. In the same year Grigol Matchavariani wrote a letter to the largest Icelandic newspaper,

Morgunblaðið, in which he described his struggle to learn Icelandic without any teacher or contact to Icelanders, using only a Russian-Icelandic dictionary. This letter was published on 24 October 1992 [16] and it caused a small sensation in Iceland. Grigol Matchavariani was invited to Iceland by Prime Minister Davíð Oddsson and started working on some translations during his stay there. Unfortunately Grigol Matchavariani died in 1996 at the age 33. Only after his death, in 1997, were his translations *Six Icelandic Sagas (Sex íslenskar sögur)*[17] published, which is an anthology of six shorter Icelandic sagas: *Book of Icelanders (Íslendingabók Ara fróða)*, *The Tale of the Story-Wise Icelander (Íslendinga þáttur sögufróða)*, *The Saga of Helgi Hallvarðsson (Helga saga Hallvarðssonar)*, *The Tale of Sigurður from Borgarfjord (Sigurðar þáttur borgfirski)*, *The Saga of Gunnlaug Serpent-Tongue (Gunnlaugs saga ormstunga)* and *The Saga of the Greenlanders (Grænlandinga saga)*. In the same year his translation of Þórhallur Guttormsson's biography of Jón Arason *The Last Catholic Bishop (Jón biskup Arason)*[18] was also published, although the number of copies is unknown.

An interesting aspect is the image of Iceland described in texts about Icelandic literature and in translations from Icelandic. There were probably not many sources of information about Iceland in Georgia, especially during the Soviet period. The few sources of information about Iceland were limited to statements made by Halldór Laxness during his stay in Georgia, some few foreign books, and most importantly the publications of Russian scholar Mikhail I. Steblin-Kamenskij, who is often cited in Georgian texts about Icelandic literature. Because of this situation, the image of Iceland in Georgian texts was quite unrealistic and very romantic and exotic. Icelanders are described as passionate readers and poets; in almost every text about Icelandic literature there is at least some mention of Icelandic sagas, even when the text under discussion is a work of modern literature.

Most Georgian texts about Iceland appear to express admiration for Iceland, especially with regards to Icelanders'

struggle for their independence from Denmark and their will to preserve their own language and literature, which could be seen as a parallel to Georgian struggles for independence and the preservation of the Georgian language in the Soviet Union. This tendency can also be found in the reception of the works of Halldór Laxness in Georgia. Laxness was for some period a great admirer of the Soviet Union and of communist politics. Some of Laxness' works were very popular in the Soviet Union and were interpreted according to the principles of social realism. Icelandic specialist of Russian literature and translator from Russian Árni Bergmann points out that in the Soviet Union Iceland received exemption from the negative clichés about capitalist western countries [see: 19, p. 77] and this tendency could be seen also in the reception of the translation of Icelandic literature in Georgia. For example, in texts treating translations of Halldór Laxness' works the reviewers and translators focused not so much on the interpretation of his work in the spirit of social realism, but instead on the fight for independence and struggle of individuals. This image of Iceland is also for the most part preserved in the few contemporary Georgian texts about Icelandic literature.

Georgian-Icelandic literary relations have been small in number: the only Icelander to have translated from Georgian was the university professor in Oslo, Friðrik Þórðarson. Þórðarson was mainly a linguist, and published a number of articles about the Ossetian and Georgian languages. But he also translated into Icelandic a chapter from the *History of Georgia (Kartlis tskhovreba)* [20] about nordic men - *væringjar (varangebi)* - and also the short story *Devil's Stone (Steinn Satans)* by Mikheil Javakhisjvili, published 2001 in the translators' journal *Jón á Bægisá* [21].

Grigol Matchavariani translated, with the help of Icelandic poet Pjetur Hafsteinn Lárusson, the book *Martyrdom of the Holy Queen Shushanik (Píslarvætti hinnar heilögu Sjúsaníkar drottningar)*[22], which was published in 1996, as well as a few short stories, which were published together with translations by his wife Irma Matchavariani in the journal *Jón á Bægisá* in 2001.

Those short stories comprised Ilia Chavchavadze's *On the gallows* (*Í gálganum*), Giorgi Leonidze's *Wishing Tree* (*Óskatréð*) translated by Grigol Matchavariani, and Revaz Mishveladze's *Applaus* (*Klapp*) and *Riddle* (*Þraut*) [23] translated by Irma Matchavariani. In the same number of *Jón á Bægisá* a short article was also published about the history and periodization of Georgian literature, along with short information about the Georgian authors and the translators.

Those short stories along with a few others were also published on the homepage of Pjetur Hafstein Lárusson *Ljóðheimar og sagna* under the title *Smásögur frá Georgíu* (*Short Stories from Georgia*): in addition to short stories published in *Jón á Bægisá* were published here Chola Lomtadze's *Gramophone* (*Grammófónninn*), Akaki Tsereteli's *Two Dreams* (*Tveir draumar*) and Vaja Pshavela's *Sentenced Smoking Pipe* (*Dæmd reykjarpípa*) [24] – all translated by Grigol Machavariani. *Sentenced Smoking Pipe* was also published in the newspaper *Morgunblaðið* on 4 December 1999 [25].

The foremost text in Icelandic about Georgia and Georgian literature is Laxness' description of his stay in Georgia in the books *On Eastern Roads* and *Poets' Time*. Here he also describes and praises the Georgian medieval epic poem *The Knight in the Panther Skin*:

„The Georgian work of high culture, The man in the Panthers skin is [...] an absolute resurgence phenomenon in the western understanding, it is at the same time inspired and permeated by Hellenic influences, Greek schools of thought in poetry and philosophy“ [26, p. 114].

In 1956 a delegation of Icelandic writers traveled to the Soviet Union, their itinerary including a visit to Georgia. One of the members of this delegation, writer Agnar Þórðarson published a book *Called in the walls of Kremlin* (*Kallað í Kremlarmúr*) in which he describes their journey around Georgia, including a supra in Vaja Pshavela's house [see: 27, p. 56].

Detailed descriptions of Georgia, although not completely free of pro-Soviet propaganda, appeared in 1981 in *Fréttir frá Sovétríkjunum* (journal of the society of cultural relationships between Iceland and the Soviet Union). The same society organized, in September 1981, Georgian Days (Grúsíudagar), during which Georgian art was exhibited in Iceland. A delegation of artists was invited from Georgia led by minister of education Otar Kiknadze. This journey to Iceland was also documented in a Georgian newspaper in an interview with Kinkknadze, where he described his impressions of Iceland [28]. Last but not least, Grigol Matchavariani's translations helped to introduce Icelanders to some of the highlights of Georgian literature and attracted the attention of Icelanders to this far away and very different country.

Bibliography:

1. *Skandinaviis mtseral Saldor [sic] Laksnesis sitqvidan.* „Komunisti“ # 31, December 1937. (in Georgian).
2. Laxness, Halldór. *Skáldatími.* Helgafell, Reykjavík 1963.
3. Laxness, Halldór. *Gerska ævintýrið.* Helgafell, Reykjavík 1983.
4. Gelovani, Akaki. *Damoukidebeli adamianebi.* “Literaturuli Sakartvelo“, # 11. April 1969. (in Georgian).
5. *Skandinaviuri motkhrobebi.* Translated by Tinatin Koplataдзе. „Sabchota mtserali“, Tbilisi 1961 (in Georgian).
6. Laxness, Halldór. *Napoleon Bonaparte.* Translated by Tinatin Koplataдзе. „Nakaduli“, Tbilisi 1968 (in Georgian).
7. Laxness, Halldór. *Atomis sadguri.* Translated by Jemal Karchkhadze and Davit Tserediani. „Nakaduli“, Tbilisi 1965 (in Georgian).
8. Laxness, Halldór. *Islandiis zari.* Translated by Akaki Gelovani. „Literatura da khelovneba“, Tbilisi 1966 (in Georgian).
9. Laxness, Halldór. *Damoukidebeli adamianebi.* Translated by Nino Samukashvili. „Sabchota Sakartvelo“, Tbilisi 1968 (in Georgian).

10. Sigurðsson, Haraldur, Helgadóttir, Sigríður and Sævarsson, Jökull. *Skrá um rit Halldórs Laxness á íslensku og erlendum málum*: Retrieved April 29, 2015
http://www.islit.is/media/pdf/HKL_ritaskra.pdf
11. *Uprosi Eda*. Translated by Giorgi Kalandadze. „Sabchota Sakartvelo“, Tbilisi 1971 (in Georgian).
12. *Uprosi Eda*. Helgakviða hundingsbana II. „Mnatobi“ # 4: 118-124, 1967. (in Georgian).
13. *Uprosi Eda*. Groagaldr. „Sakartvelos kali“ # 1: 13-14, 1969. (in Georgian).
14. *Níalis saga*. Translated by Giorgi Jabasjvili. “Nakaduli“, Tbilisi 1977 (in Georgian).
15. Jónsdóttir, Ágústína. Straumhvörf í lífi mínu [Interview with Grigol Machavariani]. *Lesbók Morgunblaðsins*. 22. May, 1993. p.4.
16. Matchavariani, Grigol. Dreymir mig fránu Fjallkonuna. *Morgunblaðið*. 24. October, p. 48. 1992.
17. *Ekvsi islandiuri saga. Sex íslenskar sögur*. Translated by Grigol Machavariani. Aghmasjenebeli, Tbilisi 1997 (in Georgian).
18. Guttormsson, Þórhallur. *Ukanaskneli katolike episkoposi*. Translated by Grigol Machavariani þýddi. Aghmasjenebeli, Tbilisi 1997 (in Georgian).
19. Bergmann, Árni. Við staðleysu tak þú minni: Halldór Laxness, Rússland og draumar um fagurt mannlíf. *Tímarit Máls og menningar* 74:2: 70-79, 2013.
20. Þórðarson, Friðrik. Væringjaspjall. *Grikkland ár og síð*, pp. 313-321. Edit. Sigurður A. Magnússon, Kristján Árnason, Þorsteinn Þorsteinsson and Guðmundur J. Guðmundsson. 2. edition. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík 2001.
21. Javakhisjvili, Mikheil. *Steinn Satans*. Translated by Friðrik Þórðarson. *Jón á Bægisá* 6 (December): 15-26, 2001.
22. Khutesi, Jakob. *Píslarvætti hinnar heilögu Sjúsaníkar drottningar*. Translated by Grigol Machavariani. Fjölvaútgáfan, Reykjavík 1996.
23. *Jón á Bægisá* 6, December 2001.

24. *Ljóðheimar og sagna vefsíða Pjeturs Hafsteins Lárussonar*. Smásögur frá Georgíu. Retrieved May 12, 2015
<http://www.internet.is/pjetur/geor.html>.
25. Pshavela, Vaja. Dæmd reykjarpípa. *Lesbók Morgunblaðsins*. 4. December, p. 14. 1999.
26. Laxness, Halldór. *Gerska ævintýrið*. Helgafell, Reykjavík 1983.
27. Þórðarson, Agnar. *Kallað í Kremlarmúr*. Almenna bókafélagið, [Reykjavík] 1978.
28. Ketili misiit [Interview with Otar Kinkladze]. *Komunisti* #27. September 1981 (in Georgian).

რენესანსის ეპოქის ქალი. იმოჯენი და ნესტანი

თამარ მელიქიძე

ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართული ლიტერატურის მიმართულების დოქტორანტი

რეზიუმე: წინამდებარე სტატიაში განხილულია შუა საუკუნეებისა და რენესანსის ეპოქის დამოკიდებულება ქალთა სქესისადმი. მოცემულია შექსპირის ბოლოდროინდელი პერიოდის პიესის *ციმბელინის* პროტაგონისტი ქალის - იმოჯენის მხატვრული სახის ანალიზი. ავტორის მიერ გამოვლენილია *ვეფხისტყაოსნის* ნესტანისა და იმოჯენის სახასიათო პარალელები და მათი ურთიერთმიმართება.

საკვანძო სიტყვები: *რენესანსი, ქალი, რუსთაველი, იმოჯენი, ნესტანი.*

რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაში რამდენიმე წელია ფიგურირებს აზრი, რომ *ვეფხისტყაოსანი* არის XVII საუკუნის დასაწყისის ცნობილი ინგლისელი დრამატურგების ფრენსის ბომონტისა და ჯონ ფლეტჩერის პიესების *მეფე და არა მეფე* და *ფილასტერის* სიუჟეტური წყარო [2]. შემდეგდროინდელმა გამოკვლევებმა გამოავლინეს ქართული და ინგლისური ლიტერატურული კრიტიკისთვის ასევე ძალზედ მნიშვნელოვანი ფაქტი, რომ *ვეფხისტყაოსანი* სავარაუდოდ არის XVII საუკუნის დიდი ინგლისელი დრამატურგის, უილიამ შექსპირის ერთ-ერთი ბოლოდროინდელი „პრობლემური“ პიესის *ციმბელინის* წყაროც [3; 4]. კვლევების შედეგად ასევე გამოვლინდა, რომ *ციმბელინის* მთავარი მოქმედი გმირის იმოჯენის სახე

გარკვეულ პარალელს ავლენს რუსთაველის მიერ შექმნილ ნესტან-დარეჯანის მხატვრულ სახესთან. ამ მიმართულებით კვლევის გაგრძელებას ისახავს მიზნად წინამდებარე ნაშრომი. რამდენად შეესაბამება იმოჯენის მხატვრული სახე შექსპირის უფრო ადრინდელი პერიოდის ქალ პერსონაჟთა ტიპაჟს? რა მიმართებაშია ეს სახე რენესანსის ეპოქის ინგლისური ლიტერატურის იდეალური ქალის სტერეოტიპთან?

ცნობილია, რომ ევროპული ცივილიზაციის პროცესში რენესანსი გამოფხიზლებისა და განახლების ეპოქა იყო. ანტიკური სამყაროსადმი ხელახალი მიბრუნება და თავიდან აღმოჩენა, ადამიანურ ღირებულებებზე ორიენტირება და ბედნიერების ამქვეყნად ძიება, ადამიანის პოტენციალის გაიდეალება - რენესანსის ძირითადი მახასიათებელი შტრიხებია. მეცნიერების სხვადასხვა დარგის განვითარებამ (ასტრონომია, გეოგრაფია და სხვ.) მოიტანა შესაძლებლობა იმისა, რომ გარემომცველი სამყარო უფრო სიღრმისეულად ყოფილიყო შესწავლილი, რამაც მეტად უფრო განუმტკიცა ადამიანს საკუთარი შესაძლებლობებისადმი რწმენა. გონება ყოველგვარი პრობლემის გადაჭრის საშუალებად იქნა აღიარებული. როგორც ელგუჯა ხინთიბიძე შენიშნავს, „სიახლე, რომელიც ამ ეპოქამ მოიტანა, სილამაზის პრიმატში, თანაც გრძნობითი სილამაზის პრიმატში მდგომარეობს. რენესანსის ესთეტიკური აზროვნება ენდო საკუთარ თვალთახედვას ანტიკური კოსმოლოგიისა და შუასაუკუნეობრივი თეოლოგიის გარეშე: სამყარო ღმერთმა შექმნა; მაგრამ მთავარი ის არის, რომ ლამაზია ეს ქვეყანა, რა უთვალავი ფერია ადამიანურ ცხოვრებაში, ადამიანური სახის ცოცხალ გამოხედვაში და ადამიანური სულის ჰარმონიაში“ [1, გვ. 89].

მიუხედავად იმისა, რომ ადამიანის მნიშვნელობაზე აქცენტი გახდა უმთავრესი, რენესანსის ეპოქაში შექმნილი ტრაქტატების [7; 9; 13; 14] მიხედვით ქალთა სქესს ეს ცვლილებები ნაკლებად შეეხო. როგორც მრავალგზის არის ხაზგასმული სამეცნიერო კრიტიკაში, შუასაუკუნეების

ჟამთაგულაში ქალის შესაძლებლობები მეტ-ნაკლებად იყო დაკნინებული, რადგანაც ითვლებოდა, რომ ქალში უმეტესად ადამიანური სისუსტეები იყო თავმოყრილი და სიმბოლურად ადამიანის დაცემასაც გამოხატავდა. ამგვარი შეხედულების საფუძველი დევს ბიბლიის ტექსტში. შესაბამისად, შუასაუკუნეების ეკლესიისათვის ქალი ერთგვარად განასახიერებდა ბოროტების საწყისს, რომელიც მამაკაცის სულის ღმერთთან შერთვას უშლიდა ხელს. საფიქრებელია, რომ საეკლესიო წრეების წარმომადგენელთა დამოკიდებულებას პავლე მოციქულის ავტორიტეტიც განაპირობებდა [ეფეს. 5. 22-32; კოლ. 3:18; I კორ. 11:34-36; I კორ. 14: 12-15;]. ერთადერთი იდეალური და ყოველმხრივ შემკული ქალი იყო განკაცებული ქრისტეს მშობელი - ქალწული მარიამი, რადგანაც სწორედ მისმა ძემ იხსნა კაცობრიობა იმ ცოდვისაგან, რომლის გამომწვევიც ისევ და ისევ ქალი იყო. ასეთმა შეხედულებებმა განაპირობა შუა საუკუნეების შემდეგნაირი ხედვა: უმაღლესი ქალის იდეალი იყო ქალწული; მერე მოდიოდა ქალი - ქვრივი; მესამე ადგილას კი იდგა ქალი - ოჯახის დედა, შვილების მშობელი და ოჯახის კეთილდღეობის წარმმართველი.

შენიშნულია, რომ გვიან შუასაუკუნეებში ქალის მიმართ იყო ერთგვარი ამბივალენტური დამოკიდებულება. XIII საუკუნის ევროპული ლირიკა იდეალურ ქალად აქცევს წმინდა მარიამს, მაგრამ ზოგჯერ ქალი წარმოდგენილია მაცდუნებელ ძალადაც, რომელიც ხელს უშლის ინდივიდს სულის ხსნასა და უმაღლესი იდეალისაკენ - ღმერთისაკენ სწრაფვაში [1, გვ. 629].

სავარაუდოდ, საუკუნეთა მანძილზე ჩამოყალიბებული დამოკიდებულების მიხედვით ქალის მნიშვნელობა იყო მოქცეული ვიწრო ჩარჩოებში, შეზღუდული იყო მისი პოლიტიკური, ეკონომიკური და მორალური უფლებები. ამის დასტურია რენესანსის ეპოქაში შექმნილი ტრაქტატები, სადაც ქალის ძირითად მოვალეობად რჩებოდა ქმრისა და მამის მორჩილება, ოჯახში ფუსფუსი და დიასახლისობა. ლეონ ბატისტა ალბერტის (XV ს.) მიხედვით, ქალის ოჯახში

ყოფნა განაპირობებდა ოჯახური ქონების კეთილდღეობას, ქალს განსაკუთრებული სიფრთხილით უნდა ეზრუნა ყოველგვარ საშინაო საქმეებზე [5, გვ. 18]. იგი საზოგადოებაში ჩნდებოდა იშვიათად, ისიც ძირითადად ეკლესიაში, მაგრამ მხოლოდ მამაკაცის თანხლებით [13, გვ. 313]. მას ნებართვის გარეშე ეკრძალებოდა მეუღლის ოთახში შესვლა. როცა ქალი მშობიარობის მოლოდინში იყო, ან ბავშვი ავადმყოფობდა და განსაკუთრებული ყურადღება ესაჭიროებოდა, ასეთი შემთხვევებისათვის მამაკაცისთვის არსებობდა ცალკე მოსასვენებელი ოთახი [11, გვ. 167].

ასევე ძალიან საინტერესოა რენესანსის ეპოქაში ქორწინებასთან დაკავშირებული რეგულაციები. ამგვარ ინფორმაციას ისევ და ისევ გვაწვდის რენესანსის ეპოქაში შექმნილი ტრაქტატები. ქალის გათხოვება ძირითადად სარფიან გარიგებას წარმოადგენდა. ეს საქმე ორივე მხარისათვის - კაცისა და ქალის ოჯახისათვის - სარგებლის მომტანი იყო: ქალის გათხოვება ფინანსურ პრობლემას ხსნიდა ოჯახში, რადგანაც აღარ იყო საჭირო მის საკვებზე და ტანისამოსზე ზრუნვა¹, საქმროს ოჯახი კი ქალის ხელის თხოვნის შედეგად იძენდა გარკვეულ ფინანსურ სარგებელს. უხეშად რომ ვთქვათ, ქალიშვილის ოჯახი მამაკაცს უხდიდა გარკვეულ თანხას ქალზე ქორწინების გამო. ქორწინება ასევე განამტკიცებდა ურთიერთობას სხვადასხვა გვარებსა და შტოებს შორის, ხანდახან კონფლიქტის შეწყვეტასაც ემსახურებოდა. მთელი მზითვი, რასაც კი ქალს გაატანდნენ, ქმრის საკუთრებაში ექცეოდა.

რაც შეეხება ქალის განათლებას, გოგონების უმეტესობას ასწავლიდნენ საოჯახო საქმეების მართვას, ცხოვრებას, დასუფთავებას, კერვას, დახვეწილ მანერებს, აფასებდნენ მათ მდუმარებას და უბიწოებას. ვინც კითხვა იცოდა, მათ წასაკითხად მკაცრად განსაზღვრული და

¹ ზოგჯერ ოჯახისთვის ფინანსური მდგომარეობის გაუმჯობესების მიზნით ხდებოდა ქალიშვილის მონაზვნად გაშვება მონასტერში.

წინასწარ კარგად მოფიქრებულ-შერჩეული მასალა (ძირითადად რელიგიური ლიტერატურა) მიეწოდებოდათ, რადგანაც ჰუმანისტური განათლება შესაძლოა სავალალო შედეგების წინაპირობა გამხდარიყო და ქალი ქმრის სურვილებს შეწინააღმდეგებოდა [8, გვ. 12]. გოგონათა უმეტესობას განათლება ეძლეოდა მხოლოდ იმიტომ, რომ კარგი დედობა გაეწიათ შვილებისთვის. ქალებს, რომლებიც არისტოკრატიულ წრეს მიეკუთვნებოდნენ, დამატებით ასწავლიდნენ ცეკვას, მუსიკას და ხატვას, რათა უფრო მხიარული გარემო შეექმნათ მამაკაცთათვის.

სოციოლოგ რუთ კელსოს აზრით [10], რენესანსულ ხანაში მცხოვრები ქალისთვის ქრისტიანული წესების მიხედვით არსებობა იდეალურ ყოფას წარმოადგენდა, ქალებს მოუწოდებდნენ, ფოკუსირება მოეხდინათ შინაგან სამყაროზე, მაქსიმალურად მოეთოკათ სურვილები. ლუის ვივის ტრაქტატის - *ინსტრუქციები ქრისტიანი ქალისთვის* მიხედვით, ქალში არც ერთი კაცი არ ეძებს გონებას, ცხოვრების შნოს, წინდახედულებას, სახელმწიფოს მართვის უნარს, სამართლიანობას და ლიბერალიზმს [14]. კაცისთვის მნიშვნელოვანია ქალის სიწრფელე და ერთგულება. ამის საწინააღმდეგოდ, რენესანსული თვალთახედვით, კაცს შეჰფეროდა წარმართული ბუნება, კონცენტრირება საკუთარი თავის რეალიზებაზე და სურვილების დაკმაყოფილებაზე. საზოგადოებისთვის სასურველი მამაკაცი უნდა ყოფილიყო გონიერი, მჭევრმეტყველი, ინტელექტუალი, სამართლიანი, შემწყნარებელი, უნდა ჰქონოდა კარგი მეხსიერება, საკუთარი თავის გატანის უნარი, ჯანმრთელი სხეული და კიდევ ბევრი რამ.

ამ ფონზე საინტერესოა, როგორ წარმოგვიდგენს თავის შემოქმედებაში XVI-XVII საუკუნეების უდიდესი დრამატურგი - უილიამ შექსპირი ქალს, რა დამოკიდებულება აქვს “სუსტი” სქესის მიმართ, როგორ განსაზღვრავს მის როლს სოციუმში, რამდენად ექცევა არსებული სტერეოტიპების გავლენის ქვეშ. ინგლისურ ლიტერატურულ კრიტიკაში შენიშნულია, რომ შექსპირს

ცალსახა დამოკიდებულება არ აქვს ქალთა სქესის მიმართ. მისი ქალი გმირების ერთი ნაწილი არსებული სტერეოტიპისგან არსებით განსხვავებას ავლენს. მაგალითად, პიესები - *ოტელო*, *ჰამლეტი*, *აურზაური არაფრის გამო და სხვა* ზუსტად ასახავენ გაბატონებულ შეხედულებას ქალთა მორჩილების შესახებ. ამ ნაწარმოებებში მოქმედი ქალები სრულყოფილად ასახავენ რენესანსის ეპოქის ქალთა მოდელს - არ აქვთ განათლება, მაგრამ კარგად ფლობენ საოჯახო საქმიანობას, სანიმუშოდ ზრდიან შვილებს და უსიტყვოდ ემორჩილებიან მამრობითი სქესის ოჯახის წევრებს.

ამ შემთხვევაში ჩემთვის საინტერესოა შექსპირის იმ ქალთა მხატვრული სახეების ანალიზი, რომელნიც თავიანთი ქმედებებით ამსხვრევენ არსებულ სტერეოტიპებს და ხაზგასმით წარმოაჩენენ ქალურ ბუნებასა და თვისებებს. ამ სტატიის ფარგლებში შევეცდები ვისაუბრო პიესა *ციმბელინის* მთავარ მოქმედ გმირ ქალზე - იმოჯენზე, რომელიც არის შექსპირის შემოქმედებაში ერთ-ერთი მკვეთრად გამოხატული “მეამბოხე” ქალის ტიპი.

იმოჯენის მხატვრული სახე მრავალი ხნის მანძილზე იპყრობდა ინგლისური ლიტერატურის კრიტიკოსთა ყურადღებას. მკვლევარები მიიჩნევენ, რომ მის პერსონაჟში შერწყმულია ჯულიეტას რომანტიული ენთუზიაზმი, ელენეს ურყევი სიმტკიცე და ერთგულება, განუზომელი სისპეტაკე პორციასი, ეს სახასიათო შტრიხები ისე ჰარმონიულადაა ურთიერთს შეზავებული, რომ იმოჯენის გმირს ყველაზე მაღლა აყენებს და გამოარჩევს შექსპირის მიერ შექმნილი ქალი პერსონაჟების გალერეადან [16]. პიესის დასაწყისშივე ყურადღებას იპყრობს იმოჯენის მეამბოხე ხასიათი, როდესაც თამამად ეწინააღმდეგება მამის გადაწყვეტილებას პრინცზე მითხოვების შესახებ. იგი ბედნიერია პოსტუმუსის ცოლობით, მიუხედავად იმისა, რომ ამ ქორწინებამ მეფე-დედოფალთან განხეთქილება მოიტანა. იმოჯენი არ ეპუება დედოფლის ვაჟის პრინც

კლოტენის შეტევებსაც, ცდილობს რა ეს უკანასკნელი თავი შეაყვაროს და დაეუფლოს ქალს.

არანაკლებ საინტერესოა იმოჯენისა და მისი მეუღლის, პოსტუმუსის ურთიერთობა. იმოჯენის სოციალური სტატუსიდან გამომდინარე მისი ურთიერთობა პოსტუმუსთან წინააღმდეგობაში მოდის ურთიერთობის რენესანსულ სტერეოტიპთან. უილიამ გოუჯის[9] მიხედვით, თუკი ცოლის მატერიალური შესაძლებლობა აღემატებოდა ქმრისას, ეს ქაოსური ქორწინების წინაპირობა შეიძლებოდა გამხდარიყო. ფინანსური უპირატესობა ქალს ანიჭებდა ძალაუფლებას, რის შედეგადაც კაცის ღირსება კნინდებოდა და დგებოდა საშიშროება ქალის კაცზე გაბატონებისა, რაც აბსოლუტურად ეწინააღმდეგება დამკვიდრებულ ურთიერთობის მოდელს, იმ წესრიგს, რაც ღმერთისგანაა ცოლქმრობაში დადგენილი და რაც მოგვიანებით იმემკვიდრა რენესანსულმა კულტურამ. სწორედ ამიტომ საყვედურობს კიდევ ციმბელინი ქალიშვილს მასზე დაბალი სოციალური სტატუსის მქონე მამაკაცის სიყვარულს. ფაქტია, რომ იმოჯენმა ძალიან კარგად იცის კლასობრივი სხვაობის შესახებ, რომელიც მასა და მის სატრფოს შორის არსებობს, მაგრამ ამ ფაქტს ღირსების დაკნინებად არ მიიჩნევს. იმოჯენი მალღდება ამქვეყნიურ, მატერიალურ ღირებულებებზე (სიმდიდრე, მეფის ასულის ტახტის მემკვიდრის სტატუსი) და თავისი სიყვარულის გადარჩენას ლამობს. მას ტვირთად აწევს ის ფაქტი, რომ ერთადერთი ტახტის მემკვიდრეა, განწირულია მეფობისთვის და ზუსტად ამ წოდებას მოაქვს დაბრკოლება მისი ბედნიერებისთვის. იმოჯენი მზადაა, უყოყმანოდ შესწიროს დედოფლობის პატივი, ოღონდაც ისევ ქმარს შეერთოს და მშვიდად იცხოვროს მასთან ერთად. იმოჯენის ამ სურვილში მჟღავნდება მსგავსება შუასაუკუნეებში არსებულ ქალის მოდელთან, რომლის იდეალიც მხოლოდ ოჯახური ბედნიერებაა.

ვეფხისტყაოსანის ნესტანის სახე ამ კუთხით იმოჯენისგან ერთგვარ განსხვავებას წარმოაჩენს. ნესტანი

მეტად ამბიციურია, თავიდანვე ჩართულია სახელმწიფოს მართვის პროცესში. ამის მაგალითები ტექსტში მრავლად მოიპოვება - ნესტანი აგზავნის სატრფოს აჯანყებული ხატაელების დასამორჩილებლად; ნესტანის მიერ მოფიქრებული გეგმის მიხედვით, ხვარაზმშას ძის მოკვლამ უნდა გადაარჩინოს ერთი მხრივ ნესტანისა და ტარიელის სიყვარული, და მეორე მხრივ ინდოეთი უცხოტომელთა მმართველობისაგან; დატყვევებული ნესტანი ქაჯეთის ციხიდან მოწერილ წერილში კიდევ ერთხელ სთხოვს საყვარელს, მიხედოს მტრებისგან შევიწროებულ ინდოეთს.

მამაკაცის არსებული სტერეოტიპისგან აბსოლუტურად განსხვავებულ სახეს ქმნის პოსტუმუსი. იგი თითქოს პასიურია წარმართოს თავისი და იმოჯენის ურთიერთობა. ნაცვლად იმისა, რომ მცირე წინააღმდეგობა მაინც გაუწიოს ციმბელინს და დაიცვას იმოჯენი მამის საყვედურებისა და რისხვისგან, დამფრთხალი ემორჩილება მეფის ბრძანებას, იჩენს სისუსტეს და ტოვებს სამეფოს, შესაბამისად, იმოჯენს. იტალიაში ჩასული კიდევ ერთხელ ავლენს ნებისყოფის სისუსტეს და ცოლის უბიწოებასა და ერთგულებას სანამდღეოს ობიექტად აქცევს, იაკიმოსთან ფინანსურ გარიგებაზე მიდის და ვაჭრობს ცოლის ერთგულებით. ამ გარიგებით, განსხვავებით იმოჯენისგან, თავის სიყვარულს მატერიალურ ღირებულებამდე დაიყვანს. ლოურენს დენსონის[6, გვ. 69-79] აზრით, პოსტუმუსს ეს საქციელი შექსპირის ყველაზე ეჭვიან მამაკაცთა შორის უმკვიდრებს ადგილს.

მიუხედავად ამდენი წინააღმდეგობისა, იმოჯენი დგას მყარად, არ კარგავს იმედს, რომ მისი სიყვარული გადალახავს ყველა სიმწიფეს - იგი მზადაა, სიცოცხლის ბოლომდე უერთგულოს მეუღლეს. ფიზიკური დაშორების შედეგად ქალი უკვე სულიერ კავშირზე აკეთებს აქცენტს - მისი აზრით, ქორწინება, რომლითაც პოსტუმუსთანაა დაკავშირებული, ტრანსცენდენტურს ხდის მათ ფიზიკურ დაშორებას.

ამკარაა, რომ იმოჯენი რენესანსული ქალის მოდელისაგან გარკვეულ სხვაობას ავლენს. იმოჯენი არის ქალისა და კაცის ურთიერთობაში ლიდერი. თუკი ტრაქტატების მიხედვით, მამაკაცი წარმმართველია ცოლქმრული კავშირისა, შექსპირის *ციმბელინი*ში ეს კანონზომიერება რევერსულადაა წარმოდგენილი. პიესაში მოქმედი ორივე წყვილის შემთხვევაში (ციმბელინი და მისი დედოფალი, იმოჯენი და პოსტუმუსი) ურთიერთობის წარმმართველი ქალია. მეფე ციმბელინს, სუსტი ხასიათიდან გამომდინარე, დამოუკიდებლად გადაწყვეტილების მიღება უჭირს, დედოფლის მითითებით მოქმედებს საკუთარ შვილთან მიმართებით, ბრძოლის წამოსაწყებადაც კი საჭიროებს ცოლის რჩევას.

ამგვარად, ქალის სტერეოტიპი, რომელიც რენესანსმა შუასაუკუნეებისაგან იმემკვიდრა, იმოჯენის სახით ერთგვარად იმსხვრევა. *ციმბელინი* წარმოადგენს ისტორიას, ამბავს იდეალური ქალისას, რომელიც იცავს თავის პატიოსნებასა და სიყვარულს საკმაოდ რთული პრობლემების ფონზე. ამიტომაც მკითხველი, მიუხედავად სტერეოტიპების მსხვრევისა, ისევე, როგორც სასახლის წევრები, სიმპატიით იმსჭვალებიან იმოჯენის მიმართ. იგი უსაფუძვლოდაა დასჯილი პიესაში და ეს იწვევს მკითხველის ერთგვარ პროტესტს.

როგორც უკვე აღინიშნა, *ვეფხისტყაოსნის* ერთ-ერთი მთავარი გმირის - ნესტან-დარეჯანის მხატვრული სახე გარკვეულ პარალელს პოულობს შექსპირის იმოჯენტან. საინტერესოა ნესტანის პერსონაჟის განხილვა ქალის რენესანსული ეპოქის მოდელის ფონზე. იმისდა მიუხედავად, რომ პოემა XII საუკუნეს მიეკუთვნება, ეს კი გვიანი შუასაუკუნეების ხანაა, მასში რენესანსული ელემენტები, როგორც რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაშია გამოვლენილი, უკვე ჩნდება. სხვა საინტერესო შტრიხებთან ერთად¹ (სიუჟეტი, მხატვრული

¹დაწვრილებით იხილეთ: 1, გვ. 676-677.

სტრუქტურა, სტილი და ა.შ.) საინტერესოა ადამიანის კონცეფცია *ვეფხისტყაოსანში*. “იგი აბსოლუტურად განსხვავდება შუასაუკუნეების შეხედულებებისაგან ადამიანზე. არა ორიგინალობა, არა განსხვავება სხვისაგან, არამედ მაქსიმალურად დაახლოება მორწმუნე საზოგადებასთან, დაქვემდებარება ღმერთის მიერ განჩინებული წესისადმი - ესაა მისწრაფება, იდეალი შუასაუკუნეების პიროვნებისა. რუსთველის პოემის ადამიანი ახალი ეპოქის ადამიანია. ადამიანის უზენაესი სიკეთე - მისი აბსოლუტური დამოუკიდებლობა, რაც ქრისტიანობაში ტვირთად და ცოდვად აწევს ადამიანის სულს, რასაც ჯერ კიდევ ანტიკური ხანიდან ქადაგებდა სტოელთა მოძღვრება და რასაც მხარი ამკარად დაუჭირა რენესანსის ეპოქის საზოგადოებრივმა პოზიციამ, ვეფხისტყაოსანში შექმნილი და გაიდევალბულია. *ვეფხისტყაოსნის* ადამიანი კი თავისუფალი ქმედების პერსონაა და არა კოდექსებისა და პირობითობების ჩარჩოებში მოქცეული ლიტერატურული ფიქცია” [1, გვ. 680].

ნესტანი არის მეფის ასული, მაღალი სოციალური სტატუსის მქონე, მშვიდი და დახვეწილი ქალი. თითქოს ამ თვისებებში განსაკუთრებული არაფერი მჟღანდება, მაგრამ როდესაც ის ფაქტის წინაშე დგება - ტარიელზე შეყვარებულს დაუპირებენ რა ხვარაზმშაჰის ძეზე გათხოვებას, მასში უეცრად იღვიძებს მემამოხე სული და იგი მზადაა, ყოველგვარი ქმედებისთვის, ოღონდაც თავისი სიყვარული გადაარჩინოს. ნესტანი ავლენს, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, ქალისთვის იშვიათად დამახასიათებელ, პოლიტიკურად გამჭრიახ თვისებებს. სასიძოს მოკვლის ეპიზოდში იგი შეადგენს გეგმას, რომლის მიხედვითაც უნდა აარიდონ თავი დიდ სისხლისღვრას და ამავდროულად თავიდან უნდა მოიშორონ არასასურველი სიძე და ინდოეთის მომავალი მმართველი. ამავე პასაჟიდან კარგად ჩანს ნესტანის ხასიათის კიდევ ერთი საინტერესო შტრიხი - დომინანტობა და ასევე, ტარიელის ერთგვარი ნებისყოფის სისუსტე. ქალთან თათბირის მერე ამირბარი თითქოს

სიხარულით უნდა მიდიოდეს დასახული გეგმის სისრულეში მოსაყვანად, მაგრამ საქორწინო მზადების შემდეგ იგი, იმის ნაცვლად, რომ ხვარაზმშაპის ძე სიცოცხლეს გამოასალმოს, დასასვენებლად მიდის. ფაქტია, რომ აყოვნებს, ჯერ კიდევ ყოყმანობს. ეს არის ერთგვარი სისუსტის გამოვლენა ტარიელის მხრიდან. ნესტანი ხედავს, რომ მისი სატრფო აყოვნებს და კვლავ აქტიურად შეუტევს განზრახულის სისრულეში მოსაყვანად. აქ უკვე ტარიელს თავმოყვარეობა ელახება და კლავს ხვარაზმშაპის ძეს.

იმოჯენისა და ნესტანის ხასიათების ურთიერთმიმართებისთვის არსებითია შევნიშნოთ, რომ იმოჯენი შემკულია ყველა იმ სათნოებით, რომელიც რენესანსის ეპოქის იდეალურ ქალს უნდა გააჩნდეს და ამავდროულად მასში იკვეთება განსხვავებული სახასიათო შტრიხები, რაც მას არ ათავსებს არსებულ შაბლონში. სწორედ ანალოგიურ სიბრტყეზე უნდა მოაზრდეს *ვეფხისტყაოსნის* ნესტან-დარეჯანის მხატვრული სახეც. ორივე ქალი სამეფო ტახტის ერთადერთი მემკვიდრეა, ორივეს სატრფო სოციალური სატატუსით დაბლა მდგომია, და მშობლებისაგან ორივესთვის სხვა საქმროა შერჩეული. ნესტანიცა და იმოჯენიც ქალისთვის იშვიათად დამახასიათებელ სიმამაცესა და გამჭრიახობას იჩენენ და ბედს არ ემორჩილებიან, არ ელიან მოვლენების თავისთავად განვითარებას და მოქმედებაზე გადადიან. რუსთაველის ნესტანი უფრო აქტიურიც კი ჩანს, მეტად რადიკალურია თავის გადაწყვეტილებებში. ყოველგვარი შეფარვის გარეშე ავლენს იმპულსურ ბუნებას. ნესტანთან შედარებით იმოჯენი უფრო მეტად ამჟღავნებს შუასაუკუნეებისა და რენესანსის ეპოქაში შექმნილი ქალის მოდელის სახასიათო შტრიხებს: უფრო მორჩილია, მიმტევებელია მეუღლის პასიურობისა და შეცდომებისა. მთელი პიესის მანძილზე მხოლოდ ერთხელ, ისიც გაკვრით დასცდება საყვედური პოსტუმუსისადმი მაშინ, როცა ნესტანი უმოქმედობისა და ღალატის გამო

გამმვიწვარებული დახვდება ტარიელს და მოკვდინებით და ქვეყნიდან გამევეებით ემუქრება მას.

ამრიგად, იმისდა მიუხედავად, რომ რენესანსის ეპოქამ მოიტანა ანთროპოცენტრიზმი - ადამიანი დააყენა სამყაროს ცენტრში და გამოაცხადა ყველაფრის საფუძვლად, ქალთა სქესს, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ნაკლებად შეეხო ცვლილებები. რენესანსის ეპოქის ქალი კვლავ ჩრდილში დარჩა თავისი სურვილებითა და მისწრაფებებით. ამ მხრივ საინტერესო გადახვევას აჩვენებენ შექსპირის ქალი გმირები, განსაკუთრებით ბოლო პერიოდში შექმნილი პიესებიდან. მათ შორის განსაკუთრებით გამოირჩევა იმოჯენი, იგი, განსხვავებით შექსპირის დროინდელი ქალის დაკანონებული სტერეოტიპიდან, არის აქტიური, მებრძოლი, თავისი პიროვნული ინტერესების დამცველი, წინააღმდეგ სამეფო კარისა და მშობლის მოთხოვნებისა. ამ თვალსაზრისითაც მისი მხატვრული სახე ერთგვარ პარალელს წარმოაჩენს *ვეფხისტყაოსნის* ნესტანის ნოვატორულ სახესთან.

ბიბლიოგრაფია:

1. ხინთიბიძე, ე., *„ვეფხისტყაოსნის“ იდეურ-მსოფლმხედველობითი სამყარო*, თბილისი 2009.
2. ხინთიბიძე, ე., *„ვეფხისტყაოსანი“ შექსპირის ეპოქის ინგლისში*, თბილისი 2008.
3. ხინთიბიძე, ე., *„ვეფხისტყაოსანი“ შექსპირის ლიტერატურული წყარო, ქართველოლოგი #19*, თბილისი 2013.
4. ხინთიბიძე, ე., *რუსთველის „ვეფხისტყაოსანი“ და შექსპირის „ციმბელინი“*, *ქართველოლოგი #20*, თბილისი 2014.
5. Cohn Samuel K Jnr., *Women in the Streets, Essays on Sex and Power in Renaissance Italy*, Baltimore 1996.
6. Danson, Lawrence. „The catastrophe is a nuptial: The Space of Masculine Desire in Othello, Cymbeline, and The Winter's Tale“.

- Shakespeare Survey*. Ed. Stanley Wells. Vol. 46. New York: Columbia UP 1994.
7. Erasmus. *Defense of His Declamation in Praise of Marriage*. 1519. Rpt. in *Daughters. Wives & Widows: Writings by Men about Women and Marriage in England. 1500-1640*. Ed. Joan Larsen Klein. Urbana: U of Illinois P 1992.
 8. Gibson, Joan. „Educating for Silence, Renaissance Women and the Language Arts“: *Hypatia*, Vol. 4, No. 1 (1989)
 9. Gouge, William. *Of Domesticall Duties*. 1622. Amsterdam: Theatrum Orbis Terrarum, Ltd., 1976.
 10. Kelso, Ruth. *Doctrine for the Lady of the Renaissance*. Urbana: U of Illinois P 1956.
 11. Robin, Diana. „Women, Space and Renaissance Discourse’ in Sex and Gender, Medieval and Renaissance Texts“, *The Latin Tradition*, Edited by Barbara K. Gold, Paul Allen Miller and Charles Platter, New York 1997.
 12. Tomas, Natalie. „Did Women have a Space?’ in Renaissance Florence“, *A Social History*, Edited by Roger J. Crum and John T. Paoletti, (New York, 2006)
 13. *The Book of Common Prayer* (1559) defines marriage as “holy matrimony, which is an honorable state, instituted of God in Paradise, ..., signifying unto us the mystical union that is betwixt Christ and his Church.” - “The Form of Solemnization of Matrimony,” *The Book of Common Prayer* (1559), *Daughters, Wives and Widows: Writings by Men about Women and Marriage in England, 1500-1640*, ed. Joan Larsen Klein Urbana: University of Illinois Press, 1992),
 14. Vives, Juan Luis. *The Office and Duty of an Husband*. 1529. Rpt. in *Daughters. Wives & Widows: Writings by Men about Women and Marriage in England. 1500-1640*. Ed. Joan Larsen Klein. Urbana: U of Illinois P 1992
 15. *The Works of William Shakespeare. Vol. 18*. Ed. Evangeline Maria O'Connor. J. D. Morris and Co. <http://www.shakespeare-online.com/plays/characters/imogenbio.html>

**The Women of Renaissance.
Imogen and Nestan**

Tamar Melikidze

*PhD student at the direction of Georgian Literature in the Faculty of Humanities,
Tbilisi State University*

Abstract: The attitude of the Middle Ages and Renaissance regarding women gender is revealed in the present article. It is also discussed the literary image of the protagonist woman – Imogen in Shakespeare’s latest play *Cymbeline*. The fact that Imogen’s literary image shows some parallel lines with the main woman character of *The Man in the Panther Skin* is also revealed by the author.

Key words: *Renaissance, Women, Rustaveli, Imogen, Nestan.*

According to the currently available opinion in the Rustaveli Studies, the *MPS* has served as a plot story for two plays of the 17th century famous English playwrights Francis Beaumont and John Fletcher, namely *King and no King* and *The Philaster*[8]. Recent researches have revealed one more significant fact for Georgian and English literary criticism, according to which the *MPS* may have served as a source for a “problematic” play *Cymbeline* by Shakespeare [9; 10]. It has also been revealed that the main heroine of *Cymbeline* - Imogen resembles the image of Nestan-Darejan from Rustaveli’s *MPS*.

The present article aims at taking this line of thought further and finding out to what extent Imogen’s literary image corresponds to the type of a woman depicted by Shakespeare in

his earlier works. Another issue is to state what kind of attitude is revealed regarding a stereotype of an ideal Renaissance woman character as depicted in English literature of the Renaissance period.

As is known in the development of European civilization Renaissance was an epoch of revival and re-awakening going back to the ancient world and re-discovering it. Orientation on human values and a search for worldly happiness as well as the idealization of a human being's potential are the main, typical traits of Renaissance. Development of various sciences (Astronomy, Geography, etc) brought about the possibility of deeper exploration of the surrounding world. These possibilities strengthened belief in personal abilities. Mental strength was recognized as a universal means of solving all the emerging issues. As noted by Khintibidze: "Novelty brought about by Renaissance lies in the primacy of beauty and at the same time, in the primacy of emotional beauty. Aesthetic thought of Renaissance relied on and trusted its own vision without ancient cosmology and Medieval Theology: the universe was created by God; however, the most important thing is that this world is beautiful, full of myriad colours, live expressions of a human face and harmony of a human soul" [7. p 89].

In spite of the fact that the emphasis was placed on the significance of a human being, according to the treatises made in the epoch of Renaissance, such changes hardly ever concerned the female [3, 5, 13, 14]. As is often outlined in the scholarly critics, the abilities of a woman were more or less belittled as it was believed that a woman symbolically expressed the fall of humanity and accumulated all the weaknesses of mankind. The bases of such an attitude are found in the Bible. Consequently, for the Medieval church woman was an evil force which prevented the man's soul from uniting with God. Presumably, the attitude of the church dignitaries was based on the authority of Paul the Apostle [Ephes. 5. 22-23; Col. 3:18; Corinth. I 11:34-36; Corinth. I 14: 12-15.]. The only ideal and perfect woman was the Virgin Mary, the mother of

Christ as her son saved mankind from the sin initiated by another woman. Such attitudes conditioned the following opinions popular in the Middle Ages: the ideal woman was the Virgin followed by the woman-widow. These were followed by a woman-mother and a runner of the family well being.

It is noted that although in the Late Middle Ages the woman evoked a certain ambivalent attitude, according to XIII century European Lyric Virgin Mary is an ideal woman but sometimes she was presented as a tempting force which interfered with the process of soul redemption as well as longing for the supreme ideal - to God [7, p. 629].

Presumably, according to the attitude developed over centuries, the significance of the woman was confined to narrow frames and her political, economic and moralistic rights were constrained. This can be confirmed by the treatises written in Renaissance period according to which the main duty and obligation of the woman was to be obedient to her husband and father and look after her family prosperity.

According to Leon Batista Alberti (XVc.), the woman in the family determined the wellbeing of the family and she was expected to take care of housework [1, p. 18]. She rarely appeared in society, most often in church, and only in the male's company [13, p. 313]. The woman was not allowed to enter her spouse's room without his prior permission. When a woman was due to give birth to a baby, or the baby was ill and required special treatment and care, the husband had a special room to retire to rest [11, p. 167].

The regulations regarding marriage also deserve our attention. Such information is supplied by the tracts made in the epoch of Renaissance. To marry a woman was a search for profit for both families - his and hers. Marrying a daughter solved a financial issue in the family as after the marriage it would no

longer be necessary to think about her food and clothes¹. As for the groom's family, they also acquired a certain profit after marriage as the bride's family paid a certain sum of money to the groom's family for marrying their daughter. As well as this, marriage also consolidated relationships between various families and kinships and sometimes even served as a solution to some conflict between pedigrees. The dowry given to the bride became the husband's property.

As for the female's education, the majority were taught how to manage the family, clean the house, bake and sew. In addition, girls were taught refined manners and their silence and innocence were appreciated. Those who were literate were given carefully forethought and pre-selected materials (mainly of a religious literature) as Humanistic education was believed to cause undesirable results and disobedience to the husband's wishes [4, p. 12]. The majority of girls were given education only in order to become them good mothers. Women from noble families were additionally taught dancing, music and painting to create a more attractive atmosphere for the men.

As argued by the sociologist Ruth Kelso [10], the Christian Code presented an ideal life for the Renaissance women. The women were urged to focus on their inner world and curb their desires. In the treatise by Luis Vives, *Instructions for a Christian woman*, not a single man would seek mental strength, thoughtfulness, ability to run a state, fairness and liberalism in a woman [14]. However, the traits the men found important in women were her innocence and devotion. As opposed to this, according to the Renaissance thought, a man could have a pagan nature, could concentrate on the realization of his own self and could fulfill his own desires. A man accepted in society was clever,

¹ Sometimes daughters were sent to monasteries as nuns to improve financial circumstances of the family.

eloquent, intelligent, fair, tolerant, assertive, with a good memory, a healthy body and many other positive qualities.

Against this background, it is worth exploring how William Shakespeare, the greatest playwright of the XVI-XVII century depicts a woman and what kind of attitudes he reveals towards a 'weaker' gender; how he determined her role in society and how much he was influenced by the existing stereotypes. It is noted in the English literary criticism that Shakespeare does not show a uniform attitude towards the women. Some of his heroines reveal major deviations from the stereotypes accepted of those times. For instance, the plays *Othello*, *Hamlet* and *Much Ado about Nothing* describe precisely the widely accepted opinion regarding the obedience of women. In these plays heroines perfectly reflect the model of the woman in Renaissance: although being illiterate, in charge for doing housework perfectly, raising exemplary children and being docile and obedient to the male members of their family.

In this case I am interested in analyzing the literary images of the women in Shakespeare's plays who are known to break the above-mentioned stereotypes and still emphasize their femininity as well as other qualities. I will talk about the protagonist of *Cymbeline* - Imogen who can be considered to be one of the best-portrayed 'rebellious' woman by Shakespeare.

Imogen's literary image has attracted attention of the English literary critics for centuries. The scholars considered her a mixture of Juliet's romantic enthusiasm, Helene's firmness and devotion and Portia's impeccable innocence. All these characteristic traits are so harmoniously mixed and combined that they make Imogen stand out from the gallery of Shakespearean women characters [15].

From the very start of the play Imogen's rebelliousness catches our attention when she openly resists her father's decision to make her marry the Prince. She is happy with a marriage to Posthumus although it causes dissidence with the King and the Queen. Imogen does not give in when the Queen's son prince

Cloten attacks her by trying to make her fall in love with him and to persuade her to sleep with him.

The relationship between Imogen and her spouse Posthumous is also worth discussing. Due to her social status Imogen's relationship with Posthumous clashes with the Renaissance stereotype. According to William Gouge [5] the woman's higher financial status could have led to a chaotic marital relationship. The financial advantage of the woman over her husband made her more powerful in marriage which put the husband's dignity under threat and became dangerous wife's predominance over her husband. Such state directly opposed the established model of relationship, the order imposed by God himself and inherited by the Renaissance culture. This is why Cymbeline reproaches his daughter for falling in love with a man beneath her social status. It is a fact that although Imogen is very much aware of the class differences between her and her beloved, she does not consider this to be a humiliating factor. Imogen stands above material values (wealth, status of the heiress and princess) and makes an attempt to save her love. She is burdened by the fact that she is the only heiress to the throne and thus is doomed to be queen. It is her status that hinders her happiness. Imogen is ready to give up the honour of being the queen to live with her husband. Whis this desire Imogen reveals resemblance with the model of a woman from Middle Ages for whom marital happiness is the matter of primary importance.

The image of Nestan in the MPS reveals some differences when compared to Imogen. Ambitious Nestan is involved in ruling the country from a very young age. There are quite a few examples to prove the above: Nestan sends her lover to keep the rebellious Khataians in subjection. According to the plan worked out by her, murder of the Khvarazmsha's son should save Nestan and Tariel's love on the one hand and India from the rule of alien rulers, on the other; Despite being captured by Kadjs Nestan asks in her letter Tariel to take care of India that suffers from the invasion of adversaries.

Posthumus looks absolutely different from the male stereotype of the time. He seems to be passive in guiding his relationship with Imogen. Instead of protesting against Cymbeline and protecting Imogen from her father's reproaches and wrath, he reveals weakness, and leaves both the kingdom Imogen as well. Arriving in Italy he reveals the weakness of willpower and turns his wife's innocence and devotion into a betting game, bargains with Iachimo for his wife's innocence and devotion. By this bargain Posthumus reduces his love to only material worth. According to Laurence Danson [2, p. 69-79], due to this behavior, Posthumus is classed as one of the most jealous men among Shakespeare's male characters.

In spite of so many obstacles, Imogen still hopes that her love will be able to overcome all the difficulties and barriers and is ready to be loyal to her husband till death parts them. Being separated from her husband physically, she relies on their spiritual union. Imogen believes that marriage to Posthumus makes their physical separation transcendental.

It is obvious that Imogen reveals a certain difference from the model of the Renaissance woman. Imogen is a leader in the relationship with her husband. Contrary to the statements in treatise which name the man to be the leading force of the conjugal union, in Shakespeare's *Cymbeline* this regulatory is presented in the reverse way. Here, the marital relationships of both couples (Cymbeline and his queen, Imogen and Posthumus) are led by the woman. Due to his weak character, Cymbeline is not able to make independent decisions and thus he treats his daughter in accordance with the instructions he gets from his wife. He even needs his wife's advice to declare war.

Thus, Imogen breaks woman's stereotype inherited by the Renaissance from the Middle Ages. *Cymbeline* presents a story of an ideal woman who defends her innocence and love against the background of the whole complex of problems. The reader as well as palatial members sympathizes with Imogen despite her

breaking the stereotypes. She is unfairly punished in the play and this evokes some kind of protest in the reader.

As already mentioned above, the literary image of one of the protagonist of the *MPS*, Nestan-Darejan shows certain parallel features with Shakespeare's Imogen. It is interesting to contemplate Nestan against the background of the Renaissance model of a woman. As pointed out in Rustavelian studies, despite the fact that the play was written in the 12th century, the Late Middle Age period, Renaissance elements already start to emerge. Together with other interesting traits¹ (plot, literary structure, style, etc.) it is also worth noting that the human concept in the *MPS* 'differs radically from the Medieval attitudes towards a human being', and it is not originality, difference from others, but the protest against the God stated rules - this is a longing, ideal for a Medieval person. The human being of the Rustaveli's work belongs to the new age. Supreme goodness of a human being – his absolute independence, which, in Christian morale, is a burden put on the human's soul, preached by the Stoics in Ancient Greece and supported by the Renaissance thought, is praised and idealized in the *MPS*. "A human being in the *MPS* is known for his independence and actions, he/she is not a literary fiction trapped in the frames of codes and conventions" [7, p. 680].

Nestan is a princess at the highest level of the social hierarchy, calm and refined also. At first sight nothing seems unusual in this portrait of hers, but as soon as she is threatened by a forced marriage with the son of Khvarazmsha while in love with Tariel, her rebellious soul awakens and Nestan is ready to do all that is possible to save her love. As was noted above, Nestan reveals political shrewdness rarely found in women. In the episode in which the groom's murder is planned, Nestan's plan avoids bloodshed while getting rid of the undesirable groom and future ruler of India. One more interesting trait of Nestan's character, her domineering nature, as well as a certain weakness

¹ For more detail see 7, pp. 676-677.

of Tariel's willpower is revealed in this passage. After discussion with Nestan, Amirbar is expected to be eager to fulfill the already made plan, but after the preparation for the wedding reception, instead of killing Khvarazmsha's son, he retires to have some rest. Tariel hesitates to fulfill the plan, which in fact, can be perceived as weakness on his side. Nestan feels her lover's hesitation and sternly urges him to fulfill the plan. Here Tariel feels humiliated and finally kills the rival.

In order to explore the inter-relationships between Nestan and Imogen, it is crucial to note that Imogen is endowed by all of the virtue, which is expected of an ideal woman of the Renaissance period. However, at the same time she shows different traits of character by which she manages to break the boundaries of the existent stereotypical frames. Both women are only heiresses of the kingdom and fall in love with a person beneath them. Both of the women's parents choose undesirable future husbands for them and both Nestan and Imogen reveal rare courage and shrewdness and act against their fate. Neither of them waits passively for the developments and both of them take an initiative and act on their own. From this point of view, Rustaveli's Nestan is more radical and reveals her impulsive nature openly. Imogen is closer to the model of the woman from the Middle Ages and Renaissance: she is more obedient and docile, more tolerant to her husband's passive disposition and mistakes he makes. Imogen only once briefly reproaches Posthumus, whereas Tariel finds Nestan furious due to his passive behaviour and betrayal. Nestan even threatens him with exile from the country.

Thus, in spite of the fact that the Renaissance brought about Anthropocentrism – considering human being as the most significant entity of the universe. These changes did not affect the female gender although. As was discussed above, the woman still remained in the shadow with her desires and aspirations. From this point of view, Shakespeare's female characters of mostly the latest period reveal an interesting diversion from the boundaries and Imogen occupies a special place among them. Imogen does not

fit in the existent stereotype of a Shakespearean woman. She is an active fighter and defendant of her personal interests against demands of the Court and her royal parents. From this standpoint Imogen's literary image shows some parallel lines with Nestan's innovative character in the *MPS*.

Bibliography:

1. Cohn Samuel K. Jnr., *Women in the Streets, Essays on Sex and Power in Renaissance Italy*, Baltimore 1996.
2. Danson, Lawrence. "The catastrophe is a nuptial: The Space of Masculine Desire in *Othello*, *Cymbeline* and *The Winter's Tale*". *Shakespeare Survey*. Ed. Stanley Wells. Vol. 46. New York: Columbia UP 1994.
3. Erasmus. *Defense of His Declamation in Praise of Marriage*. 1519. Rpt. in *Daughters. Wives & Widows: Writings by Men about Women and Marriage in England. 1500-1640*. Ed. Joan Larsen Klein. Urbana: U of Illinois P 1992
4. Gibson, Joan, "Educating for Silence, Renaissance Women and the Language Arts": *Hypatia*, Vol. 4, No. 1 (1989)
5. Gouge, William. *Of Domestic Duties*. 1622. Amsterdam: Theatrum Orbis Terrarum, Ltd., 1976.
6. Kelso, Ruth. *Doctrine for the Lady of the Renaissance*. Urbana: U of Illinois P 1956.
7. Khintibidze, E., *The World View of The Man in the Panther Skin*, Tbilisi 2009.
8. Khintibidze, E., *The Man in the Panther Skin in England of Shakespeare's Epoch*, Tbilisi, 2008
9. Khintibidze, E., "The Man in the Panther Skin as a literary source to Shakespeare", *The Kartvelologist #19*, Tbilisi 2013
10. Khintibidze, E., "The Man in the Panther Skin by Rustaveli and *Cymbeline* by Shakespeare", *The Kartvelologist #20*, Tbilisi 2014
11. Robin, Diana. "Women, Space and Renaissance Discourse' in Sex and Gender, Medieval and Renaissance Texts", *The Latin*

Tradition, Edited by Barbara K. Gold, Paul Allen Miller and Charles Platter, New York 1997

12. Tomas, Natalie. "Did Women have a Space? in Renaissance Florence", *A Social History*, Edited by Roger J. Crum and John T. Paoletti, (New York, 2006)

13. *The Book of Common Prayer* (1559) defines marriage as "holy matrimony, which is an honorable state, instituted of God in Paradise, ..., signifying unto us the mystical union that is betwixt Christ and his Church." - "The Form of Solemnization of Matrimony," *The Book of Common Prayer* (1559), *Daughters, Wives and Widows: Writings by Men about Women and Marriage in England, 1500-1640*, ed. Joan Larsen Klein Urbana: University of Illinois Press, 1992)

14. Vives, Juan Luis. *The Office and Duty of a Husband*. 1529. Rpt. in *Daughters, Wives & Widows: Writings by Men about Women and Marriage in England. 1500-1640*. Ed. Joan Larsen Klein. Urbana: U of Illinois P. 1992

15. *The Works of William Shakespeare. Vol. 18*. Ed. Evangeline Maria O'Connor. J. D. Morris and Co. <http://www.shakespeare-online.com/plays/characters/imogenbio.html>

ქართული ნახირი – აქადური *naxiru*

კონსტანტინე ლერნერი

იერუსალიმის ებრაული უნივერსიტეტის პროფესორი.

რეზიუმე: წინამდებარე სტატიაში ავტორი ცდილობს გამოავლინოს ასურულ წყაროებში არაერთგზის დაფიქსირებული სიტყვის *naxiru* მნიშვნელობა, რომელიც მიემართებოდა გარკვეული სახის ცხოველს, თუმცადა ამ სიტყვის ზუსტი იდენტიფიკაცია აქამდე არ ხერხდებოდა. სხვადასხვა არგუმენტის მოხმობით, მათ შორის, ქართული *ნახირის* ანალოგიით ავტორი ასკვნის, რომ აღნიშნული სიტყვა ასურულ წყაროებში აღნიშნავდა *ზღვის ძროხას*.

საკვანძო სიტყვები: *naxiru*, *ნახირი*, *ზღვის ძროხა*, *ზღვის ცხენი*, *ასურული წყაროები*.

1. ასურულ ლურსმულ წარწერებში სულ ცოტა ძვ. წ. ა. XI საუკუნიდან ხშირად გვხვდება უცნობი ზღვის ცხოველი, რომელზეც ასურეთის მეფეები ნადირობენ ან რომელსაც ძღვნად იღებენ. ამ ცხოველს წარწერები *naxiru*-ს უწოდებენ. კერძოდ, ტიგლათპილისერ I-ის ერთ-ერთ წარწერაში ვკითხულობთ: „მე ვილაშქრე ლებანონის მთებში. მე მოვკვეთე და წამოვიღე კედარის ძელები *ან* და *ადად* ღვთაებათა ტაძრისათვის. მე გავაგრძელე გზა ამურრუ ქვეყანამდე და მივიღე ხარკი ბიბლოსის, სიდონისა და არადის ქვეყნებიდან. მე მოვკალი ზღვაში *naxiru*, რომელსაც ზღვის ცხენს ეძახიან“ [2, წარწერა № 82]. მეორე წარწერის

თანახმად, ტიგლათპილისერს ამ naxiru-ს ქანდაკებაც კი გაუკეთებია: „ამურრუ ქვეყნის დიდ ზღვაში (იგულისხმება ხმელთაშუა ზღვა) მე მოვკალი შუბით naxiru, რომელსაც ზღვის ცხენს უწოდებენ. მე დავამზადე naxiru-ს ბაზალტის ორი ქანდაკება და დავაყენე (ისინი) ჩემი სამეფო შესასვლელის მარჯვნივ და მარცხნივ“ [2, წარწერა № 103]. იგივე ზღვის ბინადარი ნახსენებია ტიგლათპილისერის სხვა წარწერებში [2, წარწერა № 91, № 132].

Naxiru გვხვდება ასურეთის სხვა მეფეების წარწერებშიც, თუმცა ძვ. წ. აღ.-ის IX საუკუნეში ის უკვე არა „ზღვის ცხენად“, არამედ ზოგადად „ზღვის ცხოველად“ იწოდება: „მე შევქმენი naxiru-ს ორი ქანდაკება და დავდგი მათ კარებთან“ [2, აშურ-ბელ-კალა-ს წარწერა, იქვე № 250]; ან კიდევ - „მე ვილაშქრე ლებანონის მთებში და დიდ ზღვამდე მივიწიე. იმ დროს მე მივიღე ორი naxiru, რომელნიც ზღვის ცხოველები არიან“ [2, აშურ-ნასირ-აპლი მე-2, იქვე, წარწერა № 597].

2. უნდა აღინიშნოს, რომ ძველ ასურულ ბარელიეფებში ამ ცხოველის იდენტიფიკაცია დღემდე ვერ ხერხდება, მაშინ როდესაც აქადური ენის ფუნდამენტალური ლექსიკონი ამ სიტყვის არამართებულ და ურთიერთგამომრიცხავ განმარტებას გვთავაზობს: „1. წვრილი თევზი. 2. გველეშაპი“ [3, I: 137]. სავსებით ნათელია, რომ ეს არ შეიძლება იყოს თანამედროვე ბიოლოგიურ ნომენკლატურაში ცნობილი „ზღვის ცხენი“ ანუ პატარა ზომის თევზი, რომლის სიგრძე 10 სმ-ს არ აღემატება (შდრ. მაგ., Hippocampus [5]). საერთოდ ეს არ შეიძლება იყოს რომელიმე წვრილი თევზი, რომელზეც მეფე ნადირობს (შუბით ჰკლავს) და რომელიც მეფეს ძღვნად შეიძლება მიართვან. ძნელი წარმოსადგენია აგრეთვე, რომ ასურეთის მეფე შუბით გველეშაპზე ნადირობდეს, ისიც ხმელთაშუა ზღვაში...

აქ, უდავოდ, იგულისხმება რაღაც ცხოველი, რომელიც ზღვისპირა წყლებში ბალახობს და სახარბიელო ნადავლად ითვლება. და თუ ეს ასეა, მაშინ წარწერებში ნახსენებ „ზღვის ცხენს“ კარგად ესატყვისება ამგვარი „ცხენის“ ბერძნული

მითოლოგიური გაგება: მას ორი წინა კიდური ჰქონია, სხეული კი თევზისა ან დელფინის მსგავსი კუდით მთავრდება (მდრ., *Hippocampus* [5]).

ეს მითოლოგიური აღწერა კი აშკარად გვაგონებს რეალურ არსებას - ზღვის ძროხას - 2,5 - 4 მ. სიგრძის ცხოველს, რომელსაც მართლაც ორი წინა კიდური აქვს, ზღვისპირა წყლებში ძოვს და 170-მდე კილოს იწონის. ის წყნარ და ინდოეთის ოკეანეებში ბინადრობს (მდრ., მაგ. *Montee* და *Dugong* [5]).

მაშასადამე, ასურული წარწერების *naxiru* აშკარად ზღვის ძროხის რომელიღაც სახეობაა და ამ ცხოველზე ნადირობა ზღვისპირა წყლებში სავსებით გასაგები ჩანს. რუსულ ბიოლოგიურ ნომენკლატურაში ის ცნობილია როგორც «*корова Стеллера*», რომელიც ჯერ კიდევ XVIII ს.-ში შორეული აღმოსავლეთის სანაპიროზე ბინადრობდა, მაგრამ ნადირობის შედეგად მოისპო. სავსებით შესაძლებელია, რომ ძველ დროს ის ხმელთაშუა ზღვაშიც ბინადრობდა, კერძოდ, ლებანონის წყლებში. ამ ჯიშის ცხოველი ეხლაც ცნობილია წითელ ზღვაში.

3) ამავე დროს ქართული *ნახირი* - „მსხვილფეხა რქოსანი საქონლის ჯოგი“ [1]- გვაფიქრებს, რომ ასურულ წარწერებში ძვ. წ. აღ. II ათასწლეულიდან მოყოლებული ამ სიტყვის დადასტურებული მნიშვნელობა (ზღვის ცხენი, ზღვის ცხოველი) ამ ფუძის გადატანით მნიშვნელობას წარმოადგენს. ამოსავლად კი ის, ან ამავე ძირის სიტყვა ხმელეთის პირუტყვის (ხარს ან ძროხას, ან სულაც ორივეს ერთად - მსხვილფეხა საქონელს) აღნიშნავდა. ამ დაშვებას ამაგრებს პირუტყვის ღვთაების შუმერული სახელი: *ლა-ხარ-უ*. შუმერული მითის თანახმად, „უზენაესს ღმერთს, ენლილს, ორი უმცროსი ღვთაება შეუქმნია - პირუტყვის ღვთაება *ლა-ხარუ* და მარცვლეულის ღვთაება *აშან*, რათა ღმერთებს სანოვაგე და სამოსელი ჰქონოდათ“ [4, გვ. 21-22].

4) ამ ჩვენ ვარაუდს მხარს უჭერს აგრეთვე ზოგიერთი მთის იბერიულ-კავკასიური ენის ჩვენებაც, მაგ., რუთულური - *ნახირ (nehir)* - „მსხვილფეხა საქონლის

ჯოგი“ ან კიდევ *ნახჩირ* - „კრაზანა, ბზიკი“ ან სულაც *ბუზანკალი* - „საქონლის მკბენარი ფრთოსანი მწერი“[1]; ხუნძურში გვაქვს *ნახირბან* - „მეჯოგე, მენახირე“; და ჩეჩნურში კი - *ნახართ* - „მემოსავალი“ (საქონელთან დაკავშირებული გარიგება?).

და თუ გავითვალისწინებთ, რომ ძვ. წ. აღ.-ის XI საუკუნის წარწერებში ჩვენთვის საინტერესო სიტყვა უკვე გადატანით მნიშვნელობითაა დაფიქსირებული, მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ კავკასიური ნასესხობა ამ შუმერულ-აკადური ლექსიკური ერთეულის ამოსავალ მნიშვნელობას ინახავს. და ამდენად კავკასიურ (ან პროტო-კავკასიურ) ენათა ახლო აღმოსავლურ კულტურულ-ენობრივ სამყაროსთან კონტაქტი სულ ცოტა ძვ. წ. აღ.-ის II ათასწლეულის მეორე ნახევარში უნდა ვივარაუდოთ.

ბიბლიოგრაფია:

1. *ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი*, ტ. V, თბილისი 1958.
2. *Assyrian Royal Inscription I-II*, publ. Albu Kirk Garayson, Weisbaden 1976.
3. *Chicago Assyrian Dictionary, vol.I.*
4. Hooke, S., *Middle Eastern Mythology*, Chicago 2005.
5. *Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language*. Gramercy Books, New York 1989.

Georgian *naxiri* (cattle) - Akkadian *naxiru*

Constantine B. Lerner

The Hebrew University of Jerusalem

Abstract: In the present article, an attempt is made to reveal a precise meaning of the word *naxiru* which, although referring to several animals, has not yet been defined. By analysing a number of arguments including the Georgian word *naxiri* (a herd) it is argued that this word in Assyrian sources denoted a sea cow.

Key Words: *naxiru*, *naxiri* (a herd), a sea cow, a seahorse, Assyrian sources.

1. Assyrian royal inscriptions at least since XII- XI cc. BC mention some sea animal referred to as *naxiru*. “I (Tiglathpileser I - C. L.) marched to Mount Lebanon. I cut down (and) carried off cedar beams for the Temple of the gods An and Adad. I continued to the land Amurru. I received tribute from the lands Byblos, Sidon, and Arad. I killed at the sea *naxiru*, which is called a sea-horse” [1, I, No 82]. Another inscription by the same king reads: “I made replicas in basalt of a *naxiru*, which is called a sea-horse <...>. I had killed (them) with harpoon of my own in the Great Sea of the land Amurru [Mediterranean Sea is meant – C. L.]. I stationed them on the right and left of my royal entrance” [1, No. 103]. The same sea animal is mentioned in other inscriptions of Tiglathpileser I [1, No. 91, No. 132]. Later, in the IX c. BC, the same animal is referred to as a “sea creature”: “I made replicas of two *naxiru*, which are sea creatures, and stationed them at their doors”

[1, Ashur- Bel- Kala, No 250]; and more: “I marched to Mount Lebanon. I went up to the Great Sea. At that time I received the two *naxiru*, which are sea creatures” [1, Ashur- Nasir-Apli II, No. 597].

2. The identity of *naxiru* in Assyrian art up today remains unknown while Assyrian dictionary for *naxiru* gives not verisimilar and contradictory definition: 1. Smoll fish. 2. Whale [2, I: 137], yet the object of royal hunting could not be neither any little fish, nor the whale, which the king kills with harpoon in Mediterranean Sea (?), or receives as tribute. It can not be also a “sea horse” in modern interpretation (cf., [5]: “Sea horse- any fish of the genus Hippocampus, length 3 to 4 inch”). More appropriate to the “sea horse” of the inscriptions under discussion seems to be Greek mythological notion of the animal: “*Class. Myth.* a sea horse with two forefeet, and a body ending in the tail of a dolphin or fish”[5]. So, more likely *naxiru* in the Assyrian inscriptions of the XII–IXcc. BC means some real herbivorous sea animal - “*Manatee*, any of several herbivorous, gregarious sirenians... of West Indian, Floridian, and Gulf Coast waters, having two flippers in front and a spoon- shaped tail... length 8 to 13 ft.”[5]; or “*Dugong*, an herbivorous aquatic mammal of the Red Sea and Indian Ocean, having a fishlike body, flipper like forelimbs, and a rounded paddle like tail, length 9 ft.” [1]. In Russian biological nomenclature herbivorous sea animal of the same family is known as a “cow of Steller” (weighing 150-170 kg), after intensive hunting it disappeared in the coast waters of the Far East just in the XVIIIc.

3. On the other hand, Georgian *naxir- i* – “cattle” or more precisely – “herd of cows and bulls”[3] presupposes that Assyrian *naxiru* as “a sea creature”, “a sea horse” “or even a sea cattle”, “sea cow” in the inscriptions of the XII-IXcc. BC obviously is figurative, since Sumerian mythology knows “a god of cattle” - *la-har-u* [4, pp. 21-22]. Than Shumero-Akkad steam initially meant some animal like “cow, bull” or even both together – “cattle”. Such semantic reconstruction appears to be supported by the evidence

of some Ibero- Caucasian languages. Namely, Rutullian language in the East Caucasus has *nehir* – “herd of cows and bulls” and even more – *nehtshir* - “gadfly” or Lat. *Vespa vulgaris* or even *Hippobosca equinea* – insect stung the cattle.

4. If so, than the Georgian as well as east-Caucasian loan-word preserves an ancient semantics of the Shumero-Akkadian stem thus pointing out to the immediate language and cultural contacts of the Ibero-Caucasian languages with the ancient middle-Eastern universe earlier than the XIIc. BC.

Bibliography:

1. *Assyrian Royal Inscription I-II*, publ. Albu Kirk Garayson, Weisbaden 1976.
2. *Chicago Assyrian Dictionary, vol. I.*
3. *Explanatory Dictionary of the Georgian Language, vol. V*, Tbilisi 1958.
4. Hooke, S., *Middle Eastern Mythology*, Chicago 2005
5. *Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language*. Gramercy Books, New York 1989.

მცენარეთა სახელების ნასესხები ფუძეები
ქართულ ოთხთავში

მარინე ივანიშვილი

*ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ასოციირებული პროფესორი*

რეზიუმე: კულტურის ისტორიკოსები და არქეოლოგები უეჭველ ფაქტად მიიჩნევენ კავკასიასა და წინა აზიას შორის მჭიდრო კავშირს უკვე ჩვენს წელთაღრიცხვამდე VI-V ათასწლეულის პერიოდიდან, განსაკუთრებით, ამიერკავკასიის სამხრეთ რეგიონებსა და წინა აზიის ქვეყნებს შორის. როგორც ცნობილია, სწორედ სამხრეთ კავკასია წარმოადგენდა ძველი აღმოსავლეთის ცივილიზაციის მიღწევების შემომტანსა და გამავრცელებელს, კულტურტრეგერს, მთელ კავკასიაში. ამ ფონზე, ბუნებრივია, მოველოდეთ უძველესი არეალური კონტაქტების კვალს ქართველურ ენებში. ენაში შემოსული უცხოური ლექსიკური ერთეულების ბგერითი და სემანტიკური მოდიფიკაციები საინტერესო და ანგარიშგასაწევია როგორც მსესხებელი ენის, ასევე გამსესხებელი ენობრივი სისტემის შესასწავლად, ამა თუ იმ მეცნიერული ფაქტის დასაზუსტებლად. ამ მხრივ, ქართული ოთხთავი წარმოადგენს უაღრესად მნიშვნელოვან საინფორმაციო წყაროს. ჩვენი კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე ისმის რამდენიმე ძირითადი კითხვა: როგორ ხდება მცენარეთა სახელების გადმოცემა ქართული ოთხთავის ტექსტებში – სესხებით, თარგმნით, კალკირებით, ტრანსლიტერაციით, მსგავსი სემანტიკის მქონე ეკვივალენტის ჩანაცვლებით? არის თუ არა ოთხთავში დადასტურებულ მცენარეთა სახელებს შორის საერთო-ქართველური ძირები? ნასესხებ ლექსიკასთან ერთად იხმარება თუ არა საკუთრივ ქართული (ქართველური) სინონიმური ფორმები? ნასესხები მასალა სახარების ტექსტის მეშვეობით შემოვიდა ქართულ ენობრივ სისტემაში თუ მანამდეც არსებობდა? რა

კულტურული, რელიგიური მოტივები უკავშირდება ამა თუ იმ მცენარის სახელს მოცემულ კონტექსტში? როგორია ქართული და ნასესხები ძირების დისტრიბუცია (მაგალითად, იმის მიხედვით, იზრდება თუ არა ეს მცენარე საქართველოში)? რამდენად ადეკვატურია ლექსიკური ეკვივალენტები და რით აიხსნება ცთომილებები? და ა. შ. შევეცდებით პასუხი გავცეთ აღნიშნულ კითხვებს ამჯერად ნასესხები ლექსიკის მაგალითზე.

საკვანძო სიტყვები: *ნასესხები ლექსიკა, მცენარეთა სახელები, ქართული ოთხთავი.*

ოთხთავის მცენარეთა სამყარო არ გამოირჩევა ფერადოვნებით (სულ 25 ფუძეა დადასტურებული), თუმცა ყოველი მცენარის სახელთან, რაც საზოგადოდ ნიშანდობლივია ბიბლიის ტექსტისათვის, უაღრესად საინტერესო, ზუსტად განსაზღვრული ფორმალურ-სემანტიკური მოდელია დაკავშირებული.

ნასესხებ მცენარეთა სახელების უმრავლესობა საქართველოსთვის არაენდემური სახეობაა: *ალო*, *ჰალო* (ებრ.), *მანანა* (ებრ.), *ნარდ-* (*ლარდ-*) (ებრაული წარმოშობის, ბერძნულის გზით შემოსული ძირი), *პიტნა* (სპარს. ბერძნ.), *ტეგან-* (ბერძნ.), *უსუჰ-* (ბერძნ.), *ქრთილ-* (ბერძნ.?), *შროშან-* (ებრ.), *ცერეცო* (ქართ.?) *ანისულ-* ბერძნ., *კამა* – ებრ.), *ძირაკ-* (სპარს.). *ქრთ-ილ-* და *ძირ-აკ-* ფუძეებს აშკარად ქართული სუფიქსური დაბოლოება აქვთ.

ასევე არაენდემური სახეობების აღმნიშვნელია კიდევ ორი, რთული, შედგენილი სახელი: *დანაკის კუდი* (ქართულ ნიადაგზე ნაწარმოები სახელი) და *ზეთისხილი*. ამ უკანასკნელის პირველი ფუძე არაბული წარმოშობისაა.

საერთოდ, სიმბოლურ-საკრალური სახის განმარტებები ახალი აღთქმის იგავური მეტყველების ქვაკუთხედს წარმოადგენს. ამ მხრივ, ოთხთავის ქართული თარგმანის რედაქციებში დადასტურებული მცენარეთა ლექსიკა განსაკუთრებულ ელფერს ჰმატებს ტექსტს.

1. „ალო“, „ჰალო“ (Aloë L.) – *ალოე* ქართული სახარების ტექსტში ორი ფორმით – *ალო*, *ჰალო* – გვხვდება: მოიღეს

აღრეული მურისა და *ალოძსად*, ი. 19, 39; მოილო მური შეზავებული *ჰალოდთურთ*, ი. 19, 39C.

ბიბლიის ენციკლოპედიის მონაცემებით, *ალოე* (ქებ. 4, 14) კარგად ცნობილი ეგზოტიკური მცენარეა ფართო და ძალიან მსხვილი ეკლებიანი ფოთლებით. მისი წვენი (ასევე *ალოე*) სამედიცინო სამკურნალო საშუალებაა, გამოიყენებოდა ბალზამირებისათვის (შდრ. ი. 19, 39), სახლებში – კეთილსურნელებისთვის.

კეთილი იმედის კონცხსა და ცეილონზე ამ ხის მრავალი სახეობაა გავრცელებული. ალოეს მძაფრი და სასიამოვნო სურნელების გამო აღმოსავლეთის ხალხები იყენებდნენ მას, როგორც ყველაზე ძვირფას საკმევებს. წმინდა წერილში ალოე სურნელებით გათანაბრებულია *მურსა* და *კასიასთან* (ფსლმ. 44, 9). ალოეს ხე აღმოსავლეთში ძალიან ძვირად ფასობდა.

ჰეროდოტეს მიხედვით, ეგვიპტეში *ალოე* გამოიყენებოდა გარდაცვლილთა ბალზამირებისათვის. ცნობილია, რომ ნიკოდემოსმა მოიტანა მურის და ალოეს ნაზავი იესო ქრისტეს დაკრძალვისათვის.

ძველი ქართული ენის სხვა ძეგლებში გვხვდება: *ჰალო*, *ალოვე*, *ალოეზ*, *ალო* ფორმები: „მოილო... მური და *ალოეზ*“ კ. იერ. 160. 2; „მური და *ალოდ* ყოველთა თანა სულნელთა (მოვისთულე)“ კ. იერ. – აღდგ. 159, 36; „მოგალა ერგასისი ლიტრად მური და *ალოეზ*“ პავლე მოც. 48, 4 [1].

სულხან-საბა ორბელიანი აღნიშნავს, რომ *ალო* სამურავია (19, 39 იოანე). ბალახი არს დიდ-ფურცელი, ასთა წელთა შემდგომად აყვავილდების და ერთსა ნაყოფსა გამოიბამს და, რა განსქდება, დიდსა ჯმასა გაიღებს, და მისგან უცხო სულნელი გამოვა, და მისის ფურცლის წვენი *საბრად* გაკეთდება და მისი ღერო სულნელი ხეა *უდის* მსგავსი.

სულხან-საბა ფუძე *საბრ*-ის შესახებ წერს: *საბრი* (ბალ.) ქართული არ არი(ს), *აზუა(ს)* ჰქვია(ნ) *Za. აზუა* (ბალ.) *საბრი* *ZABCab*. განუმარტავია, *უდი* (ხე) ხეა სუნ(ნ)ელი *ZABCb* [13].

აზუასა და *უდის* სხვა განმარტებები ჩვენს ხელთ არსებულ ტექსტებსა და ლექსიკონებში არსად არ გვხვდება.

როგორც ირკვევა, საბრი ქართულში არაბულიდან შემოსული სახელია. არაბ. [ṣabr] : ქართ. საბრი.

აბუ რეიჰან ბირუნის (973-1048) ცნობილ შრომაში[20] საბრი განმარტებულია, როგორც [ṣabir, sabur] aloē. აღნიშნულია, რომ aloē-ს სირიულად [ālbā] ჰქვია, სპარსულად – [albā], ინდურად – [būlū]. ინდურად მცენარე [sabur]-ს ეწოდება [subār], მალრიბის ოლქებში მას – [sabbāra]-დ მოიხსენიებენ.

ზოგი მთხრობელი (*ასმაი*) გადმოგვცემს, რომ მცენარე [ṣabir] არის ის, რასაც არაბები [makīr]-საც ეძახიან.

აბუ უბაიდას მიხედვით, [makīr] ანუ ალოედან თავდაპირველად გამოიყოფა [ṣabir], შემდეგ [ḥudād], ხოლო ბოლოს რჩება გამონაწერი, რომელსაც ასევე [makīr]-ს უწოდებენ.

აზო, აზუა – Aloē, Ud-ის შესატყვისად, დასტურდება ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილთან[24].

რაც შეეხება ბერძნულ ἄλιη-ს, ჰ. ლევის აზრით, ებრაული წარმოშობის არის, მრავლობითი რიცხვის ḥālām ან ḥālōt ფორმიდან ნაწარმოები. მეორე მხრივ, მას შესაძლოდ მიაჩნია აღდგეს ძირის ინდურის ერთ-ერთი დიალექტის ფორმაც – aghil (=skt. agarū, aguru)[23].

ქართული ოთხთავის რედაქციებში დადასტურებული *ალო, ჰალო* ბერძნულიდან (ἄλιη) მომდინარეობს (შდრ. სირიული 'alwa; სპარსული albā), რომლის პარალელურად, როგორც ჩანს, იხმარებოდა მოგვიანებით არაბულიდან შემოსული *საბრიც* [ṣabr]. ამ ორი უცხო წარმომავლობის სახელის ქართულ ვარიანტად საბა ვარაუდობს *აზუას*, მისი კვალი ახალ ქართულში, ქართველურ ენებსა და დიალექტებში არ ჩანს.

2. „მანანა“ (Erica L.) – *მანანა*, საჭმელი, რომელიც ბიბლიური გადმოცემის თანახმად (გამოსვლ. 16, 14) ეგვიპტიდან გამოსულ ებრაელებს უდაბნოში მოგზაურობის დროს, თითქოს ციდან უცვიოდათ ყოველ დილით 40 წლის განმავლობაში: მამათა თქუენტა ჭამეს *მანანა* უდაბნოსა ზედა და მოწყდეს, ი. 6, 49; მამათა მათ ჩუენტა ჭამეს მ. იგი

და უდაბნოსა მას მოწყდეს ი., 6, 31 ჩ; ვ^რ-იგი ჭამეს მამათა თქუენთა მ. ი. 6, 58; მამანი ჭამდეს *მანანასა* უდაბნოსა ზედა ი. 6, 31.

ძველი ქართულის სხვა ძეგლებში: *მანანა*, „ტაკუკი ოქროდსად, სავსე *მანანადთა*“ ჰებრ. 9, 4; „უწჳმა *მანანად* , ფსლმ. 77, 24.

მ. ნედოსპასოვა ამ ფუძის შესახებ აღნიშნავს: [mannā] – *მანანა*, ბიბლიის მიხედვით, ტკბილი და ნოყიერი საჭმელი, რომელიც ცვიოდა ზეციდან ისრაელთათვის მათი უდაბნოში მოგზაურობისას, წარმოადგენს ებრაულ სიტყვას. იგი აღნიშნავს იალღუნის ერთ-ერთი სახეობის ნაყოფს (*Tamarix gallicamannifera*), რომლის წებოვანი ტკბილი წვენი დამწიფებისას მიწაზე წვეთავს. ბერძნული საღვთო წერილის გავლენით, ეს სიტყვა მრავალ ენაში გავრცელდა *mannā* – ფორმით (ებრაული გრძელი ხმოვნის ნაცვლად ბერძნულში თანხმოვანი გაორკეცდა. შდრ. *myrr*). ამ მხრივ, გამონაკლისს წარმოადგენს სომხური და ქართული ენები, სადაც იხმარება *manana* ფორმა[11, გვ. 74-75].

ბირუნის ცნობილ შრომაში *mann* განხილულია, როგორც ზოგადი სახელი სხვადასხვა მცენარეთგან მიღებული თხევადი ან გამაგრებული ტკბილი წვენისა, რომელიც იძენს შესაბამისი მცენარის თვისებებს (ისე როგორც თაფლი) < სემიტ. *mann*: „საჩუქარი“, „წყალობა“, „მადლი“[22, გვ. 10-19].

ბიბლიური *მანანა* გულისხმობს სინას ნახევარკუნძულზე არსებული იალღუნის (*Tamarix*) სახეობას.

მანანა, თუ მართლაც *იალღუნის* ერთ-ერთი სახეობის (*Tamarix gallica mannifera*) ნაყოფს აღნიშნავს, საინტერესოა, ვნახოთ, რა ცნობებს გვაწვდის *იალღუნის* შესახებ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი: *იალღუნი* – არის ბუჩქი ან მომცრო ხე. აქვს ძალიან პატარა და ხშირი ფოთლები, წვრილი ყვავილები; იზრდება მდინარის პირებზე და მლაშობ ადგილებში, აშენებენ ბაღებშიც (სინონ. ქართლ-კახ. *იალღუნი*, მთ. რაჭ. *სამასრე ტირიფი*).

ა. მაყაშვილთან: *იალღუნი* (Tamarix), ქრთ. *იალღუნი*, *ჭალური*, კხ. *ილღუნი*, *ულღუნი*, ქზყ. *ოლღუნი*, ინგ. *ულღუღან*, *ყამჩიტარა*; მთ. რჭ. *სამასრე ტირიფი*.

ბ. ბარანოვის ლექსიკონში: არაბული – [tarfā'] განმარტებულია როგორც Tamarix, რაც ქართულად *იალღუნს* ნიშნავს, ხოლო *ტირიფი* (Salix) – [safšāfa].

„*იალღუნის*“ (Tamarix) – არაბული სახელწოდება ფონეტიკურად ძლიერ ჰგავს ქართულ ტირიფს (Salix), თუმცა ამ მცენარის აღმნიშვნელი საკუთრივ ქართველური ფუძე არის **ძიქწნ-*, რომელიც ქართულში *ძიქწნ-*, მეგრულში *ზიჭონ-* და სვანურში *გენწიშ-* შესატყვისობის საფუძველზე არის აღდგენილი.

3. „*ნარდი*“ (Nardus L.) – სახარებაში *ნარდი*-ი, *ნარდიონი*-ი (nardus, siler, oleum nardeum) – მცენარე და მისგან გამოხდილი სურნელოვანი ზეთი დასტურდება შემდეგ მაგალითებში: „მოიღო ლიტრაჲ ერთი ნელსაცხებელი *ნარდისა*“ (მდრ. *ლარდიონი* რჩეული C)“ DE, ი. 12, 3; „აქუნდა ალაბასტრითა ნელსაცხებელი *ნარდისა* სარწმუნოჲსაჲ“ DE, – „აქუნდა შიშითა ნელსაცხებელი *ნარდიონი* პატიოსანი“ C, მრ. 14, 3.

ნარდი (Nardostachys jatamansi) აღმოსავლეთში ცნობილი კეთილსურნელოვანი ძვირფასი მცენარეა (იოან. 12, 3-5). უმთავრესად შემოჰქონდათ ინდოეთიდან. პალესტინასა და მის მეზობელ ქვეყნებში ხარობს მთებსა და დაბლობებზე. მას მეწამული წითელი ყვავილები აქვს და საამო სურნელის მფრქვეველი ფოთლები. მისი ფესვებიდან ხდიდნენ ძვირად ღირებულ ზეთს, რომელიც 300 დინარზე მეტად ფასობდა (მრ. 14, 3; იოან. 12, 3), ინახავდნენ ალემბასტრის თავდახურულ ქილებში.

იოანე ბაგრატიონი *ნარდის* შესახებ აღნიშნავს, რომ „გაიზრდების ინდოეთს და აქუს სუნი საამო“ [3].

სულხან-საბას მიხედვით, *ნარდი* ყვავილია სუნნელი და მრავალფერი, რომელსა სპარსნი (სხვა რედაქციით – თურქნი) *სუმბულს* უტმობენ (14, 3 მარკ.) ZA.

სუმბული (Hyacinthus), [არაბ. „სუნბულ“], ბოლქვიანი მცენარე შროშანისებრთა ოჯახისა, იკეთებს თეთრ, ლურჯ ან ვარდისფერ სურნელოვან ყვავილებს; მოჰყავთ ქოთნებში (ქ.ე.გ.ლ).

არაბულში [sunbul] – „თავთავი“ [შდრ. ქართ. „სუმბული“], ჯ. ლოვის აზრით, მომდინარეობს არამეულიდან. „ბუნებრივია, რომ არაბებს არ ჰქონდათ თავთავის აღმნიშვნელი ტერმინი, რადგანაც არაბული ყოფისათვის მიწათმოქმედება არ იყო დამახასიათებელი, მაგრამ მისი არსებობა ყველა სემიტურ ენაში შეიძლება მეტყველებდეს მის საერთო სემიტურ წარმომავლობაზე. ვ. გეზენიუსი მას უკავშირებს ასურულ ṣubultu-ს და პარალელურად მოჰყავს ეგვიპტური ფუძე sabar(a) „ტოტი ნაყოფით“[11, გვ. 40].

გ. წერეთლის არაბულ-ქართულ ლექსიკონში გვაქვს [sunbul], ხ. ბარანოვთან: [sunbul] 1. „თავთავი“; ე. ი. არაბ. ნ : ქართ. მ; 2. „ტიტა“.

ჰ. ლევის მონაცემებით, თეოფრასტესთან, დიოსკორიდესთან და ნიკანდერთან დადასტურებული სახელი νάρδος [nardos], მომდინარეობს ებრაული [nērd]-ისგან, ამ მცენარის სამშობლო ინდოეთია და მისი ებრაული სახელწოდება სანსკრიტულ nālada-ს უკავშირდება [23, გვ. 40].

მ. ნედოსპასოვას არაბულ ოთხთავში უცხო წარმოშობის ლექსიკის ანალიზისას აღნიშნულ ძირთან დაკავშირებით მოჰყავს საინტერესო ცნობები; კერძოდ, ივარაუდება, რომ ნარდ არაბულში სირიულიდან არის შესული და, ჯ. ლოვისა და ვ. გეზენიუსის აზრით, მომდინარეობს სანსკრიტის nālada-დან. აქვე აღნიშნულია, რომ მ. ფასმერი გ. ჰოფმანზე დაყრდნობით nard-ს განიხილავდა ფინიკიური წარმოშობის ძირად, ხოლო გ. ფრეიტაგი არაბულში [nard]-ს სპარსულ ნასესხობად თვლიდა[11, გვ. 77].

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ოთხთავის არაბული და სპარსული თარგმანების შესაბამის მუხლებში (ი. 12, 3; მრ. 14, 3), არაბულში – [nāridīn], სპარსულში კი – [sombol] (შდრ.

ქართ. სუმბული; აგრეთვე, ალბათ, სპარსულიდან ნასესხები თურქული hintsümbülü) ფუძეები გვხვდება.

ბერძნულის ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში *várhoç* – ნარდი განმარტებულია შემდეგნაირად:

სემიტურიდან (ფინიკ.) მომდინარე ფუძეა; შდრ. ებრ. *nērd*, არამ. *nirda*, ბაბილ. *landu*. ამ ფუძის დაკავშირება ძვ.ინდ.ევროპ. *nadā*-სთან „ლერწამი“ მეტად საეჭვოა; უფრო სავარაუდოა, სემიტური ფუძეების ძვ.ინდ.ევროპ. *nálada* – „ინდური ნარდი“ ძირიდან მომდინარეობა, შდრ. ლიტ. ლათ. *nardus*, -um; ვ. ჰოფმანს *várhoç*-თან ერთად მოცემული აქვს აგრეთვე *váprr*, როგორც არომატული მცენარის აღმნიშვნელი ფუძე (Thphr. HP 9,7,3)[22].

რაც შეეხება ქართულ ოთხთავში დადასტურებულ *ნარდ*-ს, როგორც ჩანს, ის ბერძნულის გზით სახარების ტექსტების თარგმანის მეშვეობით შემოსული ფუძეა.

ამგვარად, რომ შევაჯამოთ *ნარდ*- ფუძის წარმოშობისა და ენებში გავრცელების ზემოთ განხილული მონაცემები, მივიღებთ შემდეგ სურათს:

ნარდ-, *ნარდიონ*- (მრ. 14, 3; ი. 12, 3; მრ. 14, 3 ჩ): ქართული ნარდი; ბერძნული *várhoç*; ლათინური *nardus* (f.); ებრაული [nērd]; სომხური *նարդ* [nard]; არაბული [nārdīn]; ინგლისური *nard*; გერმანული *Narde* (f.); ფრანგული *nard* (m.); რუსული *нард*; სპარსულსა და თურქულში წარმოდგენილია სხვა ლექსიკური ერთეული, კერძოდ, სპარსული [sombol]; თურქული *hintsümbülü*.

4. „პიტნა“ (*Mentha L.*) – სახარებაში *პიტნაკ*- (პიტნა) გვხვდება შემდეგ კონტექსტში: მოიღებთ ათეულსა *პიტნაკისა* და ცერეცოდსასა და ძირაკისასა, მ. 23, 23; მოიათევსით *პიტნაკისად*, ცერეცოდსად და ძირაკისად, იქვე C; ათეულსა აღიღებთ *პიტნაკისასა* და ტეგანისასა და ყოვლისა მხლისასა, ლ. 11, 42.

ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, ქართული „პიტნაკი“ ბერძნ. ἡδύσμον-ს, ლათინ. *mentha*-სა, სომხ. *անանուխ* [ananuh]-ს ეთანასწორება და საქართველოში უძველესი დროიდან უნდა ყოფილიყო ცნობილი.

სამხრეთ ევროპასა და ჩვენში პიტნა ველურადაც იზრდება. ეს მცენარე პალესტინაშიც გავრცელებული მწვანელი და სანელებელი ყოფილა. პლინიუს მცირეს ცნობით, ბერძნული სახელწოდება პიტნის სასიამოვნო სუნისგან უნდა მოდიოდეს, თუმცა პარალელურად „minth“-საც ეძახიან და ჩვენმა წინაპრებმა იმათგან შეითვისეს (Natur. hist., lib. 19, cap. 47). პიტნას სხვადასხვა ავადმყოფობის დროს ხმარობდნენ, როგორც სამკურნალო საშუალებას.

ფ. გორგიჯანიძის ლექსიკონში „პიტნა“ არაბულ „ნანა“-ს და სპარსულ „ფუნა“-ს ეთანასწორება (იხ. გვ. 61). ივ. ჯავახიშვილის აზრით, „ქართული სახელი *პიტნა*კი თუმცა ნაბატეველთა და სპარსელების სახელს *ჭუდანი*-სა და *ფუნა*-ს ენათესავება, მაგრამ ქართული სახელი უფრო ძველი ჩანს, ორ უკანასკნელს ბოლო მოკვეცილი აქვს“ [18, გვ. 263-264]. ჩვენ ვიზიარებთ ზემოთ წარმოდგენილ მოსაზრებას, მაგრამ გვეჩვენება მსჯელობის ის ნაწილი, სადაც გამოთქმულია მოსაზრება ქართული „პიტნაკის“ ეგვიპტურ „ნაკ-პატასთან“ შესაძლო კავშირის შესახებ. ასევე ვფიქრობთ, მეგრულში დადასტურებული „ყვალმინთა“, ალბათ, ყველის გასურნელოვანებასთან დაკავშირებული სახელია და მისი ბერძნულ *calos* „კარგი“, ან *calamos* „ლერწამ“-თან კავშირი ნაკლებ სავარაუდოა.

მეგრულში ყვალმინთა /*ყვალმინთა*/ ცვაიმითა (აფხაზ. აყუალმინთა), კომპოზიტია, მეგრ. ყვალი|| ცვალი – „ყველი“; მინთა. სვან. მინთოორ || მინთუ – „პიტნა“, ბერძნულ-ლათინური გზით არის შემოსული. თავად ბერძნული ფუძე *mint* – სამხრეთ ევროპის ერთ-ერთ უცნობ ნასესხებ სიტყვად არის მიჩნეული [18, გვ. 264]. ეს „უცნობი ენა“ ჰ. ფრისკის ბერძნული ეტიმოლოგიური ლექსიკონის მიხედვით, პელაზგურია. ნ. ბართაიას ვარაუდით – „უცნობი ენა“ საერთო-ქართველურია, რადგან ბერძნულ „მინთასა“ და „კვალამინთას“ ეტიმოლოგია ქართველურის ნიადაგზე უკეთ იხსნება, სემანტიკურად უფრო გამჭვირვალეა და გაცილებით მეტი არგუმენტია ამ ტერმინის ქართველური წარმოშობის სასარგებლოდ [4].

რაც შეეხება ქართული პიტნ-აკ- და სპარსული fudan || fudna „პიტნა“ ფორმების ურთიერთმიმართებას, ფონეტიკური მსგავსება იმდენად აშკარაა, რომ პიტნა ქართულში, ალბათ, სპარსული ნასესხობაა (შდრ. ნ. ბართიას თვალსაზრისი: pudina > putina > pitina > pitna)[4].

სპარსული ხშული p და d თანხმოვნების ქართული პ და ტ-თი გადმოცემა ბუნებრივი ფონეტიკური პროცესია[2, გვ. 63, 191] სპარსული ხმოვნების ქართულში სხვა ტემბრის ხმოვნებით შენაცვლების მაგალითები მრავლად იძებნება.

აღსანიშნავია, რომ „პიტნა“ ფუძე ოსურშიც არის შესული „bitna“, დისიმილაციური გამჟღერების შედეგად [19; 7, გვ. 7-8]. საქმე ისაა, რომ p-ზე დაწყებული სიტყვები ირანულ ენებში და მათ შორის ოსურშიც ან ნასესხებია სხვა ენებიდან, ან ხმაბადვითი და ინტენსივობის გამომხატველი. ოსურში ამ თანხმოვანზე დაწყებული სიტყვები საერთოდ ძალიან მცირეა და ამიტომ არ არის მოულოდნელი, რომ ამ ბგერებით დაწყებული, ან თუნდაც ამ ბგერათა შემცველი სიტყვები, ქართულში ოსურიდან ნასესხებ სიტყვებში, თითქმის არ გვხვდება.

5. „ტეგანი“ (*Ruta graveolens* L.) – მცენარე ტეგან- [πίτυον, pyta] დასტურდება ლუკას სახარებაში: ათეულსა აღიღებთ პიტნაკისასა და ტეგანისასა და ყოვლისა მხლისასა, ლ. 11, 42.

სულხან-საბა ორბელიანთან: ტეგანი (11, 42 ლუკა) ტარხუნა. ბერძნულში სხვა მხალი სწერია (+და Z), ლათინურში სხვა და სომხურში სხვა ZA.

ა. მყაშვილის „ბოტანიკურ ლექსიკონში“: ტეგანი (*Ruta graveolens*) იმ. ჭინტურია; გურ. ტაგანი; აჭ. ტაგანა; ლ. კ. მარიამსაკმელა; ჩ. სადაფა.

ტეგანი – ბერძნ. πίτυον, ლათ. ruta; სომხ. [fegana]. ქართული წყაროებიდან არ ჩანს, თუ რამდენად გავრცელებული იყო ძველ საქართველოში. ვახუშტისთან არაფერია ამ მწვანილეულზე ნათქვამი, იოანე ბაგრატიონთან Pyta, *Rutha graveolens* სადაფის ბალახი, ტეგანი. ბუჩქოსანი მცენარე სამხრეთ ევროპიდან.

სულხან-საბა ორბელიანი ფიქრობდა, რომ „ტეგანი“ იგივე „ტარხუნა“ არის, სხვათა ენააო, მაგრამ კერძოდ რომელი, არ წერს. რ. ერისთავსაც *ტეგანი* || *ტარხუნა* || *ტალხუნა* სინონიმებად მიაჩნია.

ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ქართული „ტეგანი“ დამახინჯებული ბერძნული სახელი „ჰეგანონ“-ია. იგი იმოწმებს არაბ ბოტანიკოსს იბნ ალ-ავვამს, რომელიც *ტეგანს* – *ჰიგანს*-ს უწოდებს, იბნ ბათარი კი – *საბზსაბ*-ს [18, გვ. 257-259].

დ. რეიფილდს სამკურნალო მცენარეთა ქართული სახელების არაბულ-ბერძნულ-ლათინურ შესატყვისთა ძიებისას ტეგანის პარალელურ ფორმად უსწორო კარაბადინიდან – *მარიამ საკმელა*, ანუ *სადაფა*, ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილის „სამკურნალო წიგნი-კარაბადინიდან“ – *სპანძლი*, *სადაფი*, იადაგარ დაუდიდან კი – *უზანლულის თესლი* აქვს დასახელებული [24].

როგორც ჩანს, XVII ს-ში „ტეგანის“ რაობა აღარ იცოდნენ, რადგან სულხან-საბა „ტარხუნას“ *тархун, этрагон, Artemisia dracunculus* ასახელებს, რომლის სამშობლოდ ციმბირი ითვლება. ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა იმის შესახებ, თუ როდის და საიდან არის საქართველოში ტარხუნის კულტურა და სახელი შემოსული. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ალბათ სპარსულის გზით, რადგან ამ მწვანე ილს სპარსულადაც იგივე სახელი [*tarhūn*] (Zenker-ის ლექსიკ.) ეწოდება.

ტეგანი (*Ruta graveolens*) (ლ. 11, 42), ბიბლიის ენციკლოპედიის ცნობით, პალესტინასა და სირიაში ფართოდ გავრცელებული მცენარეა, იყენებენ მედიცინაში.

6. **უსუბი** (*Hyssopus L.*) – სახარებაში *უსუბი* [ὑσσώπος, ბალახია]: ჭურჭელი აღავსეს ძმრითა მით *უსუბსა* თანა, ი.19, 29.

ბიბლიის სხვა წიგნებში *უსუბი* „ნავლელი“: „ღრუბელი აღავსეს ძმრითა მით *უსუბსა* თანა“ DE, – „მით აღავსეს ღრუბელი ერთი ძმრითა და ნავლითა“ C, ი. 19, 29. *უსუბი* „საპკურებელი“, სასხურებელი; *hyssopus*; „ნავლელი“:

„რომელსა-იგი უსუპითა და ლერწმითა ასუეს“ კ. იერ. – ნათლისღ. 83, 5; „მოიღეთ კონაჲ უსუპი და დააწეთ სისხლსა მას“ ო, გამოსლ. 12, 22; „მასხურო მე უსუპითა და განვწმიდნე“ ე, – „მასხურე მე საკურებელითა შენითა და განვწმიდნე“ ტ, ფს. 50, 9; „ღრუბელი აღავსეს ძმრითა მით უსუპსა თანა“ DE, – „აღავსეს ღრუბელი ერთი ძმრითა და ნავლითა“ C, ი. 19, 29.

ნავლე-ი (ნავლისა) ნაველი, ზაფრა, სიმწარე, „უსუპი“: „აღავსეს ღრუბელი ერთი ძმრითა და ნავლითა C, – „ღრუბელი აღავსეს ძმრითა მით უსუპსა თანა“ DE, ი. 19, 29; „მისცეს მას სუმაღ ძმარი, ნავლითა შეზავებული“ მთ. 27, 34; „უმწარეს ნავლისა ჰპოვო“ ო, იგ. სოლ. 5, 4; „სიმწარესა ნავლისასა თანა შეკრულ ცოდვისა გხედავ შენ“, საქ. მოც. 8, 23; „იყავნ თქუნდა ნავლე“ G, რიცხ. 11, 20; „დაგიშრეტია შავი იგი ნაველი და სიმწარე მისი“ H – 622, 4r [1].

სულხან-საბა ორბელიანთან: უსუპი (ბალ.) (50, 9 ფსალმ.) უსუპი არს ბალახი სუნნელი და ფრიად გამრეცხელი სარცხელთა; უსუპით ასხურებდენ ერსა განსაწმედელად; უსუპი ქონდარიო ZA. ჯსსოპი.

ა. მაცაშვილის „ბოტანიკურ ლექსიკონში“: უსუპი (Hysopus მსხ.) ზენტეხი.

ბ. ლევი, უაღრესად მნიშვნელოვან გამოკვლევაში „Die Semitische Fremdwörter im Griechischen“ [23], ἡσσωπος-ის შესახებ წერს, რომ კილიკიაში გავრცელებული ამ მცენარის სახელი უეჭველად მომდინარეობს ებრაული [‘ezōb]-ისგან. ამ აზრს იზიარებენ რენანი და მიულერიც [23, გვ. 38].

გ. ნედოსპასოვას მიხედვით, ბერძნული წარმომავლობის აღნიშნული ფუძე არაბულსაც უსესხებია არამეულიდან. არაბული [zūfa] ქართ. უსუპი, ბუჩქნარი არომატული ფოთლებით [11, გვ. 34].

ამ მცენარის სახელი ხშირად გვხვდება ბიბლიის ტექსტებში (გამოსლგ. 12, 22; ფსლმ. 50, 9). გამოიყენებოდა ებრაელთა განწმედის წეს-ჩვეულებებში. აღდგომის ღამით სისხლში ამოწობილი უსუპის კონებით ისინი ღებავდნენ

სახლების კადონებსა და კარის ამყოლებს (გამოსლვ. 22, 22; ლევ. 14, 4; ებრ. 9, 19; რიცხ. 19, 4). გავიხსენოთ როგორ ლოცულობს დავითი: „მასხურო მე უსუპითა და განვსწმიდნე“ (ფსლმ. 50, 9). *უსუპი* (*Hyssopus officinalis*) მომცრო ზომის მცენარეა (III მეფ. 4, 33). ქრისტეს წამების დროს ჯარისკაცებმა ძმრით გაჟღენთილი ღრუბელი უსუპის ღეროთი მიაწოდეს იესოს წყლის ნაცვლად დასალევად (ი. 19, 29).

როგორც ზემოთ ვნახეთ, *უსუპი* – *hyssopus*; „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“ განმარტებულია როგორც – „საკურებელი“, „სასხურებელი“, „ნავდელი“, ხოლო *ნავდელი* – ნაღველი, ზაფრა, სიმწარე, „უსუპი“. განმარტებათა ეს სიჭრელე გამოწვეულია აღნიშნული ძირის პოლისემანტიკის გამო, რაც როგორც ჩანს, რიტუალურ ხმარებასთან უნდა იყოს დაკავშირებული. შდრ. იოანეს სახარების DE და C რედაქციები: „ღრუბელი აღავსეს ძმრითა მით *უსუპსა* თანა“ DE, – „აღავსეს ღრუბელი ერთი ძმრითა და *ნავდლითა*“ C, ი. 19, 29. ბუნებრივად ჩნდება კითხვა ამ ძირთა ურთიერთმიმართების შესახებ. პირველმა, რაც შეიძლება გონებაში გაგიეღვოს, ფონეტიკურად მსგავსი სახელწოდების – *ნავდელა* (*Gentiana*) არის [10], მაგრამ ეს სხვა სახეობის მცენარის სახელია, უსუპი (*hyssopus*)-ისგან – განსხვავებული.

საქმე ისაა, რომ დღეს თითქმის შეუძლებელია ზუსტად განსაზღვრო საგარეულო მცენარეებიდან, კერძოდ რომელია ბიბლიის ტექსტში დასახელებული, რადგან ლიტერატურაში აღნიშნულია 18 სხვადასხვა სახეობა (მაგ., *timjan*, *rosmarin*, *lavendel* და სხვ.), თუმცა ცნობილი ბოტანიკოსები მაინც *Hyssopus officinalis*-ისკენ იხრებიან. იოანეს სახარების C რედაქციის ქართულ თარგმანში (ი. 19, 29) *ნავდელი* ფუძის ხმარება ალბათ იმ ნაღველის, ზაფრის, სიმწარის გამოსახატავად იხმარა მთარგმნელმა, რომელიც სახარების აღნიშნულ მუხლში ამ მცენარის ხმარების ფაქტთან არის დაკავშირებული.

საყურადღებოა, მცენარე „უსუპისა“ და „ამირანის ეპოსის“ თქმულებებში დადასტურებული საკუთარი სახელის – უსუფის (|| უსიპი) ურთიერთმიმართების საკითხი. შდრ. „ბადრი, *უსუფ* და ამირან ობლები დავიზარდენით“... „ბადრი ქალსა ჰგავს ლამაზსა, საქმარედ გამზადებულსა“ (*ხალხური სიტყვიერება*, პეტრე უმიკაშვილის გამოც. ტ. I. 1964. თბ.).

7. „**ქრთილი**“ (Hordeum L.) – სახარებაში *ქრთილ*- [ქერი]: ადავსეს ნამუსრევითა მით ათორმეტი კუელი ხუთთა მათ ქრთილისა პურთაგან, ი. 6, 13 C; რომელსა აქუს ხუთ ჯუეზა *ქრთილის* და ორ თევზ, ი. 6, 9 C; რომელსა აქუს ხუთი პური *ქრთილისა*, ი. 6, 9; ადავსეს ათორმეტი გოდორი ნამუსრევითა ხუთთა მათგან პურთა *ქრთილისათა* ი. 6, 13.

ძველი ქართული ენის სხვა ტექსტების მიხედვით, *ქრთილი* „ქერი“: „მოიწინეს ბეთლემს დასაბამსა მკისა *ქრთილისასა*“ G, რუთ. 1, 22; „სთესის იფქლი და *ქრთილი* (*ქერი* O)“ I. ეს. 28, 25; „ყურბული *ქრთილისა*ჲ ჭამე შენ“ O, ეზეკ. 4, 12; „დაუდვა მათ კანონი, რადთა არავის მათგანსა რადმე აქუნდეს მონაგებთაგანი ვიდრე ერთ *ქრთილადმდე*“ ლიმ. 76, 4.

სულხან-საბა ორბელიანთან: *ქრთილი* (ბალ.) (9, 21 გამოსლ.) ქერთან ნახე ZAB (ბალ.) შემოდგომური ქერი CDE.

ქერი (ბალ.) (+28, 25 ესაია ZAa) გაზაფხულ ნათესს *ქერი* ეწოდება, ხოლო შემოდგომისას *ქრთილი* ZA ნ. მექერე.

ა. მაყაშვილის „ბოტანიკურ ლექსიკონში“: *ქერი* (Hordeum) სვნ. *ჭებინ*.

ივ. ჯავახიშვილის განმარტებით: „ძნელი დასაჯერებელია, რომ დათესვის დროის განსხვავებისათვის ერთი და იმავე მცენარისათვის ორი განსაკუთრებული სახელი დაერქვათ. ამიტომ საფიქრებელია, რომ *ქრთილი* და *ქერი* თავდაპირველად მაინც hordeum-ის ორი განსხვავებული ჯიშის სახელი უნდა ყოფილიყო. ამას ის გარემოებაც გვაფიქრებინებს, რომ *ქრთილი* შემოდგომას ითესებოდა, *ქერი* – კი გაზაფხულზე... მაშინ, როდესაც

ბერძნულს – κῆμη, და ლათინურს – hordeum ამ მცენარისათვის თითო სახელი გააჩნია“[18, გვ. 352].

ივ. ჯავახიშვილს „ქერი“ „ქრთილის“ ბოლომოკვეცილ ფორმად მიაჩნია და გამოყოფს -ლი ფორმანტს, რომლის დართვასაც უკავშირებს ფუძეში ორ თანხმოვანს შორის ხმოვნის ჩავარდნას, ამავე დროს, მიმოიხილავს ბერძნულ – „კრითე“ || „კრი“, ლათინურ – „ჰორდეუმ“, სომხურ – „გარი“, გერმანულ – „გერსტე“ ასევე სპარსულ და ოსურ – „ხორი“ ფორმებს და ასკვნის: „ჩემი მიზანი იყო მეგრძნობინებინა, ... რომ ქართულ „ქრთილ-“ „ქერსა“ და ამ მცენარის ზემოაღნიშნულ სახელებს შორის გენეტიკური კავშირი, ვგონებ, უნდა არსებობდესო“[18, გვ. 402].

ოსურ кәрдзын/кәрдзин – *პური* (ქერისა, სიმინდისა, ხორბლისა), საერთოდ – საჭმელი, кәрдзын хәрын – საჭმლის ჭამა, სპეციალისტები გამოყოფენ, ამჟამად არაპროდუქტიულ ძვინ ფორმანტს და кәр – ფორმას, რომელსაც უკავშირებენ ქართულის ქერ, სომხურის გარ, აფხაზურის akar – „ქერი“ ფუძეებს[19].

ო. თედევეას ოსური кәრ ქართულიდან ნასესხებ ფორმად მიაჩნია, ამასთან, გაფართოებული სემანტიკით: кәрдзын ნიშნავს საერთოდ „საჭმელს“; кәрдзын хәрын – „პურის ჭამას“ ანუ „პურობას“, ისევე როგორც ქართულში [7, გვ. 83].

ო. კახაძის აზრით, „ქრთილი“ კომპოზიტია, რომლის პირველი შემადგენელი ნაწილი ქერ- (→ ქრ) უნდა ყოფილიყო, ხოლო მეორე ნაწილი -თ-ილ-ი, ფონეტიკურად სახეცვლილი `დოლი~ უნდა იყოსო: *ქერ-დოლი → *ქერ-დული → *ქერ-დილი → ქრთილი (რედუქციითა და დისიმილაციით ან რედუქციითა და დისტანციური ასიმილაციით); ქერდ → ქრდ → ქრთ. შდრ. კომპოზიტები: ქეჭრელი || ← ქერჭრელი; ქერშველი (← ქერ-შიშველი); ქერ-იფქლი, ქერ-დიკა, ქერ-სკილი... ამრიგად, არ არის გამორიცხული, რომ ქრთილი სწორედ ამათ მსგავსად ნაწარმოები ძველი კომპოზიტის – ქერ-დოლის, ტრანსფორმაციით მიღებული ფორმა იყოს, რომელიც

თავდაპირველად *ქერისა* და *დოლის* ანუ *იფქლის* შერეულ ნათესასა და მათ მოსავალს ეწოდებოდა (კახაძე ო. 1987: 48).

ჩვენ ამგვარი დაკავშირება სათუოდ მიგვაჩნია. ზემოთ მოყვანილი კომპოზიციების პირველი შემადგენელი ნაწილი „ქერ-“ ყველა დასახელებულ მაგალითში ხმოვნით არის წარმოდგენილი და რედუქციას არ ექვემდებარება. ეჭვს იწვევს ხმოვანთცვლილებების მოცემული ახსნაც. ვფიქრობთ, ივ. ჯავახიშვილი მართალია, როდესაც ქართულ „ქრთილ“ ფორმასა და ინდოევროპულ ძირთა გენეტიურ კავშირს ვარაუდობს (იხ. ზემოთ). ქართული *ქერ-* და ბერძნული *κρη* ძირების თანხმომავანთა იდენტიურობა მათ საერთო წარმომავლობაზე უნდა მიუთუთებდეს.

„ქერი“ ზანურსა და სვანურშიც დასტურდება, სვანურში მეორე ფუძეც – *ჭმინ* არის წარმოდგენილი [21; 16; 17; 6].

ქრთილი ზანურსა და სვანურში არ ჩანს, ხოლო ქერი ამ ენებში ქართულიდან შესული სახელია. აფხაზური *a-kar* ასევე ქართულიდან ნასესხები ფუძეა.

პალესტინაში ქერი ხორბლის მერე ყველაზე დიდი რაოდენობით მოჰყავდათ. მას ურევდნენ სხვა პურეულის მარცვლეულს და იყენებდნენ საკვებად, უმეტესად – ღარიბები (ეზეკ. 4, 9), აჭმევდნენ ცხენებს (IV მეფ. 4, 42; იოან. 6, 9; III მეფ. 4, 28). გედეონი მტრებს ქერის პურის სახით ესიზმრებოდა (მსაჯ. 7, 13). ქერის პური იყო შესაწირი პროდუქტი (რიცხ. 5, 11). კანონით იკრძალებოდა ორი განსხვავებული ჯიშის მარცვლის ერთად დათესვა, ისევე როგორც სელისა და შალის ტანსაცმლის ერთად ტარება (ლევ. 19, 19) (БЭ, 1990; БЭС, 1985).

8. „შროშანი“ (*Lilium Candidum L.*) – სახარებაში შროშანი დასტურდება შემდეგ მაგალითებში: განიცადეთ *შროშანი*, ვითარ-იგი აღორძინდის: არცა შურების, არცა ჰსთავს, ლ. 12, 27; განიცადენით *შროშანი* ველისანი ... მ. 6, 28; ლ. 12, 27 C. მიხედვით *შროშანთა* ველისათა..., მ. 6, 28 C.

ძველ ქართულის სხვა ტექსტებში შროშანი (*lilium*): „ბირთუნი და *შროშანი* (სასანთლისანი) მისგანვე იყვნენ“ ო, გამოსლ. 25, 31; „ყუაოდენ ვითარცა *შროშანი*“ ეს. 35, 1;

„სოლომონმანცა... ვერ შეუძლო შემოსად სამოსელი, ვითარცა ერთი შროშანთაგანი“ მ. სწ. 190, 32.

სულხან-საბა ორბელიანთან: შროშანა (ბალ.) ზამბახი ძაბჩ. (ბალ.) DE. ნ. ზამბახი. შროშანი (ფრინ.) ZABCDE.

შროშანი (12, 27 ლუკა) კრინი (+ზამბახი A). ესე არს ყვავილი მრავალფერი და სუნნელი ZA. (ბალ.) (12, 27 ლუკა) კრინი. შროშანი არს მრავალფერი სუნელი ყვავილი, რომელ არს ზამბახი B. შროშანი არს მრავალფერი სუ(ლ)ნელი ყვავილნი, გინა ზამბახი სუ(ლ)ნელი C. (ბალ.) შროშანი არს მრავალნი სოსანსაც უწოდიან D. (ბალ.) E.

ა. მაყაშვილის „ბოტანიკურ ლექსიკონში“: შროშანი (*Lilium candidum*) ერ. თეთრი ზამბახი; სბ. ზამბახი.

მთის შროშანი (*Lilium szovistsianum* F. et Lall.) ქრთ. ვირისკვერცხა, ვირისყვერა, ქზყ. თარიში; ფშ. კიტრა; მხვ. ჩუკოკიტრა; მთ. კიტრანა; თშ. დათვისკიტრა; ხვს. ბარის კიტრა; რჭ., ლჩხ. თიორში; ზმ. იმ. თიოშა, ქიორშა; აჭ. შროშანი, ჩირიში; სვწ. ლახვამ კენტერ. ყვითელი შროშანი (*Hemerocallis fulva*) კბ. რუსული ზამბახი; სბ. ღამის ია; მგრ. ჭაკვარტანა.

იოანე ბაგრატიონთან: *Лилия Lilium candidum* თეთრი ზამბახი, შროშანი, აღზამბახი, ზამბახი, სიფიდ.

მ. ნედოსპასოვა იზიარებს ცნობილ სემიტოლოგთა და ირანისტთა მოსაზრებას სპარსული [sūsan] – სოსანი, ლილია (შდრ. ქართ. სოსანი, შროშანი) ფუძის ებრაული წარმოშობის შესახებ. როგორც ირკვევა, ეს ებრაული სიტყვა შესულია არაბულში არამეულიდან (შდრ. ბერძნ. κρίνον სომხ. šušān).

ტ. ერმანის და მ. ელენბოგენის ვარაუდით, იგი უკავშირდება ძვ. ეგვიპტურ s (š) šn (seschni)-ს [11, გვ. 40].

ჰ. ლევი ბერძნულ κρίνον-ს ებრაულ [šūšan] – „ლილია“-ს უკავშირებს [23, გვ. 49].

რაც შეეხება შროშანის არაბულ სახელს [zanbaqa], შდრ. საბასთან: „ზამბახი“ სხვათა ენაა, „შროშანი“ ჰქვია, ზამბახი [Iris] ბალახოვანი, მეტწილად ფესურიანი მცენარეა ზამბახისებრთა ოჯახისა და სპარსული [zanbah]-იდან (შდრ.

ქართ. ზამბახი) უნდა მომდინარეობდეს. არაბ. [zanbaq] < სპარს. [zanbah] [11].

პალესტინის ველების მშვენება *შროშანი* (*Lilium candidum*), ებრაულად *šōšāna*, ზარის ფორმის ულამაზესი სპეტაკი თეთრი ფერის, სასიამოვნო სურნელების ყვავილია, რომელსაც ქებას ასხამს თვითონ უფალი: „და სამოსლისათვის რაჭსა ჰზრუნავთ? განიცადენით *შროშანი* ველისანი, ვითარ-იგი აღორძნდის! არა შურებინ, არცა სთავნ. ხოლო გეტყვ თქუნენ, რამეთუ არცადა სოლომონ ყოველსა მას დიდებასა მისსა შეიმოსა, ვითარცა ერთი ამათგანი,“ მ. 28, 29.

შროშანი სიმბოლოა ნეფე-პატარძლის ურთიერთსიყვარულისა, ისრაელის აყვავებული მომავლისა (ფსლმ. 2: 1, 2, 16; 4: 5; 6, 2; 7, 3; ოსია. 14, 6).

შროშანს ხშირად გამოსახავდნენ ორნამენტად ტაძრის კედლებზე, დავითის დროს ებრაელები მუსიკალურ საკრავებს აწყობდნენ შროშანის ფორმის მიხედვით და უწოდებდნენ *šoman* (ფსლმ. 44, 59).

9. „**ცერეცო**“ (*Anethum graveolens* L.) – სახარებაში *ცერეცო* [კამა ანის] მათეს სახარებაში გვხვდება: რ~ მოიათევსით პიტნაკისაჲ, ცერეცოსაჲ და ძირაკისაჲ, მ. 23, 23 C; რ~ მოიღებთ ათეულსა პიტნაკისა და ცერეცოსასა და ძირაკისასა, იქვე DE.

ა. მაყაშვილის „ბოტანიკურ ლექსიკონში“: *კამა* (*Anethum graveolens* L.) იმ., ქზ. *ცერეცო*; გურ. *კლიავი*, *კვლიავი*; ინგ. *ტარახუტ*, *ტორახუტ*; მგრ. *ცეროცო*, *ცოროცო*, *ძერო* (შდრ. იმ. და გურ. *კამა*).

იოანე ბაგრატიონთან: *ანისი* – ბერძნულია *Pimpinella anisum*, ანისული. „ანისად იგულისხმებიან მოგრძო გურგალნი თესლნი, რომელნიცა უფრორე ორად შექყუტვით შეიზრდებიან. ფერით იქმნებიან ყომრალ, გემოდ ტკბილ და მშუშხველ მცირედ. იჭმევენ მასალად საჭმელთა შ(ინ)ა და სამკურნალო წამალთა შინაცა“.

ცერეცოს რაობაზე ცნობებს ივ. ჯავახიშვილიც გვაწვდის: ქართ. ცერეცო, მეგრ. ცეროცე || ცოროცე, ბერძნ.

ἀνεθον, ლათ. Anethum-ის შესაბამისი ეს ძველისძველი სახელი დღევანდლამდეა დაცული.

ცერეცოს (Anethum graveolens) სამშობლოდ სამხრეთ ევროპა ითვლება. კავკასიაშიც ყველგან არის გავრცელებული. რ. ერისთავს ანისული, ცერეცო და ძირა სინონიმებად მიაჩნია.

ივ. ჯავახიშვილი ერთ რიგში განიხილავს: „ცერცვ“, „ცერეცო“, „ცეროცე“, „ცოროცე“ და „როგს“ ფუძეებს, გამოჰყოფს საერთო – რცვ ძირს და „თესლის“, „მარცვლის“ აღმნიშვნელ სახელად მიაჩნია. მიუხედავად გარკვეული ლოგიკისა, ამგვარი დაკავშირება სათუოდ მიგვაჩნია [18, გვ. 72-75].

დასავლეთ საქართველოში ცერეცო ფუძეა გავრცელებული, აღმოსავლეთ საქართველოში – ანისული, კამა; მაგრამ ეს ფუძეები ერთი და იმავე მცენარის სახელები არ არიან. ანისული ბერძნულიდან უნდა მომდინარეობდეს. ცერეცოს ებრაული სახელია kamon (შდრ. ქართ. კამა).

ცერეცოს (კამის) თესლს იყენებდნენ საკმაზად, ასევე წამლების დასამზადებლად. ეს მცენარე პალესტინაში, ეგვიპტესა და მცირე აზიაში ველურადაც იზრდებოდა.

10. „ძირაკი“ (Cuminum cyminum L.) – სახარებაში ძირაკი [ბოტ. კვლიავი, тмин] პიტნასა და ცერეცოსთან ერთად არის წარმოდგენილი: რ~ მოიათევსით პიტნაკისაჲ, ცერეცოჲსაჲ და ძირაკისაჲ მ. 23, 23 C; რ~ მოიღებთ ათეულსა პიტნაკისა და ცერეცოჲსა და ძირაკისაჲსა, იქვე DE.

სხვა ძეგლებში ძირაკი cimum, cuminum: „სთესის გულის-სარეველი და ძირაკი“ I, ეს. 28, 25.

სულხან-საბა ორბელიანთან: ძირაკი (ბალ.) (+23, 23 მათე ZAB) ზირა ZABCD.

ა. მაყაშვილის „ბოტანიკურ ლექსიკონში“: ნამდვილი ზირა, ზირაკი (Cuminum cyminum)[10].

ივ. ჯავახიშვილი უკვე უძველეს ქართულ ნათარგმნ ძეგლებში მოხსენიებულ ამ მცენარისა და სანელების სახელებს: ძირაკი, ძირა ანუ ზირა-ს ბერძნულ κύμινον-ს, ლათინურ cuminum-სა და სომხურ չամսն-ს უკავშირებს.

ძველად ეგვიპტური ძირაკი ყოფილა განთქმული, რომელიც იქ თავდაპირველი სამშობლოდან, თურქისტანიდან ასურეთის გზით უნდა შეეტანათ. ძირა, ძირაკი საქართველოშიც გავრცელებულია. ასირელები ზირას „კამუნუ“-ს უწოდებენ, ებრაელები – „კამმონ“-ს, მკვლევართა ერთი ნაწილი ფიქრობს, რომ ბერძნული „კვმინონ“ სემიტური წარმომავლობისა უნდა იყოს [18, გვ. 240-242].

მ. ნედოსპასოვა [kimm] – „ძირაკი“ ფუძის განხილვისას იმოწმებს ცნობილ სემიტოლოგებს, რომელთა აზრით, აღნიშნული ფუძე მომდინარეობს არამეულიდან. აქად. kamūnu < შუმ. gamun. სემიტურიდან ეს ფუძე შესულია ბერძნულსა და ლათინურში, აქედან – სხვა ენებში (შდრ. ქართ. *კამა*).

ამ სიტყვის წარმომავლობის შესახებ არსებობს განსხვავებული თვალსაზრისიც, რომლის მიხედვით არაბული ფუძე მომდინარეობს ბერძნულიდან [kammunun] [11, გვ. 65].

საანალიზო მასალის მიხედვით, ქართული „ძირა“ სპარსულიდან უნდა იყოს ნასესხები: [zīre] „ძირა“, „კვლიავი“. შდრ. სპარს. [zīr] „ქვედა ნაწილი“, „ძირი“.

ძირა || ზირა-ს ფართოდ ხმარობდნენ როგორც საკმაზს, აგრეთვე წამლების დამზადების დროს.

ბიბლიოგრაფია:

1. აბულაძე, ი., *ძველი ქართული ენის ლექსიკონი*, „მეცნიერება“, თბ. 1973.
2. ანდრონიკაშვილი, მ., *ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან*, I, „თსუ“, თბ. 1966.
3. ბაგრატიონი, ი., *საბუნებისმეტყველო განმარტებითი ლექსიკონი*, „მეცნიერება“, თბ. 1986.
4. ბართაია, ნ., *ერთი მცენარის აღმნიშვნელ ტერმინთა ირგვლივ (პიტნა, პიტნაკ, ყვალმინთა, მინთოორ // მინთუ)*, ქუთაისის ა. წერეთლის სახ. სახელმწიფო უნივერსიტეტის დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი,

- ქართველური მემკვიდრეობა, ეძღვნება ვ. თოფურის დაბადებიდან 100 წლისთავს, „ქპუ“, ქუთ. 2002.
5. დანელია, კ., *ნარკვევები ქართული სამწერლობო ენის ისტორიიდან*, „თსუ“, თბ. 1998.
 6. დონდუა, კ., *სვანურ-ქართულ-რუსული ლექსიკონი*, „სპუ“, თბ. 2001.
 7. თედევი, ო., *მემცენარეობის ქართული ლექსიკა ოსურში*, „მეცნიერება“ თბ. 1975.
 8. იმნაიშვილი, ივ., *ქართული ოთხთავის სიმფონია-ლექსიკონი*, „თსუ“, თბ. 1986.
 9. კოტეტიშვილი, ლ., *მედიცინა ძველ საქართველოში*, „წიგნი სააქიმოდ“, თბ. 1938.
 10. მაყაშვილი, ა., *ბოტანიკური ლექსიკონი*, „საბჭოთა საქართველო“, თბ. 1961.
 11. ნედოსპასოვა, მ., *უცხო წარმოშობის ლექსიკა არაბულ ოთხთავში*, „მეცნიერება“, თბ. 1978.
 12. სარჯველაძე, ზ., *ძველი ქართული ენა (ტექსტებითა და ლექსიკონითურთ)*, „სპუ“, თბ. 1997.
 13. სულხან-საბა ორბელიანი, *ლექსიკონი ქართული*, „მერანი“, თბ. 1991.
 14. ლლონტი, ალ., *ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა*, „განათლება“, თბ. 1984.
 15. შანიძე, აკ., *ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია, სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით*, გამოსცა აკ. შანიძემ, „საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამომცემლობა“, თბ. 1945.
 16. ჩიქობავა, არნ., *ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი*, „საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამომცემლობა, ტფ. 1938.
 17. ჭარაია, პ., *მეგრულ-ქართული ლექსიკონი*, „სპუ“, თბ. 1997.
 18. ჯავახიშვილი, ივ., *საქართველოს ეკონომიური ისტორია*, „თხზულებანი თორმეტ ტომად“, ტ. V, საქ. მეცნ. აკად., „თსუ“, თბ. 1992.
 19. *ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა*, ტ. X, საქ. მეცნ. აკად., „თსუ“, თბ. 1992.

20. Абаев, В.И., *Историко-этимологический словарь осетинского языка*: т. II, „Наука“, Лен. 1973.
21. Бируни, Абу Рейхан, *Избранные произведения*, тт. 1-3, Ташк. 1957-1966.
22. Марр, Н.Я., *Грамматика Чанского (лазского) языка, с хрестоматией и словарем*. С.-Петер. 1910.
23. Frisk, H., *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidel. 1963.
24. Lewy, H., *Die semitischen Lehnwörter im Griechischen*, R. Gärtner, Berl. 1895.
25. Rayfield, D., *Georgian Pharmacopeia: correspondences with Avicenna and Galen*, Mun. 2001.

The Borrowed Plant Name Stems in the Georgian Gospel

Marine Ivanishvili

Associated Professor at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Resume: Cultural historians and archeologists assume as undeniable fact the relationship between the Caucasus and the Middle East already in VI-V centuries BC, especially between the countries of the South Caucasus and the Middle East. As is known with confidence, the Caucasus had been a carrier and propagator, *Kulturträger*, of the ancient civilization's achievements in the whole Caucasus. Against this background, it is natural to expect the existence of the traces of the ancient areal contacts in the Kartvelian languages. The phonetic and semantic modifications of the borrowed foreign lexical units are interesting and need to be taken into account for the study of the source language as well as of the borrowing language systems, for clarification of certain scientific facts. In this regard, the Georgian Gospel represents an extremely important source of information. According to the purpose of our research a few basic questions arise: how are the plant names transferred to Georgian Gospel texts – via borrowing, translation, transliteration, loan-words, or replacing by the equivalents of the similar semantics? Are there any Proto-Kartvelian roots among the plant names recorded in Gospels? Are there any examples when with the borrowed vocabulary, we also come across with the Georgian (Kartvelian) synonym forms? Did the borrowed material appear in the Georgian language system by way of Gospel texts translation, or did it exist before? Which cultural, religious motives are related to each plant name in the given context? How are the Kartvelian and borrowed roots distributed (for example, depending on whether the plant grows in Georgia or not)? How adequate are the lexical equivalents and how are the errors explained? - We shall try to answer these questions this time using the examples of the borrowed vocabulary.

Key words: *Borrowed Vocabulary; Plant Names; Georgian Gospel.*

The world of plants in the New Testament is not distinguished with chromaticity, but to each plant name, that is generally significant for the Biblical texts, a very interesting, exactly determined, formal-semantic model is related.

Most of the borrowed plant names are non-endemic species for Georgia, and it causes the existence of synonym forms: *alo*, *halo* (Hebr.), *manana* (Hebr.), *nard-* (*lard-*) (the Hebrew origin root, attested in Persian, entered in Georgian through Greek way), *p'it'na* (Pers. Gr.), *t'egan-* (Gr.), *usup'-* (Gr.), *krtil-* (Gr.?), *šrošan-* (Hebr. entered in Georgian through Persian way), *cereco* (Geo.?), *anisul-* Gr., *k'ama* – Hebr.), *zirak'-* (Pers.). *krtil-* and *zirak'-* have apparently Georgian suffixed endings.

The other two complex compound names are the determinants of non-endemic species as well: *danak'is k'udi* (the name produced on a Georgian basis) and *zetis xili*, the first stem of which is of Arabic origin.

In general, the symbolic-sacred definitions are the cornerstone of the allegorical language of the New Testament. In this regard, the vocabulary of plant names testified in the editions of the Georgian translation of the Gospel gives a particular shade to the text.

1. **“alo”, “halo”** (Aloē L.) – *aloe* in the Georgian Gospel is met in two forms: *moiyes ayreuli murisa da alojsaj* Jo. 19, 39; *moiyo muri šezavebuli halojturt* [“and brought a mixture of myrrh and aloes”] Jo. 19,39C.

According to a biblical Encyclopedia *aloe* is a well-known exotic plant with wide and very thick thorny leaves. Its juice (also *aloe*) is a medical treatment, it was also used for embalming (cf. Jo. 19,39), and, - at home – for fragranciness.

At the Cape of Good Hope and Ceylon many types of this tree are widespread. Due to the strong and pleasant smell of aloe, people of the East were using it as most precious incense. In the

Holy Scripture aloe according to its aroma is equivalent to *myrrh* and *cassia* (Psalm. 44,9). The tree of aloe was very costly in the East.

According to Hérodote, *aloe* was used for the embalming of the dead in Egypt. It is known that Nicodemus brought the mixture of myrrh and aloe for the burial of Jesus Christ.

In other monuments of Old Georgian we meet: *halo, alove, aloe, alo* forms: “moiyo... muri da *aloeē*” K.Jer. 160. 2; “muri da *aløj* q’ovelta tana sulnelta (movistule)” K.Jer. – Aghdg. 159, 36; “mogala ergasisi lit’raj muri da *aloveē*” Paul. 48,4[1].

Sulkhan-Saba Orbeliani notes that *alo* is *samuravi* (19,39 Jo.). It is a big-leaf grass, it blooms after a hundred years and afterwards yields one fruit, which has a splendid aroma.

Sulkhan-Saba writes about the stem *sabr. sabri* (Bal.) is not a Georgian stem, it is called *azua* Za. *azua* (Bal.) *sabri* ZABCab. It is not interpreted; *udi* (tree) is an aromatic tree ZABCB[20].

The interpretations of *azua* and *udi* are not attested in any extant texts and Dictionaries.

As it turns out, *sabri* in Georgian is an Arabic borrowing. Arab. [ṣabr] : Geo. sabri.

In Abu Reihan Biruni’s (973-1048) well-known work[23] *sabri* is explained as [ṣabir, sabur] aloē. It is noted, that aloē is called [álbā] in Syrian, in Persian – [albā], in Indian – [būlū]. In Indian, the plant [sabur] is called [subār], in regions of Maghreb its name is [sabbāra].

Some heralds tell that the plant [ṣabir] is what Arabs call also [maḳir].

According to Abu Ubaida, from [maḳir] i.e. from aloe initially is separated [ṣabir], then [ḥuḍaḍ], and at last it is left pressing, which is called [maḳir] as well.

Azo, azua as a correspondent to Aloē, Ud is attested in Zaza Panaskertel-Tsitsishvili [17].

What about the Greek ἄλον?, - In H. Hewy’s opinion, it is of Hebrew origin, derived from the plural form ’āhālām or ’āhālōt.

On the other hand, he considers it possible to restore a dialectic form of Indian root – aghil (=skt. agaru, aguru)[14].

Alo, halo forms confirmed in the Georgian Gospel redactions are derived from Greek *ἀλόη* (compare Syrian *'alwa*; Persian *albā*); together with it, in Georgian is also met *sabri*, the later borrowing from Arabic *ṣabr*. As the Georgian variant of these words of foreign origin, *Sulkhan-Saba Orbeliani* assumes *azua*, the trace of which in Modern Georgian, Kartvelian languages and dialects is not shown.

2. “**manana**” (Erica L.) – *manana* is the food, which according to biblical tradition (Exodus 16,14), during forty years every morning had been falling upon the Jews departed from Egypt while travelling in the wilderness: *mamata tkuenta č'ames mananaj udabnosa zeda da moc'q'des* [“your fathers did eat *manna* in the wilderness, and are dead.”] Jo. 6, 49; *mamata mat čuenta č'ames mananaj igi da udabnosa mas moc'q'des* [“our fathers did eat *manna* in the desert;”] Jo. 6,31C; *vitar igi č'ames mamata tkuenta mananaj* [“not as your fathers did eat *manna*”] Jo. 6,58; *mamani č'amdes mananasa udabnosa zeda* Jo. 6,31 [“fathers did eat *manna* in the desert”].

In other monuments of Old Georgian: *manana*, “t'ak'uk'i okrojsaj, savsē *mananajta*” Hebr. 9, 4; “uc'wma *mananaj* sač'mlad” Pslm. 77, 24.

M. Nedospasova, concerning this stem notes: [manna] – *manana*, according to the Bible, is a sweet and fecund food, which was falling from the sky for the Israelis during their travel in the desert, and it is a Hebrew word. It denotes a sort of *ialyuni's* fruit (Tamarix galiccamannifera), from which' adhesive sweet juice dropps onto the ground. With the influence of the Greek Holy Scripture, this word has been widespread in many languages with the form *manna* (instead of the Hebrew long vowel in Greek the consonant is duplicated, cf. myrr). In this regard, Georgian and Armenian are exceptional, where we have the *manana* form [16, p. 74-75].

Biblical *manana* “manna” means the species of *ialyuni* (Tamarix) from the Sinai Peninsula. Tamarix – [tarfā'] – *ialyuni*; Salix – [safšāfa] – *t'iripi*. The Arabic name of *ialyun-i* is phonetically very similar to the Georgian *t'irip-i* (Salix), but the proper Kartvelian stem denoting this plant is **z'ec'in-*, which is restored on the basis of following accordance: Geo. *zec'n-*, Megr. *zič'on-* and Svan *gžnc'iš-*.

3. “**nardi**” (Nardus L.) – *nard-* (nardus, siler, oleum nardeum) the plant and the aromatic oil distilled from it in the Georgian Gospel is met in the following examples: moiyo lit'raj erti nelsacxebeli *nardisa* [“then took Mary a pound of ointment of spikenard”] Jo. 12,3; akunda alabast'rita nelsacxebeli *nardisa* sarc'munojsaj [“having an alabaster box of ointment of spikenard very precious”] Mrk. 14,3.

Nard (Nardostachys jatamansi) is an aromatic precious plant known in the East (Jo. 12,3-5). Mostly it was brought from India. In Palestine and its neighbourhood it blooms on mountains and lowlands. It has purple - red flowers and fragrant leaves. They were distilling precious oil from its roots, which cost more than 300 Dinar (Mr. 14,3; Jo. 12,3), and they were kept in alabaster jars.

Ioane Bagrationi writes about *nard* that it grows in India and has a nice aroma.

Sulkhan-Saba Orbeliani notes that *nard* is an aromatic and motley flower, which the Persians call *sumbul*.

It seems that the stem *nard* confirmed in the Georgian Gospel comes from Greek through the translations of Gospel texts. In the Greek etymological dictionary *νάρδος* - *nardi* is explained as a stem derived from Semite (Phinikian); compare Hebrew *nērd*, Aramaic *nirda*, Babylonian *landu*.

4. “**p'it'nak'i**”, “p'it'na” (Mentha L.) – *p'it'na* in the Georgian Gospel is met in the following contexts: moiyebt ateulsa *p'it'nak'isa* da cerecojsasa da z'irak'isasa [“for ye pay a tithe of mint and anise and cummin”] Matthew 23, 23; ateulsa ayiyebt

p'it'nak'isasa da *t'eganisasa* da q'ovlisa mxlisasa ["for ye tithe *mint* and rue and all manner of herbs"] Lk. 11,42.

According to Iv. Javakhishvili Georgian "p'it'nak'i" is correspondent to the Greek ἡδύσμον, Latin *mentha*, Armenian *ախախնի* [*anaxni*], and it should be known in Georgia from the ancient time.

In Southern Europe and our country mint grows also wildy. This plant has been widespread in Palestine as well. According to Pliny the Younger, the Greek name of mint should be derived due to its pleasant aroma, though in parallel it should also have been called "minth" and our ancestors have learnt from them (Natur. hist., lib. 19, cap. 47). Mint was used during various illnesses as a medical treatment.

In P. Gorgijanidze Dictionary "p'it'na" is equal to Arabic "nana" and Persian "pudna".

Phonetical correspondance of Georgian *p'it'nak'* and Persian *fudan* || *fudna* "mint" is so evident that it is obvious that *p'it'na* in Georgian is Persian borrowing: *pudina* > *putina* > *pitina* > *pitna*.

5. "t'egani" (*Ruta graveolens* L.) – Plant *t'egani* is confirmed in the Gospel of Luke: *ateulsa ayiyebt p'it'nak'isasa da t'eganisasa da q'ovlisa mxlisasa* ["for ye tithe mint and *rue* and all manner of herbs"] Lk. 11,42.

According to Sulkhan-Saba Orbeliani *t'egani* is tarragon. In Greek it is called other grass and in Latin and Armenian – other ZA.

t'egani – Greek *πήγανον*, Latin *ruta*; Armenian [*fegana*]. From the Georgian sources it is not seen how widespread this plant was in ancient Georgia. Vakhushti doesn't mention it; Ioane Bagrationi notes *Pyra*, *Rutha graveolens nacre grass*, *t'egani*; a bush plant from South Europe.

Sulkhan-Saba Orbeliani thought that *t'egani* was the same as tarragon and that it is borrowed from a foreign language, but he did not specify exactly from which language it was borrowed. R. Eristavi considers *t'egani* || *tarragon* as synonyms as well.

In Iv. Javakhishvili's opinion, the Georgian *t'egani* is a disfigured Greek name *p'eganon* [πήγανον]; we also share this opinion.

6. **“usup'i”** (*Hyssopus* L.) – *usup'* in the Georgian Gospel: č'urč'eli ayavses zmrita mit *usup'sa* tana [“and they filled a sponge with vinegar, and put it upon *hyssop*”] Jo. 19, 29.

H. Lewy in his important research “Die Semitischen Fremdwörter im Griechischen“ about ὕσσωπος mentions that the name of this plant spread in Cilicia comes from Hebrew *'ezōb*. This opinion share also Renin and Müller [14, p. 38].

This stem of Greek origin is also borrowed in Arabic through Aramaic (compare with the Georgian *usup'i*, a bush with aromatic leaves)[16, p. 34].

usup'i – *hyssopus* in the Old Georgian dictionary is explained as “sprayer”, “bile”, and *nayveli* (“bile”) – as bitterness, “hyssop”. Such variation of explanations should be due to the polysemantic nature of the root, which, as it seems, should be connected to the ritual use of this plant.

It should be noted that the above mentioned stem is reflected in the ancient Georgian mythos *Amirandarejaniani* as the proper name of a man – Usup, a brother of Amiran.

7. **“krtili”** (*Hordeum* L.) – *krtili* [*keri*] in Georgian Gospel: ayavses namusrevita mit atormet'i k'ueli xutta mat *krtilisa* p'urtagan [“filled twelve baskets with the fragments of the five barley *loaves*”] Jo. 6,13C; romelsa akus xut queza *krtilis* da or teviz [“which hath five barley *loaves*, and two small fishes”] Jo. 6, 9C.

Sulkhan-Saba Orbeliani notes: *krtili* cf barley ZAB (Bal.) autumn barley CDE. *keri* – sowed in spring is called *keri*, and in autumn – *krtili*.

In A. Makashvili's “Botanical Dictionary”: *keri* (*Hordeum*) Svan č'gmin.

According to Iv. Javakhishvili: “it is hard to believe that because of the difference of the sowing time one and the same plant has two different names. So, we should think that *krtili* and *keri* initially were the names of two different species of hordeum.

Moreover, *krtili* was sown in autumn, and *keri* - in spring... It is noteworthy that this plant has one name in Greek – κριθή, and Latin – hordeum[12, p. 352].

The coincidence of Georgian *ker-* and Greek κριθη stems witnesses their common origin. *keri* “barley” is confirmed also in Zan and Svan but not - the stem *krtil-*. In Svan there is met also another stem - *č’gmin-*[24, 6, 5, 8]. Compare Ossetian *kær-* Georgian borrowing with more general meaning “food”[21, p. 83-88] and Abkhazian *ak’ar-*, Armenian *gar-* “barley”.

8. “**šrošani**” (*Lilium candidum* L.) – *šrošani* in Georgian Gospel is confirmed in the following examples: ganicadet *šrošani*, vitar-igi ayoržindis: raca šurebis, arca hstavs [“consider the *lilies* how they grow: they toil not, they spin not”] Lk. 12, 27; mixedet *šrošanta* velisata [“consider the *lilies* of the field“] Matthew 6, 28.

M. Nedospasova shares the consideration of well-known Semitologists and Iranists about the Hebrew origin of Persian [sūsan]. It seems that this Hebrew word has entered in Arabic via Aramaic (cf Greek κρίνον Armenian šušān).

H. Lewy relates Greek κρίνον to Hebrew [šušān][14, p. 49].

Georgian *šrošan-* is derived from Persian [sūsan], which in turn is a Hebrew stem.

9. “**cereco**” (*Anethum graveolens* L.) – *cereco* (*k’ama*) is confirmed in the Gospel of St. Matthew: rametu moiatevsit p’it’nak’isaj, *cerecojsaj* da žirak’isaj [“for ye pay tithe of mint and *anise* and cummin”] Matthew 23, 23.

Iv. Javakhishvili in connection with *cereco* notes: Geo. *cereco*, Megr. *ceroce* || *coroce*, Greek ἄνεθον, Lat. *Anethum* - ancient Georgian correspondent of these stems is survived until today. Iv. Javakhishvili considers *cercw*, *cercoj*, *ceroce*, *coroce* and *rogǔ* stems together, singles out *rcv-* root and considers as a name of “seed”, “grain”. Though such a conclusion seems logical, to our mind it appears somehow doubtful.

10. “**žirak’i**” (*Cuminum cyminum* L.) – *žirak’i* is presented in the Gospel with *p’it’na* (mint) and *cereco* (anise): rametu

moiatevsit p'it'nak'isaj, cerecojsaj da *zirak'isaj* [“for ye pay tithe of mint and anise and *cummin*”] Matthew 23, 23.

Iv. Javakhishvili relates this plant name attested already in ancient Georgian translated monuments to the Greek κύμινον, Latin *cyminum* and Armenian շամուս[12, p. 240-242].

While analyzing the stem [kimm] – *zirak'i*, M. Nedospasova witnesses famous Semitologists, according to whom, the stem should be coming from Aramaic. Akad. *kamūnu* < Shum. *gamun*. This stem from Semitic has entered in Greek and Latin, and from here into other languages (cf Geo. *k'ama*).

There is a different point of view concerning the origin of this word, according to which the Arabic word comes from Greek [kammunun][16, p. 65].

Georgian *zira* must be borrowed from Persian [zīre] “cummin“, “plum“. Etymologically – “bottom“, “under” – in Persian as well as in Georgian.

Bibliography:

1. Abuladze, I., *Old Georgian Language Dictionary*, “Mecniereba”, Tb. 1973.
2. Andronikashvili, M., *Issues of Iran-Georgian Language Relations*, I, “TSU”, Tb. 1966.
3. Bagrationi I., *Explanatory Dictionary of Natural Science*, “Mecniereba”, Tb. 1986.
4. Bartaia, N., *Around the Terms of One Plant (p'it'na, p'it'nak', qvalminta, mintoor // mintu)*, Ak. Tsereteli Kutaisi State University, “KPU”, Kut.2002.
5. Charaia, P., *Megrelian-Georgian Dictionary*, “SPU”, Tb. 1997.
6. Chikobava, Arn., *Chan-Megrelian-Georgian Comparative Dictionary*, “Mecniereba”, Tb. 1938.
7. Danelia, K., *Issues from the History of the Georgian Literary Language*, “TSU”, Tb. 1998.
8. Dondua, K., *Svan-Georgian-Russian Dictionary*, “SPU”, Tb. 2001.

9. Frisk, H., *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidel. 1963.
10. Glonti, Al., Dictionary of Georgian Dialects, "Ganatleba", Tb. 1984.
11. Imnaishvili, Iv., *Symphony-Dictionary of the Georgian Gospel*, "TSU", Tb. 1986.
12. Javakhishvili, Iv., *Economic History of Georgia*, "Writings in Twelve Volumes", Volume V, "TSU", Tb. 1992.
13. *The Initial Nature and Relation of Georgian and Caucasian Languages*, Volume X, "TSU", Tb. 1992.
14. Kotetishvili, L., *Medicine in the Old Georgia*, „c'igni saakimoj“, Tb. 1938.
15. Lewy, H., *Die semitischen Lehnwörter im Griechischen*, R. Gärtner, Berl. 1895.
16. Makashvili, A., *Botanical Dictionary*, "Soviet Georgia", Tb. 1961.
17. Nedospasova, M., *Foreign Lexic in Arabian Gospel*, „Mecniereba“, Tb. 1978.
18. Rayfield, D., *Georgian Pharmacopeia: correspondences with Avicena and Galen*, Mun. 2001.
19. Sarjveladze, Z., *Old Georgian Language (with texts and dictionary)*, "SPU", Tb. 1997.
20. Shanidze, Ak., *Last Two Redactions of the Georgian Gospel*, ed. Ak. Shanidze, "Mecniereba", Tb. 1945.
21. Sulkhan-Saba Orbeliani, *Georgian Dictionary*, „Merani“, Tb. 1991.
22. Tedeev, O., *Georgian Plant Names in Ossetian*, "Mecniereba", Tb. 1975.
23. Абаев, В. И., *Историко-этимологический словарь осетинского языка: т. II*, „Наука“, Лен. 1973.
24. Бируни, Абу Рейхан, *Избранные произведения*, тт. 1-3, Ташк. 1957-1966.
25. Марр, Н. Я., *Грамматика Чанского (лазского) языка, с хрестоматией и словарем*. С.-Петер. 1910.

დავითწეული მოგზაური: კარლა სერენა(1829-1884)

(მოგზაურობა იმერეთში, სამურზაყანოში, აფხაზეთში, გურიაში, გორის რაიონებში, ბორჯომსა და ახალციხეში, 1876-77 და 1881 წლებში)

პიტერ სკინერი

ამერიკელი ისტორიკოსი, წარმოშობით ბრიტანელი, ავტორი ევროპის რვა ენაზე თარგმნილი წიგნისა „მსოფლიო სავაჭრო ცენტრი“. 2013 წელს ამერიკაში გამოიცა მისი წიგნი „საქართველო - ქვეყანა კავკასიის იქით“ (Georgia: The Land Behind the Caucasus). ცხოვრობს ნიუ იორკში.

რეზიუმე: სტატიაში საუბარია ქართველი მკითხველისათვის ნაცნობ თუ უცნობ უცხოელ ქალ მოგზაურებზე, რომელთაც საქართველოს სხვადასხვა კუთხე მოინახულეს, მნიშვნელოვანი ჩანაწერები გააკეთეს და მსოფლიოს საქართველო და მისი კულტურა გააცნეს.

საკვანძო სიტყვები: საქართველო, კარლა სერენა, ზუტენერები, ვივიან ინგჰამი, ანა ლისტერი, ოდეტ კეუნი.

შესავალი

1882 წლის 25 მარტს გაზეთ დროების 63-ე ნომერში გამოქვეყნდა სტატია, სადაც ნათქვამი იყო: „ცნობილმა მოგზაურმა კარლა სერენამ ორჯერ იმოგზაურა ჩვენს ქვეყანაში. ამ მამაცმა ქალბატონმა, რომელმაც ასე გმირულად იმოგზაურა ჩვენს რეგიონებში და სპარსეთის ტრამალ ადგილებში, მოამზადა წიგნი, სადაც ვრცლად არის ნაამბობი და დასურათებული მისი მოგზაურობა კავკასიაში. წიგნი გამოიცემა პარიზში“. აი, რას წერდა ერთ-ერთი ფრანგული

გაზეთი კარლა სერენას შესახებ: “დაუღალავი მოგზაური კარლა სერენა ახლახან დაბრუნდა კავკასიიდან პარიზში და თან კავკასიის ბუნებისა და ხალხის უამრავი სურათი ჩამოიტანა; ეს სურათები განთავსდება მის ლიტერატურულ ნაშრომში - *კავკასია (Caucasus)*, რომლის დაბეჭდვაც მან უკვე დაიწყო“.

ეს ქალბატონი დიდი პატივით მიიღეს ევროპაში: იტალიის მეფემ მისთვის ოქროს მედალი ჩამოასხმევინა. ლონდონის გეოგრაფიულმა საზოგადოებამ სთხოვა, ჩაეტარებინა ლექცია თავისი მოგზაურობების შესახებ. მისი ორი ლიტერატურული ნაშრომი - *ბალტიის ზღვიდან კასპიის ზღვამდე (From the Baltic Sea to the Caspian Sea)* და *ევროპელი ქალი სპარსეთში (A European Woman in Persia)* - იტალიურად ითარგმნა.

კარლა სერენას მოგზაურობები უთუოდ იმსახურებს ამ მოკლე მიმოხილვაზე მეტს. იგი კვლავ რჩება იდუმალ ფიგურად. შესაძლებელია, ქართულ პუბლიკაციებში მასზე საუბარი კიდევ იყოს, მაგრამ მის შესახებ ინფორმაცია თითქმის არ მოიპოვება ინგლისურ ენაზე. უფრო კონკრეტულად: ინგლისურად არსებობს მხოლოდ მწირი დაუსრულებელი ცნობები, ხშირად მცდარიც კი. კარლა სერენას მოგზაურობები ფრანგულ ენაზე გამოიცა 1880-1884-იან წლებში საქართველოში დეტალური და კარგად ილუსტრირებული სტატიების სახით. ეს სტატიები, ვფიქრობ, არასოდეს გამოცემულა ინგლისურად ან ქართულად, არც ფრანგულ ენაზე ყოფილა ხელახლა დაბეჭდილი. თუმცა *დროების* მოკლე შენიშვნა, რომელსაც აკლია საჭირო დეტალები, მაინც გვამღვებს მონაცემებს მასზე მსჯელობისთვის (რასაც ეს სტატია ემსახურება): 1. ვინ იყო კარლა სერენა; 2. როდის და საქართველოს რომელ კუთხეებში იმოგზაურა; 3. მოგზაურობის ამბები; 4. მის მიერ მოპოვებული ცნობების მნიშვნელობა; 5. კარლა სერენას მოგზაურობის შეუსწავლელი დეტალები; 6. ბერტა ფონ ზუტნერის უცნაური შემთხვევა; 7. კარლა სერენას ნაცნობი და უცნობი შთამომავლობა.

ვინ იყო კარლა სერენა?

მას შემდეგ, რაც გამოქვეყნდა დანიელა პიზაგალის პუბლიკაცია სათაურით *Il Viaggio del Destino: Carla Serena de Venezia al Caucaso* (2006), შესაძლებელი გახდა კარლა სერენას შესახებ ძირითადი ინფორმაციის მოძიება. პიზაგალი გვაწვდის მნიშვნელოვან ცნობებს მისი დაბადების, წარმომავლობის, ბავშვობის, ქორწინების, ევროპაში მიგრაციის, საზღვარგარეთ მოგზაურობისა და სიცოცხლის უკანასკნელი წლების შესახებ. თუმცა ავტორი დიდად არ დაყრდნობია კარლას სამოგზაურო სტატიებს. ესენია 1880-1884 წლებში და აგრეთვე 1881 წელს გამოცემული ორნაწილიანი სტატია *Mon Voyage: Souvenirs personnels*. *Mon Voyage*-ის პირველ ნაწილში კ. სერენას შეაქვს დამატებითი მასალები საქართველოში თავისი მოგზაურობის შესახებ. თუმცა არც ერთ სტატიაში არ საუბრობს პირადი ცხოვრების შესახებ. უნდა ითქვას, რომ არც სხვა წყაროს არ უნახავს დღის შუქი: პიზაგალის ბიბლიოგრაფიაში არის ჩამოთვლილი ცხრა წყარო, გარდა კარლა სერენას პირადი დღიურებისა. თუმცა ამ ცხრა წიგნიდან - ძალზედ მოკლედ აღნიშნავენ კარლა სერენას შესახებ, რომელიც არის წარმოდგენილი როგორც მე-19 საუკუნის ერთ-ერთი მოგზაურთაგანი. აღნიშნულ წყაროებში ყურადღება არის გამახვილებული ქალთა დამსახურებაზე და მათ მოღვაწეობაზე სამოგზაურო სფეროში, და არა მათ პირად სამოგზაურო გამოცდილებებზე. უამრავი მასალის მოძიებაა საჭირო, სანამ დაწვრილებით მიმოვიხილავდეთ კარლას პირად ცხოვრებას, ან დაზუსტებით და ქრონოლოგიურად აღვწერდეთ მის მოგზაურობებს. ამისათვის საჭიროა გამოვლინდეს ქართულ ენაზე გამოცემული მასალები ასეთის არსებობის შემთხვევაში.

ძირითადი ფაქტები კარლა სერენას შესახებ შემდეგია: დაიბადა 1820 წელს ბელგიის ქალაქ ანტვერპენში, დაარეგისტრირეს როგორც კაროლინა ჰარტოგ მორგენშტეინი (Caroline Hartog Morgensthein), აღიზარდა

საფრანგეთში. 1847 წელს ცოლად გაჰყვა მდიდარ ვენეციელ სატრანსპორტო და სადაზღვეო საქმიანობის ბროკერს ლეონ სერენას. 1849 წელს სერენა განდევნეს ვენეციიდან, რადგან იგი მხარს უჭერდა და მონაწილეობდა იმ რევოლუციურ მოძრაობაში, რომელიც აპროტესტებდა ავსტრიის ბატონობას ვენეციასა და მის რეგიონებზე. 1848 წელს პროტესტი გადაიზარდა ხანმოკლე ამბოხში. სერენას ოჯახს მოუწია მოკლე დროით გადასახლება ჯერ შვეიცარიაში, შემდეგ ანტვერპენში, პარიზსა და ბოლოს ლონდონში, სადაც 1850-იან წლებში მუდმივად დასახლდნენ. შეძლებული ლეონე და ამბიციური კარლა უზრუნველად ცხოვრობდნენ. ამასობაში კარლამ გახსნა სალონი. ეყოლათ ხუთი შვილი: აჩილი (Achille - 1850), ლეილა (Lelia - 1851), არტური (Arthur - 1852), მარია (Maria - 1854) და ოლგა (Olga - 1858). მიუხედავად ოჯახური საქმიანობისა, იგი მაინც ახერხებდა კარლა სერენას სახელით სტატიები გამოექვეყნებინა ანტვერპენის გაზეთ *Précurseur*-ში. 1873 წელს გამომცემლობამ იგი ვენაში გააგზავნა მსოფლიო ექსპოზიციის აღსაწერად, რომელიც ეძღვნებოდა კულტურისა და განათლების თემას.

ეს ექსპოზიცია კარლას ცხოვრებაში გადამწყვეტი აღმოჩნდა. 1874 წლის 1 აგვისტოს 54 წლის კარლამ დატოვა ლონდონი, სადაც მხოლოდ 5 წლის შემდეგ დაბრუნდა. მან მოინახულა შვედეთი, რუსეთი, თურქეთი, ეგვიპტე, წმინდა მიწა, სირია, ლიბანი და საბერძნეთი. 1875 წელს, ნოემბრის მეორე ნახევარში იგი უკვე კონსტანტინოპოლში იმყოფებოდა. სერენას მხოლოდ ხუთი კვირა ჰქონდა, რადგან ახალი წლის აღნიშვნას ოჯახთან ერთად ლონდონში გეგმავდა. მას შეემლო ინგლისში დაბრუნება ვენის ან საქართველოს გზით, სადაც კავკასიონის მთებს გადალახავდა და რუსეთის გავლით დაბრუნდებოდა შინ. კარლამ ეს უკანასკნელი ამჯობინა და ფოთისკენ გაემგზავრა. ყოველივე ამის შემდეგ, 1884 წლის აგვისტოში საბერძნეთში გარდაცვალებამდე, იგი თითქმის განუწყვეტილად მოგზაურობდა.

მისი შვილების შესახებ, გარდა ართურისა, ცოტა რამაა ცნობილი. ამ უკანასკნელმა პროფესორის წოდება მიიღო და რამდენიმე უცხოენოვან ინსტიტუტში ასწავლიდა იტალიურ და ინგლისურ ენებს. ართური, მამის მსგავსად, საბროკერო საქმით იყო დაკავებული, მოღვაწეობდა ლონდონში, გაწევრიანებული იყო ბევრ საქველმოქმედო ორგანიზაციაში.

როდის და რა ადგილებში იმოგზაურა კარლა სერენამ საქართველოში?

1875 წლის ნოემბერში, რუსეთის კონსულმა კონსტანტინოპოლში, გენერალმა იგნატიევმა, კარლა რუსეთის გემის კაპიტანთან დააკავშირა, რომელთან ერთადაც გაემგზავრა საქართველოში. კარლა იქიდან გემავდა ინგლისში დაბრუნებას 1875 წლის 31 დეკემბრისთვის. უამინდობის გამო გემ *ვესტას* ჯერ ტრაპიზონში შეჩერება მოუწია, ხოლო შემდეგ - ბათუმში. ქარიშხალმა მოგზაური თორმეტი დღით შეაფერხა, სანამ შეძლებდა ფოთიდან ქუთაისის გავლით თბილისამდე ჩაღწევას. კონსტანტინოპოლიდან გამომგზავრების შემდეგ თბილისში მხოლოდ ერთი თვის შემდეგ ჩააღწია. თბილისში ჩასული კარლა მიიღო კავკასიის მთავარმართებელმა, მეფის ნაცვალმა - მიხეილ ნიკოლაევიჩმა. მან კარლას ურჩია, რაც შეიძლება კავკასიის ბევრი პროვინციის მონახულება, ასევე შუამავლობა გაუწია სხვადასხვა გამგებელთან. კარლამ თავისი მომდევნო მოგზაურობიდან სრულიად ნათლად მიგვანიშნა, რომ ოფიციალური დახმარებაც მიიღო, მაგრამ დამხმარეთაგან დაასახელა მხოლოდ რამდენიმე ადამიანი. ამკარა გახდა, რომ მისი ერთწლიანი სამოგზაურო გეგმა და ლონდონში საახალწლო დაბრუნება დღის წესრიგიდან ამოვარდა.

სერენამ თავისი მოგზაურობა საქართველოში 1876 წელს დაიწყო, პირველად იმერეთს ესტუმრა და ქუთაისში დაიდო დროებით ბინა. შემდეგ სამეგრელოში გადავიდა და ზუგდიდში შეჩერდა, რის შემდეგაც სამურზაყანოსა და

აფხაზეთშიც გადაინაცვლა. კარლას საანგარიშო მოხსენება მოკლებულია ქრონოლოგიას, მაგრამ ირკვევა, რომ, როგორც ჩანს 1876 წლის ბოლოს იგი ზღვით იალტისა და ყირიმისკენ გაემგზავრა. ამის შემდეგ მან იმოგზაურა სიმფეროპოლის, როსტოვისა და ვლადიკავკაზის არეალში, საიდანაც დარიალის ხეობით კვლავ საქართველოში დაბრუნდა და სამხედრო გზით თბილისისკენ გამოემართა. ის გვიამბობს, რომ 1877 წლის იანვარში თბილისში მყოფი ემზადებოდა კახეთისკენ გასამგზავრებლად. კახეთში სამთვანი მოგზაურობის შედეგად კვლავ თბილისში დაბრუნდა, სადაც მიიღო მიწვევა გურიის მოსანახულებლად. კარლა სერენა ნოემბერში ახალციხის, ბორჯომისა და გორის გავლით გურიიდან კვლავ თბილისში დაბრუნდა.

კარლა თითქმის არაფერს ამბობს იმ დროს დაწყებული რუსეთ-თურქეთის ომის შესახებ, რომელიც 1877 წლის 24 აპრილიდან - 1878 წლის 2 მარტამდე გაგრძელდა. კავკასიაში ომის უმთავრესი მიზეზი აფხაზეთში თურქეთის შემოჭრა იყო, რის შედეგადაც მივიღეთ სოხუმის უდიდესი ნაწილის განადგურება და რეგიონების დროებითი ოკუპაცია. ომი არანაირ საფრთხეს არ წარმოადგენდა მისთვის, რადგან კარლა იმ დროისთვის (1877 წ.) უკვე მიემგზავრებოდა აღმოსავლეთ საქართველოში. მიუხედავად ამისა, იმავე პერიოდში გამოცემულ ამერიკულ ჟურნალში (1882 წ.) დაიბეჭდა სტატია კარლას მოგზაურობის შესახებ, სადაც წერია: “ახლადდაწყებულ რუსეთ-თურქეთის ომში. ომისაგან დაზარალებულ რეგიონებში, საკუთარი თავი საგმირო და სამამაცო საქმიანობით წარმოაჩინა შეუპოვარმა ქალბატონმა, რისთვისაც დაგვიანებით იქნა დაფასებული იმპერატორ ალექსანდრე II-ისა და მეფის ნაცვალ მიხეილის მიერ.”

როგორც ირკვევა, ეს ანგარიში მცდარი გამოდის, რადგანაც კარლა არ იმყოფებოდა საქართველოს “ომით დაზიანებულ რეგიონებში”; იგი იმყოფებოდა თბილისსა და კახეთში 1877 წლის მარტის შემდეგ, სადაც გურიიდან მომავალი დაბრუნდა ახალციხის, ბორჯომის და გორის

გავლით. როგორც თვითონ კარლა აღნიშნავს, იგი სამედიცინო დახმარებას უწევდა დაჭრილ ჯარისკაცებს, ეს სასწრაფო დახმარების სამსახური მეფის ნაცვლის ცოლის - ოლგა ფეოდოროვნას მეშვეობით იყო შექმნილი. 1878 წლის შემოდგომაზე, კარლამ მცირე დროით საქართველო დატოვა და თეირანში გამოიზამთრა.

კარლა ომის მოვლენებს გაკვრით მოიხსენიებს 1881, 1883 და 1884 წლებში დაწერილ წერილებში, სადაც მოთხრობილია სამეგრელოში, სამურზაყანოსა და აფხაზეთში მოგზაურობის ამბები. თუმცა ვრცლად გვიამბობს ომზე თავის სტატიაში: *Mon Voyage: Souvenirs personnels – De la Baltique à la Mer Caspienne*, რომელიც დაიბეჭდა 1881 წელს (იხ. ქვემოთ), მაგრამ ომში მონაწილეობის შესახებ არაფერს ამბობს.

1881 წელს კარლა მეორედ ეწვია საქართველოს, დატოვა რა ვენა 16 ოქტომბერს და უკან დაბრუნდა 23 დეკემბერს, სადაც გეგმავდა დასწრებოდა ვენის ექსპოზიციას. მისი მეორე მოგზაურობის მიზანს წარმოადგენდა სურათების გადაღება, რომელიც ესაჭიროებოდა ჯერ კიდევ დაუბეჭდავი 1876-78 წლების მოგზაურობების ამსახველი სტატიების საილუსტრაციოდ. ამისთვის მან ფოტოგრაფია საგანგებოდ შეისწავლა და 1881 წლის ოქტომბრიდან ნოემბრამდე კახეთში 3 დღე, ხოლო აფხაზეთში - ერთი თვე დაჰყო, სადაც საჭირო ფოტოებს ამზადებდა.

კარლა სერენას პუბლიკაციები

მიუხედავად სირთულეებისა, კარლას თავისი ჩანაწერები მოგზაურობების დროს უნდა გაეკეთებინა, რისი მიხედვითაც შეადგინა თერთმეტი შესანიშნავი სტატია. ფრანგულმა ჟურნალმა *Le Tour du Monde*-მ ისინი რიგ-რიგობით, კარლას მოგზაურობების ქრონოლოგიის დაცვით გამოაქვეყნა: 1880 წელს დაბეჭდილი პირველი სტატია, რომელშიც მიმოხილული იყო იმერეთში მოგზაურობა; 1881

წელს დაბეჭდილი მეორე და მესამე სტატია, რომელშიც მიმოხილული იყო მოგზაურობა სამეგრელოში; 1882 წელს მეოთხე, მეხუთე, მეექვსე და მეშვიდე სტატიები, რომლებშიც აღწერილი იყო მოგზაურობა სამურზაყანოსა და აფხაზეთში; 1882 წლის სტატია, რომელიც ეძღვნებოდა კახეთში მოგზაურობას; ხოლო 1884 წელს დაბეჭდილი მათე და მეთერთმეტე სტატიები მთლიანად მიეძღვნა კარლას მოგზაურობას გურიაში, გორში, ბორჯომსა და ახალციხეში. ჟურნალის *Mon Voyage* (სულ 230 გვერდი) თერთმეტი სექციიდან - ოთხი სექცია მიმოხილავდა კავკასიასა და საქართველოს; ესენია: *კავკასია ომის დაწყებამდე; საქართველო ომის პერსპექტივიდან; კავკასიისკენ ომის დროს და დაბრუნება კავკასიაში*. მიუხედავად იმისა, რომ წიგნი არ არის ილუსტრირებული, ხოლო სტატიები კი უხვადაა დასურათებული, წიგნი უფრო მრავლისმთქმელია, ვიდრე ცალკეული სტატიები.

დაისმის ოთხი შეკითხვა კარლას სტატიებისა და წიგნის შესახებ: ა) ისტორიული, ფოლკლორული, გეოგრაფიული და პირადი დეტალებიდან გამომდინარე, რომელსაც კარლა გვთავაზობს, ჩვენ შეგვიძლია ვიკითხოთ, თუ რა მასალა მოაგროვა მან მოგზაურობის დროს და რა იყო მისი კვლევითი საქმიანობის შემდგომი დასკვნები? რა წყაროები და გამოცემები გამოიყენა მან - ქართული, რუსული თუ სხვა? ბ) რა შემატა კარლას მეორე მოგზაურობამ პირველი მოგზაურობის ამბებს. გ) რაოდენ კრიტიკულად იქნა მისი წერილები მიღებული? გარდა ამისა, იგი ოქროს მედლებით იყო დაჯილდოვებული შვედეთისა და იტალიის მეფეებისგან და მისი ნამუშევრები წარდგენილი იყო ლონდონის, პარიზისა და ვენის გეოგრაფიულ საზოგადოებებში, და ბოლოს დ) რა საყურადღებო განსხვავებებია კარლას წერილებსა და მის წიგნს შორის? ამ საკითხების ნათელსაყოფად საჭიროა ჩატარდეს სამომავლო კვლევები.

ჩვენთვის კი ყველაზე მნიშვნელოვანია გავარკვიოთ, თუ რა დაიწერა კარლა სერენას და მისი მოგზაურობების

შესახებ ქართული პრესის ფურცლებზე ქართველი ინტელექტუალებისა და პოლიტიკური ფიგურების მიერ. (განსაკუთრებით საინტერესო ჩანაწერები ეკატერინე დადიანს ეკუთვნის). იყო თუ არა გამოქვეყნებული ვრცელი წერილები ქართულ და ევროპულ პრესაში მისი გარდაცვალების შემდეგ? ამისთვის საჭიროა ქართულ, რუსულ და ევროპულ არქივებში ჩატარდეს სათანადო კვლევა.

კარლა სერენას სამოგზაურო ამბების მნიშვნელობა

კარლა სერენას საქმიანობა არის მნიშვნელოვანი რამდენიმე მიზეზის გამო: 1) მან იმოგზაურა არა ოფიციალურად, არამედ - პირადად, მხოლოდ მცირეოდენი ამალით (ხშირ შემთხვევაში მეგზურთან და მეზარგულესთან ერთად). კარლამ განვლო მიუვალი გზები ზოგჯერ ცხენით, ზოგჯერ - მატარებლით. 2) კარლა გაბედული ქალი იყო და ხშირად რისკებზეც მიდიოდა, მაგალითად ისეთზე, როგორც იყო გემით აღელვებულ შავ ზღვაში მოგზაურობა. მან გადალახა მდინარეები ცხენზე მიბმულმა, აგრეთვე ხშირად ადიოდა ხოლმე სარისკო მალლობებზე იმიტომ, რომ ენახა და აღმოეჩინა დაზიანებული ნანგრევები. 3) შორეული ეკლესიებისა და სალოცავების მოსანახულებლად ხშირად აღამებდა სოფლის სახლებში, რომელიც უმეტესად მოკლებული იყო ყოველგვარ კომფორტს. ასეთ სირთულეებს მოგზაური ქალი ყოველთვის იუმორით ეხმიანებოდა. 4) კარლას გამჭრიახობასა და მახვილ თვალზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ მან შესანიშნავად აღწერა სხვადასხვა კლასის - თავად-აზნაურობის, სამღვდელოების, გლეხობის, გემის კაპიტნების, ექიმების, ცხენის ქურდების, ყაჩაღების, მედუქნებისა და სხვათა ყოველდღიური ცხოვრება. 5) კარლა ყოველი ცვლილების შესახებ აკეთებდა ჩანაწერს, იქნებოდა ეს ბათუმი-ფოთი-თბილისის დამაკავშირებელი რკინიგზა თუ დიდი ინდო-ბრიტანული სატელეგრაფო ხაზი, რომელიც საქართველოს გავლით მოქმედებდა. იგი აგრეთვე აღწერდა ქალაქებსა და განვითარებულ

მევენახეობას. 6) კარლას არის აქტიური კომენტატორი საქართველოს ისტორიისა და ფოლკლორისა, მიუხედავად იმისა, რომ მისი ნაწერები ხშირად ცდომილებას ავლენენ. საბოლოოდ, კარლას ჩანაწერების ანალიზისას ვლინდება, რომ იგი გავლით კი არ ყოფილა საქართველოში, არამედ მან აქ გარკვეული პერიოდი დაჰყო და იცხოვრა კიდეც.

კარლას ხშირად აქებდა საქართველოს მდიდარ ბუნებრივ საგანძურს, მშვენიერებას იმ კუთხეებისას, რომლებიც მოინახულა და კეთილშობილებას იმ ადამიანებისა, ვინც გაიცნო, განურჩევლად წოდებისა. იგი ასევე აკრიტიკებდა ანტისანიტარიას. აღსანიშნავია, რომ მისი ასეთი შეხედულება არ უნდა ყოფილიყო გულსატკეპნი, რადგანაც 1870-1880-იან წლებში ევროპულ სოფლებშიც დაბალი და საშუალო კლასისთვის, მცირე ვაჭართა და გლეხთათვის ვითარება თითქმის ანალოგიურად მძიმე იყო.

კარლას ინტერესის არეალი და თხრობის უნარი მოგვაგონებს რამდენიმე რომაელ კათოლიკე მისიონერთა ადრეულ ხატოვან ჩანაწერებს, რომლებიც ინგლისურ ენაზე არასოდეს თარგმნილა. ეს კათოლიკე მისიონერები იყვნენ: დონ პიეტრო ავიტაბილე (1626-38), არქანჯელო ლამბერტი (1633-49), დონ კრისტოფერო დე კასტელი (1628-54), და ჯოსეფ-მარინე ზამპი (1645-1668). კასტელმა, გარდა ორი წიგნისა, დაგვიტოვა 500-ზე მეტი საინტერესო ჩანახატი, სადაც აღწუსებულია ამა თუ იმ კუთხის ყველა ცხოვრებისეული ასპექტი, იქნებოდა ეს საეკლესიო, გლეხთა ცხოვრების, გართობის, პორტრეტების, სამოსისა თუ სხვათა აღწერა. სამეგრელოს აღწერა ამ მისიონერ მწერალთა მთავარი საზრუნავი გახლდათ. მათი ნაწერები უდაოდ აღემატება ვიწრო კუთხოვრივ და სარწმუნოებრივ ჭრილს; ისინი მიმოიხილავენ საყოველთაო საკითხთა არეალს.

ზემოხსენებულ ოთხეულს ჩვენ უნდა დავამატოთ საფრანგეთში დაბადებული, მეტად გამორჩეული მოგზაური - ჟან შარდენი, ძვირფასი ქვებით მოვაჭრე მდიდარი ვაჭარი, რომელმაც თეირანისკენ მიმავალმა 1672-73 წლები სამეგრელოში დაჰყო. ავტორმა თავისი მრავლისმომცველი

მოთხრობები სხვადასხვა გამოცემებად დაჰყო, თუმცა მისი 1686 წლის გამოცემა შეიცავს მის შთაბეჭდილებებს სამეგრელოსა და თბილისის შესახებ, საიდანაც სპარსეთისკენ გაემგზავრა. საქართველოში მყოფ მოგზაურთა სიაში კიდევ იყვნენ: ეკატერინე დიდის მსახურები - გიულდენშტადტი (Guldenstädt), კლაპროტი (Klaproth) და სხვანი. ცოტა მოგვიანებით საქართველოში იმოგზაურეს დიუბუა დე მონპერემ (Dubois de Montpéroux) და ალექსანდრე დიუმამ. რაც შეეხება კარლა სერენას, მან ყველაზე ბოლოს იმოგზაურა საქართველოში, რაც ამ ქვეყანაში დიდ ცვლილებებს დაემთხვა. იგი ღირსეული დანამატია იმ რჩეული კომპანიისა, რომელზედაც ზემოთ ვსაუბრობდით - ჩვენთვის ეს ადამიანები არიან უმთავრესი აღმწერები საქართველოსი.

კარლას ნაშრომის უდიდეს ნაწილს მოიცავს მისივე უხვი ილუსტრაციები. თერთმეტსავე სტატიაში ბევრგან ვხვდებით შავ-თეთრ ნახატებს. ხშირად ორიგინალური ჩანახატებიცაა გამოყენებული. თითო სტატია შეიცავს სამ სრულგვერდიან ნახატს და შვიდ - მცირეს. ილუსტრაციებში წარმოდგენილია მრავალფეროვანი მასალა სოციალური თემატიკიდან: სხვადასხვა წარმომავლობისა თუ სოციალური ფენის ადამიანების ოჯახურ წვეულებათა, ყოველდღიური ყოფის, ციხე-ეკლესიათა და სხვა ტიპის ნაგებობათა ამსახველი ნახატები. სტატიებში გამოყენებულია უმაღლესი ხარისხის ორიგინალები, რის გამოც ეს ილუსტრაციები დღესაც ინარჩუნებენ უდიდეს ინტერესსა და ისტორიულ ღირებულებას.

კარლას, როგორც ფოტოგრაფის, უმთავრესი საყრდენი თბილისში მცხოვრები 30 წლის ფოტოგრაფი გამჭრიახი ეთნოგრაფი და მე-19 საუკუნის ფოტოგრაფიის გიგანტი დიმიტრი ერმაკოვი (1848-1916) იყო; გარდაცვალების შემდეგ ერმაკოვმა დატოვა დაახლოებით 25 000 ფოტო-სურათი, 15 000 შუშის ნეგატივი და 5000-ზე მეტი ალბომი, რომელიც არის საქართველოს ისტორიისა და კულტურის უდიდესი საგანძური. ჯერაც გაურკვეველია

კარლა და დიმიტრი შეხვდნენ თუ არა ერთმანეთს; ასევე უცნობია, თუ როგორ მოიპოვა კარლამ ეს ფოტოები.

კარლა სერენასთვის დიდი შეღავათი იყო, როდესაც 1876-1881 წლებში მოგზაურობის დროს მან შეისწავლა ფოტოგრაფია, რაც ფრიად ესაჭიროებოდა 1876-77 წლებში სამურზაყანოსა და აფხაზეთში მოგზაურობის ამსახველი წერილების საილუსტრაციოდ. მისი ოსტატობა და ახლადშეძენილი უნარების გამოყენება უთუოდ აღსანიშნავია; მან წამოიწყო აფხაზეთის სახიფათო და მიუვალ მთებში ფოტო გადაღებები და კარგ შედეგებს მიაღწია. მის სტატიებში მოიხსენიება მესამე ფოტოგრაფიც (შესაძლებელია მეტიც ყოფილიყო), ერთ-ერთი ილუსტრაციის ციტატაზე წერია: “გადაღების შემდეგ”, რაც გვაფიქრებინებს, თუ ვინ შეიძლება ყოფილიყო კამერის მიღმა. ცხადია, საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში (სადაც ინახება ერმაკოვის და მისი თანამედროვეების ნიმუშები) და საქართველოს ეროვნულ ბიბლიოთეკაში დაცული ცნობები ბევრ საკითხს მოჰფენს შუქს და მოგვცემს შესაძლებლობას, შევექმნათ ამომწურავი მონახაზი და დეტალური რუქა კარლა სერენას მოგზაურობისა.

უპირველეს ყოვლისა, კარლა დაწვრილებით აღწერს რა მრავალფეროვან სცენებს, ნანახი ადგილების ისტორიულ დეტალებსა და გაცნობილი ადამიანების ბიოგრაფიულ მონაცემებს, იგი არ გვაწვდის ყველა იმ საჭირო ინფორმაციას, რაც გვჭირდება მისი მოგზაურობების სრულყოფილად აღწერისათვის.

კარლა სერენას საქართველოში მოგზაურობის შეუსწავლელი საკითხები

კარლას ნარკვევში მასალის სიმდიდრე და მრავალფეროვნება, მისი მოგზაურობის ზუსტი მარშრუტი და ქრონოლოგია, დაფინანსების წყაროები და კონტაქტები წამოჭრის მრავალ პასუხგაუცემელ კითხვას. მართალია, კარლა მიუთითებს თავისი მოგზაურობის წელსა და სეზონს,

მაგრამ იგი იშვიათად ათარილებს მოვლენებს დღეებისა და თვეების მიხედვით.

მკაფიოდ განსაზღვრული ქრონოლოგიის ნაკლებობა არ არის ერთადერთი ნაკლი კარლას მოგზაურობების აღწერისას. იგი არ მოგვითხრობს დაწვრილებით იმ კონტაქტების შესახებ, რომელიც მეფისნაცვალმა მიხეილ ნიკოლაევიჩმა შესძინა და შემოიფარგლება მხოლოდ ამ პიროვნებათა სახელისა და თანამდებობის მოხსენიებით. თუმცადა, კარლა ყურადღებას ამახვილებს სამეგრელოს დედოფლის, ეკატერინე დადიანის მიერ გამოჩენილ სტუმართმოყვარეობაზე. ეს გამოჩენილი ქალბატონი გახლდათ ალექსანდრე ჭავჭავაძის ქალიშვილი, დაბადებული 1816 წელს. 1838 წელს მან იქორწინა დავით დადიანზე, სამეგრელოს მთავარზე, რომლის გარდაცვალების შემდეგ ეკატერინემ ჩაიბარა სამეგრელოს მართვა. ყირიმის ომის შემდგომ 1856 წელს (რომელშიც ეკატერინემ აქტიური როლი ითამაშა სამეგრელოს დასაცავად), იგი რუსეთში გადავიდა საცხოვრებლად, ხოლო სამეგრელოს მთავრობა თავის ვაჟს, გიორგის გადააბარა. ეკატერინე მოკლე ხნით დაბრუნდა სამეგრელოში 1857 წელს უტა მიქავას აჯანყების დროს, მაგრამ შემდეგ კვლავ ჩავიდა სანქტ პეტერბურგში. 1867 წელს გაემგზავრა პარიზში თავისი ქალიშვილის, სალომეს სანახავად, რომელიც იყო გათხოვილი თავად აშილ მიურატზე. ეკატერინე ზაფხულს ატარებდა ხოლმე აბანოთა ქალაქ ბედ ჰომბურგში, გერმანიაში, სადაც 1864 წელს 48 წლის დედოფალი ეკატერინე დაუმეგობრდა 21 წლის ბერტა კინსკის, ჩეხური არისტოკრატიული ოჯახის წარმომადგენელს. იმდენად მნიშვნელოვანია ბერტა ფონ ზუტნერის ფიგურა, რომ ამ სტატიაში ცალკე თავიც კი ეძღვნება.

ბერტა ფონ ზუტნერის უცნაური ამბავი

დედოფალი ეკატერინე და ბერტა გაცნობის შემდეგ ძალიან დაახლოვდნენ. ხშირად ხვდებოდნენ ერთმანეთს. 1876 წელს 33 წლის ბერტა დაინიშნა არტურ ფონ ზუტნერზე,

არისტოკრატიული ოჯახის წარმომადგენელზე. ოჯახები მათ შეუღლებას მხარს არ უჭერდნენ. ეკატერინე დადიანმა, რომელიც ხანდაზმულ ასაკში დაბრუნდა სამეგრელოში, წყვილი საცხოვრებლად ზუგდიდში თავისთან დაპატიჟა. მართლაც ქორწილის შემდგომ წყვილი სამეგრელოში გაემგზავრა. ფონ ზუტნერები საქართველოში ცხრა წლის განმავლობაში დარჩნენ და ცხოვრობდნენ გორში, ზუგდიდში, ქუთაისსა და თბილისში. 1885 წლის მაისში, დედოფალ ეკატერინეს გარდაცვალებიდან 2 წლის შემდეგ, მათ დატოვეს საქართველო.

მართლაც გასაკვირია, რომ კარლა სერენას პუბლიკაციებში ბერტა არ არის ნახსენები. იგი სამეგრელოს შესახებ დაწერილ სტატიაში ამბობს, რომ მან წითელი პარასკევი გაატარა ზუგდიდში, სასტუმროების ნაკლებობის გამო დედოფალ ეკატერინესთან. კარლა ასევე აღნიშნავს, რომ რამდენიმე კვირის შემდგომ ადრეულ შემოდგომაზე ბერტამ დედოფალ ეკატერინესთან ერთად დაიწყო მზადება სამურზაყანოში გასამგზავრებლად. დედოფალმა ეკატერინემ ორგანიზება გაუკეთა მისი და ევროპელი სტუმრებისა და თავადების შეხვედრას. ანალოგიურად, ბერტა თავის მემუარებში - (*Memoirs: Records of an Eventful Life*, 1910) მაღლიერებით მოიხსენიებდა დედოფალ ეკატერინეს თავის მეუღლესთან, არტურთან ერთად სამეგრელოში გატარებული დროის გამო, თუმცა არ უხსენიებია კარლა. შესაძლებელია ისინი ერთმანეთს იცნობდნენ და შთაბეჭდილებებიც კი ჰქონდათ ერთმანეთისთვის გაზიარებული კერძო მიმოწერებში, ამიტომაც საჭიროა საარქივო მასალის სათანადო კვლევა.

აღნიშვნის ღირსია არტურის მიერ გამოცემული რამდენიმე “დაკარგული” ნოველა და ნარკვევი კავკასიის და საქართველოს თემაზე. ესენია: *Daredjan: Mingrelisches Sittenbild* (1886); *Ein Demon* (sic) (1895); *Ein Aznaour: kaukasischer roman* (1886); *Der Batono* (1886); *Kinder der Kaukasus* (1890); *Die Tscherkessen: roman* (2 vols; 1896-98); *Daredjan* (1896); *Die Adjaren* (1890); and *Schamyl* (1891). კიდევ

ერთი ნოველა - *Djambek the Georgian*, ინგლისურ ენაზე ითარგმნა და გამოიცა ნიუ იორკში 1890 წელს. ასევე აღსანიშნავია ნოველა: *atscharlebi აჭარლები* (Artur von Suttner and Gwinerpadse; t'bilisi, gamomc'emloba enc'iklopedia adschara, 2007).

საქართველოში ყოფნის დროს როგორც ბერტა, ასევე არტური, აგზავნიდნენ სტატიებს ავსტრიულ და უნგრულ პრესაში. ბერტამ გაავრცელა ცნობა 1884 წელს, რომ “მისი ქმრის კავკასიურ მოთხრობებს და ნოველებს დიდი წარმატება ხვდა წილად.” ეს თარიღი - 1884 წელი მიუთითებს, რომ არტურის ნამუშევრები გამოქვეყნდა (შესაძლოა პერიოდულ პრესაში) მანამდე, სანამ 1890 წლებში წიგნად გამოიცემოდა. ეს ნაშრომები ისევ ელოდებიან დღის შუქის ხილვას, როგორც ფონ ზუტნერის საქართველოსადმი მიძღვნილი დაკარგული ნაშრომები. ეს შრომები ასევე მოიცავს მის მიერ *ვეფხისტყაოსნის* თარგმანის დაუსრულებელ მცდელობას.

კარლა სერენას ცნობილი და უცნობი შთამომავლობა

კარლა სერენას, სამოგზაურო ლიტერატურა ზოგჯერ მოიხსენიებდა როგორც “პიონერ ქალბატონს მოგზაურთა შორის” ან კიდევ “პირველ მოგზაურ ქალს”, რომელმაც საქართველო მოინახულა. მაგრამ ეს არ შეესაბამება სიმართლეს. ჩვენს ხელთ არსებული მასალებიდან ირკვევა, რომ პირველი მოგზაური ქალი იყო ფრედერიკა ფონ ფრეიგანგი, რომელმაც თავის ქმართან, ვილჰელმ ფონ ფრეიგანგთან ერთად 1811-12 წლებში ვლადიკავკაზის გავლით თბილისისამდე და შემდეგ ერევნიდან - თაბრიზამდე იმოგზაურა.

ვილჰელმს *Conseiller de Cour*-ის წოდება ჰქონდა მინიჭებული და რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე I-ის დიპლომატიური მისიით მოგზაურობდა. ზამთარში მოგზაურობის სიძნელესა და საფრთხეებს ემატებოდა ის, რომ წყვილს თან ახლდა ორი მცირეწლოვანი შვილი: ანდრე და ეკატერინე. სამწუხაროდ, მოგზაურობის გაუსაძლისმა

პირობებმა ახალდაბადებული ეკატერინეს სიცოცხლე შეიწირა. ფრედერიკამ საინტერესო პუბლიკაცია გამოსცა თავის ძნელ და ტრაგიკულ მოგზაურობაზე: *Letters from the Caucasus and Georgia: To Which Are Added The Account of a Journey into Persia in 1812* (ინგლისურ ენაზე, 1823 წ.)

შემდეგი პიონერი მოგზაური ქალბატონი, რომელიც ხანგრძლივი დროით მოგზაურობდა საქართველოში, თითქმის უცნობია. აწ უკვე განსვენებულმა ინგლისელმა ისტორიკოსმა, დოქტორმა დ.მ. ლანგმა, რომელიც გახლდათ საქართველოს ისტორიის ნაყოფიერი მკვლევარი, აღმოსავლეთ და აფრიკისმცოდნეობის სკოლის *ბიულეტენში* 1990 წელს გამოაქვეყნა ცნობები ანა ლისტერის შესახებ. იგი წერილში აღნიშნავდა, რომ ქ-ნ ვივიან ინგჰამი 1965 წელს მას ატყობინებდა სამუშაოს შესახებ, რომელიც ეხებოდა იორკელი ანა ლისტერის პირად წერილებს. ინგჰამი აცხადებდა:

„[ანა ლისტერი] გახლდათ დაუმრეტელი ენერჯის მოგზაური. იგი 1840 წელს რუსეთში მოგზაურობის შემდეგ გარდაიცვალა ქუთაისში. მან მოგზაურობა 1840 წლის თებერვალში დაიწყო და მეტწილად მისი მარშრუტი გახლდათ გაყინული ვოლგიდან - მდინარე ასტრახანამდე. იქიდან კი - ურმითა და კიდევ ღმერთმა იცის, როგორ, თბილისში ამოჰყო თავი ... ისეთი წვრილმანები, როგორცაა საქონლის ფასები, აგრარული პროდუქტები და ა.შ. უფრო ნათლად წარმოჩენილია მასთან, ვიდრე დიუმას სამოგზაურო წერილებში, რის გამოც ეს ორი მოგზაური ძალზედ საინტერესო შედარებას გვთავაზობს.“

დ. მ. ლანგი გვატყობინებს, რომ ანა ლისტერი და მისი თანამგზაური ანნ ვოკერი საქართველოში დარიალის ხეობიდან შემოვიდნენ, საიდანაც სამხედრო გზის გავლით თბილისში ჩამოვიდნენ. იმ დროს გუბერნატორი გოლოვინი თბილისში არ იმყოფებოდა და მოგზაურები მისმა ცოლმა თბილისში გავლენიან ხალხთან დააკავშირა, რომელთაც ანა მოიხსენიებს თავის ნაწერებში. ლანგი გვატყობინებს, რომ “ანაზე პატრიოტ ალექსანდრე ჭავჭავაძეს დიდი

შთაბეჭდილება მოუხდენია”. ასევე გაუცნია მისი ქალიშვილები - ნინო და ეკატერინე (ეკატერინე გახლდათ ის ქალბატონი, რომელმაც მომავალში სამეგრელოს მთავრის ტიტული მიიღო და იყო ახლო მეგობარი კარლა სერენასი და ბერტა ფონ ზუტნერის). თავის სტატიაში ლანგი აღნიშნავდა, რომ ანას ყველა სოციალური ფენის წარმომადგენელი გაუცნია, მათ შორის - ინტელიგენციის, სამხედროების და სხვ. ანა თავის წერილებში სხვადასხვა საკითხებს შორის შამილისა და რუსეთის არმიის ძალასა და სიმტკიცეზე საუბრობდა. მან მრავალი სალოცავი და მონუმენტი მოინახულა, აღწერა მოგზაურობის მანძილები და პირობები და გააკეთა მრავალი ჩანახატი.

1849 წლის ივნისში ანამ ჯერ ქუთაისში, ხოლო შემდეგ კი ზუგდიდში იმოგზაურა. აქ მას უცნაურმა ტკიპამ უკბინა, ნაკბენი გაუმიზეზდა და 23 სექტემბერს ქუთაისში დაბრუნებული გარდაიცვალა. მან საქართველოში დაახლოებით ექვსი თვე დაჰყო.

დასაანანია, რომ ანა ლისტერის საქართველოში მოგზაურობის დღიურები (ლანგის ცნობით სულ 400 ფურცელი) ჯერაც არ დაბეჭდილა. ლანგი წერილებს უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებს, მათ მნიშვნელოვან საინფორმაციო წყაროდ მიიჩნევს. სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა, კულტურული ცხოვრება, მოგზაურობა და ტოპოგრაფია, არქიტექტურა და არქეოლოგია, სამხედრო გონებამახვილობა და რელიგიური კვლევები - ეს არის ის არეალი, რომელსაც ყურადღებას აქცევს ლანგი ანა ლისტერის წერილებში. იგი 1840 წელს პირველი წერილობითი წყაროა რუსეთის საქმიანობისა და საქართველოს ისტორიის შესახებ.

მეოთხე პიონერი მოგზაურიც იმსახურებს ყურადღებას. ეს გახლავთ თავგადასავლების მოყვარე ოდეტ კეუნი (1888-1978), წარმოშობით ჰოლანდიელ-თურქი, დაიბადა და გაიზარდა კონსტანტინოპოლში. მან 1919 წელს ხანგრძლივად იმოგზაურა საქართველოს დემოკრატიულ რეპუბლიკაში. პროფესორი სტივენ ჯონსი მის წიგნზე - (*In*

the Land of the Golden Fleece: Through Independent Menchevist Georgia (1924)) აღნიშნავს: "... ღირსშესანიშნავი ეთნოგრაფიული ნამუშევარი საქართველოს რეგიონებზე ქალური ნააზრევის ჩანართებით"- კვლავ ინარჩუნებს თავის ღირსებას, როგორც საინტერესო და საფუძვლიანი აღწერა საქართველოს ახალწარმოქმნილი რესპუბლიკისა და მისი რეგიონების დამახასიათებელი თვისებებისა, პიროვნებებისა და მათი მახასიათებელი თვისებების. ო. კეუნის შემდგომი ფრიად მნიშვნელოვანი წიგნი სახელად - *Prince Tariel: A Story of Georgia* (1925) - იყო პოლიტიკურ-ჯამუშური ხასიათის რომანი. თუმცა გამოცემის თანავე ეს წიგნი მოხსნილ იქნა, რადგან ბრიტანელმა არმიის ოფიცერმა ცილი დასწამა კეუნს ბოლშევიკთა აქტივისტობაში, რისთვისაც იგი 1921 წელს კონსტანტინოპოლიდან გააძევეს. ამ წიგნის მხოლოდ რამდენიმე ნიმუშიაა შემორჩენილი, რადგან შემდგომ სასამართლომ წიგნის უკან დაბრუნების ბრძანება გამოსცა. ამჟამად წიგნის ასლი მსოფლიოს მხოლოდ ხუთ ბიბლიოთეკაში მოიპოვება.

დასასრული

ეს სტატია წარმოადგენს მხოლოდ და მხოლოდ შესავალ ნაწილს ოთხი პიონერი მოგზაური ქალბატონის საქართველოში მოგზაურობის და მათი პუბლიკაციების შესახებ. მოგზაურთაგან უთუოდ კიდევ მრავალი ესტუმრებოდა საქართველოს, ვინც დავიწყებას მიეცა ან მათზე არსებული მასალები სრულიადაც დაიკარგა. იმედი მაქვს, რომ ეს სტატია გადმოსცემს გარკვეულ ინფორმაციას ამ მოგზაური ქალების ღირებულებების, მრავალფეროვნებისა და სამწერლო ინტერესების შესახებ.

მოგზაურთა ჩანაწერები ხშირად გვევლინება მნიშვნელოვან წყაროებად სხვადასხვა ქვეყნებისა და მათი რეგიონების შესახებ. ხშირად მოგზაურები გვთავაზობენ საჭირო დაკვირვებებსა და რემარკებს ყოველდღიური ცხოვრების სხვადასხვა ნიუანსებზე. ისტორიის გადმოსახედიდან ამ საკითხებს უდაოდ უკავიათ

მნიშვნელოვანი ადგილი პოლიტიკის, დემოგრაფიისა და ეკონომიკის შემდეგ. ზოგადად პიროვნება, რომელიც არჩევს იმოგზაუროს გააზრებულად და მიზანმიმართულად, უფრო აღიარებულია, ვიდრე გამგლელი მოგზაური, ადამიანი ვისაც მიზნად აქვს დასახული ა პუნქტიდან ბ პუნქტში მოხვედრა, რაც შეიძლება სწრაფად და კომფორტულად. უნდა ითქვას, რომ მოგზაურ ქალბატონთა დაწერილი არაოფიციალური, პირადი მოგზაურობების ანგარიშები შეიცავენ განსხვავებულ ინტუიციურ შორსმჭვრეტელობას, ვიდრე მოგზაურ მამაკაცთა დაწერილი ანგარიშები.

ისეთი ქვეყნების შესახებ, როგორცაა საქართველო და რომელზეც ვრცელი ისტორიული ცნობები ნაკლებად მოიპოვება, მოგზაურთა ჩანაწერები მნიშვნელოვანი შუქის მომფენია. მათი ღირებულება, რა თქმა უნდა, დამოკიდებულია მოგზაურთა გამჭრიახობასა და პატიოსნებაზე, რადგანაც ხშირად რელიგიური, ეთნიკური ან პოლიტიკური მიკერძოება შედეგად იძლევა მრუდე რეპორტაჟს. მრავალ ასეთ მონათხრობს გააჩნია მხოლოდ დროებითი “საზოგადო” აღიარება. ისინი, შესაძლოა, ერთხელ დაიბეჭდოს, მაგრამ იშვიათად თუ მეორედ გამოიცეს. აქედან გამომდინარე აუცილებელია, რომ ღირებული წყაროები გადაიხედოს თავიდან და დაიბეჭდოს.

შენიშვნა

გამომცემლობა *ნარიყალამ* თარგმნა კარლა სერენას 11 სტატია, რომლებიც ჟურნალ *Le Tour du Monde*-ში 1880 წელს დაიბეჭდა. მათი ხელახალი გამოცემა ყველა ორიგინალური ილუსტრაციის დაბეჭდვით, ინგლისურ ენაზე ანოტაციების და ფაქსიმილურ ფორმატში განთავსებით მოხდება 2015 წლის ბოლოსთვის.

თარგმანი ავტორის ინიციატივით შესრულებულია ნიუ იორკში ლევან კიკნაძის მიერ

ბიბლიოგრაფია:

1. დროება, N 63, 25 მარტი, 1882
2. *Frank Leslie's Sunday Magazine*, Vol. 14, No., 6, December 18
3. *Illustrazione Italiana*, Vol. X, No. 3 (1882), Vol. XI, No. 37 (1884)
4. *Le Tour du Monde*. No. 1035 (1880), Nos. 1067-68 (1881), Nos. 1118-21, 1135-36 (1882), Nos. 1224-25 (1884)
5. Pizzagalli, D. *Il Viaggio del Destino: Carla Serena da Venezia al Caucaso* (Rome, 2006)
6. Scriboni, M. "Il viaggio al femminile nell'Ottocento," in *Annali d'italianistica*, 14 (1996)
7. Serena, C. *Mon Voyage: souvenirs personnels*. (Vol. I: *De la Baltique à la Mer Caspienne*) (Paris, 1881)

Fredrika von Freygang, Odette Keun, Anne Lister:

1. Freygang, F. von *Letters from the Caucasus and Georgia* (London, 1823)
2. Keun, O. *In the Land of the Golden Fleece: Through Independent Menchevist Georgia* (London, 1924 *Prince Taniel* (London, 1925)
3. "Libelled Officer," O. Keun's Trial, London. In *Evening Post* (23 February, 1928), Putanga, NZ
4. Lang, D. M. "Georgia in 1840: The Lister Diaries." *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 53, No. 1 (1990)
5. Suttner, B. von *Memoirs of Bertha von Suttner: Scenes from an Eventful Life* (Boston, 1910)

კარლა სერენას ილუსტრაცია ერთვის სტატის ინგლისურ დედანს.

A Neglected Pioneer: Carla Serena (1820-1884)
*(Travels in Imereti, Mingrelia, Samurzakano, Abkhazia, Kakheti, Guria,
and the districts of Gori, Borjomi, and Akhaltsikhe,
1876-77 and 1881)*

Peter Skinner

An American historian, British by origin, the author of the book translated into eight European languages – “World Trade Center”. His book “Georgia: The Land Behind the Caucasus” was published in the US in 2014. He lives in New York.

Key Words: *Georgia, Calra Serena, Suttners, Vivian Ingham, Anne Lister, Odett Keun.*

Introduction

The newspaper *Droeba* (No. 63, 25 March 1882) carried an article stating that:

A famous woman traveler, Carla Serena, traveled in our country twice. This active woman, who so bravely traveled through our region and barren places of Persia, has prepared a book extensively describing her travel in the Caucasus with photos, which will be published in Paris. This is what one French newspaper wrote about Carla Serena: “A tireless woman traveler, Carla Serena, has recently arrived into Paris from the Caucasus and brought with her numerous photos of the nature and people of the Caucasus; these photos will be included in her literary work *Caucasus* which she has already started to publish.”

This woman was received with great honor in Europe: the King of Italy had a large gold medal cast for her. The London Geographic Society asked her to deliver a public lecture about her travels. Her two interesting literary works – *From the Baltic Sea to the Caspian Sea* and *A European Woman in Persia* – were translated into Italian.

Madame Carla Serena and her travels certainly deserve more than this brief mention. She remains an elusive figure. There may be more extensive presentations of her in Georgian publications, but these do not appear to have been referenced in any English-language work. In fact, the few English-language references to her are minimal, incomplete and usually inaccurate. Carla Serena's travels in Georgia published in French between 1880 and 1884 in a series of very interesting, detailed and well-illustrated articles, have not, to the best of my knowledge, been translated into English (or Georgian) or republished in French. However, *Droeba's* brief mention of Carla Serena, lacking virtually all needed detail, at least provides a starting point for discussing (as this article will): (1) Who was Carla Serena? (2) When and where did she travel in Georgia? (3) Carla Serena's travel narratives, (4) The importance of her account, (5) Unexplored aspects of Carla Serena's travels in Georgia, (6) the strange case of Bertha von Suttner, and (7) Carla Serena's known and unknown predecessors.

(1) Who was Carla Serena?

Only with the publication of Daniela Pizzagalli's biography *Il Viaggio del Destino: Carla Serena de Venezia al Caucaso* (2006) could basic information on Carla Serena be conveniently searched for in one place. Pizzagalli presents valuable information on Carla Serena's birth name, nationality, early life, marriage, European migrations, foreign travels, and final years. However, Pizzagalli has had to draw heavily upon Carla's travel articles (published between 1880 and 1884) and two volumes titled *Mon Voyage: Souvenirs personnels*, both published in 1881. In Vol. I of *Mon Voyage*, Carla Serena adds further material on her travels in

Georgia. But in neither her articles nor in *Mon Voyage* does Madame Serena expand upon her personal life. Nor have other sources come to light: Pizzagalli's bibliography lists only nine sources other than Carla Serena's own writings. Moreover, these nine books -- if their titles are reflective of their content -- briefly treat Carla Serena as only one among other 19th-century women travelers. These sources emphasize female endeavor and participation in travel rather than the actual travel experiences themselves. Much more information is needed before we can discuss Carla's personal and family life in any detail -- or establish full and accurate routes and chronologies for her pioneering travels. For the realization of this, contemporary reportage from the Georgian side (if any exists!) needs to be unearthed.

The basic facts about Carla Serena are as follows. She was born in 1820, in Antwerp, Belgium, and was registered as Caroline Hartog Morgenstein. She was brought up in France. In 1847 she married Leone Serena, a wealthy Venetian shipping and insurance broker. In 1849 Serena was expelled from Venice for his support of and participation in the revolutionary faction opposing the Austrian rule of Venice and its region. This had led to an abortive uprising in 1848. Exile took the Serenas, via sojourns in Switzerland, Marseille, Antwerp and Paris, to London, where they settled in the 1850s. Leone Serena was rich and Carla was socially ambitious. The couple lived well, and Carla began holding a salon. She also gave birth to five children: Achille (1850), Lelia (1851), Arthur (1852), Maria (1854), and Olga (1858). Despite her responsibilities toward this quintet of young lives, Carla found time to write articles for the *Précurseur*, an Antwerp newspaper, signing her articles Carla Serena. In 1873 the paper sent Carla to Vienna to report on the Universal Exposition, whose theme was Culture and Education.

The Exposition was a turning point in Carla's life. On August 1, 1874, at the age of 54, Carla left London, returning five years later in 1879. She visited Sweden, Russia, Turkey, Egypt, the Holy Land, Syria, Lebanon and Greece. In the third week of November 1875 she was in Constantinople, with five weeks in hand before the New Year, which she intended to spend at home in London. She could return to

England via Vienna or via Georgia, crossing the Greater Caucasus and Russia. Choosing the latter route, she set off for Poti, her nearest entry point for Georgia. She then traveled almost without stopping until her death in Greece in August 1884. Of her children's lives the record offers little except that her son Arthur founded professorships at a number of universities in England for the teaching of Italian, and at a number of universities in Italy for the teaching of English. Arthur, like his father before him, was a wealthy shipping broker. He also was very active in philanthropic institutions, and held many voluntary service positions in London.

Mme Carla Serena. — Dessin de A. Sirouy, d'après une photographie.

(2) When and where did Carla Serena travel in Georgia?

In November 1875, General Ignatieff, the Russian consul in Constantinople, put Carla in touch with a Russian ship's captain, with whom she sailed for Georgia, planning to return to England by December 31st, 1875. After a challenging voyage, with a call at Trebizond, the *Vesta* docked in Batumi. Storms caused a delay of 12 days before the *Vesta* could sail on to Poti, were another 12 days of storms prevented her rail trip from Poti to Kutaisi for Tbilisi,

where she arrived one month after leaving Constantinople. On arrival (late December 1875), Carla was received by Grand Duke Michael Nicolaevich, the Viceroy of the Caucasus. He encouraged her "to visit all she could of the various Caucasian provinces and was good enough to recommend her to the various authorities." Carla makes it quite clear that throughout her ensuing travels she received official recognition and assistance, though she names only very few

of the people involved. Clearly, the planned year-end return to London was no longer on schedule. . . .

Carla began her travels within Georgia in January 1876, going first to Imereti, with a stay in Kutaisi, then on to Mingrelia, with a stay in Zugdidi, and on to Samurzakano and Abkhazia. Carla's reportage lacks a clear chronological spine, but late in 1876 she appears to have gone by sea from Sukhumi to Yalta and the Crimea. Thereafter (and again she provides no dates), she traveled via Simferopol, Rostov and Vladikavkaz to re-enter Georgia via the Darial Gorge. She then went down the Georgian Military Highway to Tbilisi. She reports being in Tbilisi in January 1877, preparing to leave for Kakheti. After three months of travel throughout Kakheti she returned to Tbilisi. She then accepted an invitation to visit Guria, returning via Gori, Borjomi and Akhaltsikhe to arrive in Tbilisi in October or November.

Carla makes almost no mention of the Russo-Turkish War that had broken out on 24 April 1877 and continued to 3 March 1878. The war's most significant element in the Caucasus was Turkey's invasion of Abkhazia, followed by the destruction of much of Sukhumi and the temporary occupation of parts of the province. As Carla was already traveling in Eastern Georgia in 1877, the war would not directly impede or affect her. However, an American magazine that in 1882 carried an article on Carla's travels "between the Caspian and Black seas" stated that "Whilst there the Russo-Turkish War broke out, and the intrepid lady had many opportunities to distinguish herself by deeds of valor and abnegation in the disturbed districts, tardily but fully appreciated by Emperor Alexander II and the Grand Duke Michael."

This report appears to be inaccurate in stating that Carla performed her deeds in the "disturbed districts"; she was in Tbilisi and Kakheti from January to March 1877, and thereafter on her visit to Guria, with her return via Gori, Borjomi and Akhaltsikhe. As she mentions the medical and support services that the Vicereine, the Grand Duchess Olga Federovna, was providing for wounded soldiers, it is likely that she assisted this Tbilisi-based

effort. At some point in the autumn of 1878, Carla left Georgia and wintered in Tehran.

Although Carla made only the most passing reference to the war in her articles (published in 1881, 1882, and 1884) describing her travels in Mingrelia, Samurzakano and Abkhazia, she discusses it extensively in *Mon Voyage: Souvenirs personnels – De la Baltique à la Mer Caspienne*, published in 1881 (see below). However, she makes no mention of her war work.

In 1881 Carla made a second visit to Georgia, leaving Vienna on October 16 and arriving back on December 23. She planned to attend the Vienna Exposition, which in fact was delayed by a disastrous fire that destroyed the meeting hall on December 11. The purpose of this brief second trip was to take the photographs she needed in order to illustrate her as yet unpublished articles on her 1876-78 travels. To do this, she had taught herself photography, and spent three days in Kakheti and a month in Abkhazia in October-November 1881, taking the required photographs.

(3) Carla Serena's publications

Despite the challenges of her journeys, Carla must have made the notes from which she later wrote 11 vivid and well-illustrated 16-page articles. The French magazine *Le Tour du Monde* published these articles in a sequence that followed that of her journeys. The first article (published in 1880) covered Imereti; numbers 2 and 3 (published in 1881) covered Mingrelia; 4, 5, 6 and 7 (published in 1882), covered Samurzakano and Abkhazia; 8 and 9 (published in 1882) covered Kakheti; whereas 10 and 11 (published in 1884) covered Guria, Gori, Borjomi and Akhaltsikhe. Four of the eleven sections of *Mon Voyage*, (totaling 230 pages) discuss the Caucasus and Georgia; they are *The Caucasus before the War*; *Georgia from the Perspective of the War*; *To the Caucasus during the War*; and *Return to the Caucasus*. The book is more broad-brush and detached than the articles; it is not illustrated though her articles were – and lavishly so.

Four broad questions about Carla's articles and book merit research: (a) Given the historical, folkloric, geographical and personal detail, together with background observations that Carla provides, we can usefully ask what material she gathered while traveling, and what came from subsequent research? And as to research, what sources and/or correspondents – Georgian, Russian and other – did Carla draw upon?; (b) To what extent did Carla's second journey (1881) enable her to add to the narratives of her first journey (1876-78). (She indicates in several places that she is interweaving her two accounts); (c) What was the critical reception of her articles? She was, after all, the recipient of gold medals from the kings of Sweden and Italy and had her work presented at the geographical societies of London, Paris, and Vienna, of which she was a member, and (d) What are the significant commonalities and differences between Carla's articles and her book? Further research will be required to elucidate these matters.

Most important of all is for us to learn *what* the Georgian press, intellectuals, and social leaders published about Carla Serena and her travels. Any relevant records of Princess Catherine of Mingreliawould be of particular interest. Surely Carla received more coverage than a single passing reference in *Droeba*, March 25th, 1882. Were there no extensive articles published in the Georgian or European press following her death in Greece in July 1884? Research is clearly needed in the Georgian, Russian and European archives.

(4) The importance of Carla Serena's travel narratives

Carla Serena's work is important for a number of reasons. First, she traveled privately, not officially or in any organized group, with only a minimal escort (usually a guide and a porter). Carla traveled as roads (or the lack of them) and terrain dictated; often on horseback though at times by *arba*, *tarantass* or *peredkladnaja* or by rail. Second, she was adventurous, frequently taking significant risks such as a Black Sea voyage in the stormy

winter weather, crossing rivers tied to her horse as it swam over, risking dangerous mountain ascents and exploring unsafe ruins. Third, she frequently left the beaten track (which seldom merited the name of 'road') to visit remote churches and chapels and to stay in village homes that often could offer only the most limited comfort. Though in her mid-fifties, she faced the numerous hardships she encountered with cheerful good humor. Fourth, she had an acute eye for the daily life of different classes – princes, priests, peasants, ship's captains, physicians, horse-thieves, bandits, café keepers and others; all receive descriptive comment that reflects Carla incisive curiosity and acute eye. Fifth, Carla notes and comments on change be it the new railways that connected Batumi and Poti to Tbilisi and to each other, the great Indo-Britannic telegraph line that passed through Georgia, or a model town or scientific agriculture. Sixth, she is an energetic commentator on Georgian history and folklore – though her findings are not always accurate. In summary, Carla's narrative reflects "being there" rather than merely "passing through," just as her participation in family life, feasts and celebrations confirm that she "lived for the moment," to use a contemporary term.

As a close observer, Carla was often lavish in praise of the natural wealth and scenic beauty of the Georgian regions she explored, and also the generosity of the people she met, of whatever social class. However, she could be devastatingly critical where she found hygiene unnecessarily deficient or lacking. Such comment should not cause distress; in the 1870s and 1880s conditions among the lower middle class, small-holders and peasants were much the same throughout rural Europe – and drew similar comment from travelers.

Carla's range of interests and narrative skills call to mind those of a small number of earlier Roman Catholic missionaries whose vivid narratives, though highly acclaimed, have not yet been translated into English. They include Don Pietro Avitabile (in Mingrelia during 1626-1638), Arcangelo Lambertini (1633-1649), Don Christoforo de Castelli (1628-1654), and Joseph-Marie Zampi

(1645-1668). In addition to two books, Castelli produced over 500 extremely interesting sketches, covering every aspect of regional life – churches, farmsteads, recreations, portraits, costumes, and more. Although Mingrelia and religion were the primary concerns of these writers, their narratives certainly extended beyond the province and the faith; in all, they touch upon a very broad range of topics.

To the foregoing quartet we must add the flamboyant French-born Jean Chardin, a wealthy merchant and dealer in precious stones who spent time in Mingrelia in 1672-73, en route to Tehran. He published and republished his voluminous narratives in several different editions, but a 1686 issue includes his travels and experiences in passing through Mingrelia en route to Tbilisi and Persia. His work includes the first panoramic drawing of Tbilisi. Later writers include Catherine the Great's savants – Guldenstädt, Klaproth and others, followed much later by Dubois de Montpéreux and Alexandre Dumas. Though Carla wrote later, at a time of great change, and with a somewhat different purpose, she is a worthy addition to the select company named above – our primary historians of life in Georgia.

One great strength of Carla's work is the lavish illustration she included in it. All eleven articles were profusely illustrated with line drawings made from photographs or, occasionally, with original drawings. Each contains three full-page illustrations and at least seven smaller ones. The illustrations capture a very wide range of subjects – men, women, and children of every rank from prince to pauper, castles, churches, the homes of the wealthy and the poor, family groups and domestic scenes, feasting and dancing, weddings, and panoramic views of mountains, the countryside and towns. This range of subjects, together with the very high quality of the original photography, makes the illustrations of continuing interest and great historical value.

Carla's primary resource as a photographer was the then 30-year-old Dimitri Ermakov (1848-1916), resident in Tbilisi. He was

a keen ethnographer and was to become a giant among 19th-century photographers; on his death he left some 25,000 photographs, some 15,000 glass-plate negatives, and over 5000 albums – a treasure-trove for any student of Georgian history, life and culture. Whether Carla and Dimitri ever met, whether she used available photographs or commissioned needed ones, and exactly when the photographs were matched to the related articles, remain to be researched.

It is to Carla Serena's great credit that between her 1876 and 1881 trips to Georgia she became a self-taught photographer meeting the need to illustrate her travels of 1876-77 in Samurzakano and Abkhazia in order to illustrate her 1876-77 travels. Her mastery and use of her new skills deserves recognition; she set off on dangerous photo-shoots in the mountainous wilds of Abkhazia and obtained first-class results. A third photographer features (there may have been more), but an illustration caption that simply reads "after a photograph" leaves us with no clue as to the man behind the camera. Undoubtedly, research in the Georgian National Museum (where the work of Ermakov and his contemporaries and successors is held), would reveal much, and likewise research in the Georgian National Library might enable us to develop a comprehensive map and detailed chronology of Carla's travels.

Primarily the careful narrator of colorful scenes – and willing to provide historical details on places visited and biographical details on persons met – Carla does not provide us with all we need to fully define her travels.

(5) Unexplored aspects of Carla Serena's travels in Georgia

When the reader steps back from the richness, excitement and colorfulness of Carla's narratives and begins to consider the exact route and chronology of her travels, her financing, funding and contacts, unanswered questions arise. As yet there is no definitive, printed chronology of her journeys; Carla indicates (or

the reader can generally work out) the year and season, but she seldom dates events by the month or the day.

A clearly defined chronology is not the only item lacking in Carla's accounts of her travels. She does not discuss the full range of contacts that Viceroy Mikhail Nicolaevich provided her with, mentioning only a very view by name and position. She does, however, dwell upon the hospitality that Princess Catherine Dadiani of Mingrelia offered her. This remarkable woman, who was one of the three daughters of Prince Alexander Chavchavadze, was born in 1816. In 1838 she married David Dadiani, the ruler of Mingrelia; his death in 1853 left her as Regent of Mingrelia. In 1856, following the Crimean War (in which Catherine played an active role in the defense of Mingrelia), she moved to Russia, ceding her rights in Mingrelia to her son George. She made a brief return to Mingrelia in 1857, at the time of Uta Mikava's rebellion, but then moved to St Petersburg, with the Russian annexation of Mingrelia already underway. In 1867 she moved to Paris to join her daughter Salomé, married to Prince Achille Murat. She spent her summers in the spa town of Bad Homburg, in Germany.

Here, in 1864, the 48-year-old Princess Catherine began a social friendship with Bertha Kinsky, the 21-year-old daughter of a minor Czech aristocratic family. Such is the importance of Bertha von Suttner that she merits a separate section of this article.

(6) The strange case of Bertha von Suttner

After their initial meeting in 1864 Bertha met frequently with Princess Catherine. More than a decade later, in early 1876, the now 33-year-old Bertha became engaged to Artur von Suttner, also of a minor aristocratic family. Both families disapproved of the match. Catherine, about to depart for a late-life return to Mingrelia, invited the couple to live with her in Zugdidi, and immediately after their wedding on June 12th the couple set out to do so, arriving in Mingrelia in late June. The von Suttners stayed in Georgia for nine years, living at various times in Gordi, Zugdidi,

Kutaisi and Tbilisi. They left Georgia in May 1885, overt two years after the death of Princess Catherine in August 1882.

It is indeed surprising that Carla makes no mention of Bertha in her published writings. In the second of her two articles on Mingrelia she states that she was in Zugdidi on Good Friday (April 14th), and for lack of any hotel, stayed with Princess Catherine. Carla also states that “after several weeks” she began making excursions with Princess Catherine, leaving for Samurzakanoin the early fall. Surely Princess Catherine would have mentioned that the von Suttners were arriving in mid-June, and arranged for her European guests to meet each other and local notables. Similarly, in her *Memoirs: Records of an Eventful Life* (1910) Bertha writes appreciatively about Princess Catherine and about her and her husband Artur’s time in Mingrelia, yet makes no mention of Carla. Perhaps each mentioned knowledge and impressions of (or possible meetings with) the other in private correspondence, but the archival research is needed to bring any letters to light has not yet been done, and we have as yet no known record of any possible Carla-Bertha connection.

As a passing note we should add that Artur published a number of “lost” novels or narratives on Caucasian and Georgian themes, among them: *Daredjan: Mingrelisches Sittenbild*(1886); *Ein Demon*(sic) (1895); *Ein Aznaour: kaukasischer roman* (1886); *Der Batono*(1886); *Kinder der Kaukasus*(1890); *Die Tscherkessen: roman* (2 vols; 1896-98); *Daredjan*(1896); *Die Adjaren* (1890); and *Schamy*(1891). Another novel, *Djambek the Georgian*, was translated into English and published in New York in 1890. One further listing of interest is: *atscharlebi* (Artur von Suttner and Gwinerpads; t’bilisi, gamomc’emloba enc’iklopedia adschara, 2007).

Both Bertha and Artur sent articles to the Austro-Hungarian press while in Georgia, and Bertha reported in 1884 that “[her] husband’s Caucasian stories and novels were meeting with great success.” This date of 1884 suggests that Artur’s work saw print (possibly in periodicals) before being issued in book form in the

1890s. These works have yet to resurface, and clearly a dedicated German-speaking Georgian researcher is needed to illuminate the many lost von Suttner writings on Georgia. These include an attempt (abandoned unfinished) at a translation of *The Knight in the Panther Skin*.

(7) Carla Serena's known and unknown predecessors

Some of the few mentions of Carla Serena in the standard travel literature describe her as “a pioneer woman traveler” or even “the first woman traveler” who visited Georgia. But this is not the case. On record as an earlier traveler is Fredrika von Freygang who with her husband Wilhelm von Freygang traveled from Vladikavkaz via Tbilisi and Yerevan to Tabriz in 1811-1812. Wilhelm held the rank of Conseiller de Cour, and was traveling on a diplomatic mission for the Russian emperor, Alexander I. To add to the challenges and dangers of winter travel, the couple had to care for their son André (“not yet three years old”) and their daughter Catherine (“born but three weeks ago”). Unfortunately, the rigors of the round-trip caused Catherine's death. Fredrika published an excellent account of her arduous – and tragic – journey: *Letters from the Caucasus and Georgia: To Which Are Added The Account of a Journey into Persia in 1812*. The book appeared in an English-language edition in 1823.

The next pioneer woman traveler to make an extended trip through Georgia has remained almost unknown and entirely unpublished. The late Dr. D. M. Lang, a valued and highly productive English historian of Georgia, provided an account of Anne Lister in 1990 in the *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. He notes that the late Miss Vivian Ingham had written to him in December 1965 saying that she was working on the journals [but not the travel journals] of Anne Lister of Shibden Hall, Halifax, Yorkshire. Miss Ingham stated that:

[Anne Lister] was an ardent traveler and in 1840 died in Kutaisi after a fantastic journey from Moscow, starting in February

of that year and traveling mostly on the frozen Volga to Astrakhan—thence by kibitka, telega and heaven knows what to Tiflis . . . Details like prices, agricultural products etc. are given - far more so than in Dumas' travels with which they form an interesting comparison.”

Dr. Lang informs us that Anne Lister and her companion Ann Walker entered Georgia via the Darial Gorge and traveled down the Georgian Military Highway to Tbilisi. Governor-General Golovin was absent, but his wife introduced Anne to the capital's socially significant people, all of whom Anne comments on in her journal. Lang states that Anne “thought highly of the Georgian poet and patriot Alexander Chavchavadze” and met his daughters Nino and Catherine (the latter was to become Princess-Regent of Mingrelia and, as we know, the friend of Carla Serena and Bertha von Suttner). In his article Dr. Lang records Anne as meeting many people in all walks of life – intellectual, military and other – and discussing Shamil and the strength and health of the Russian army, among many other topics. In visiting numerous shrines and monuments, Anne recorded travel distances and conditions, and made many pen and ink sketches.

In June 1840 Anne traveled to Kutaisi and then on to Zugdidi. Here she suffered a bite from a tick that became inflamed and venomous. She returned to Kutaisi, where she died on September 23rd, having spent some six months in Georgia, with a side trip to Azerbaijan.

It is indeed a very great pity that Anne Lister's Georgian travel journal – which Dr. Lang states would run to some 400 printed pages – has not yet been transcribed and published, in full or in part. Dr. Lang emphasizes its great importance as a source of information on (1) social and economic conditions, (2) cultural life, (3) travel and topography, (4) architecture and archeology, (5) military intelligence, and (6) religious observations - areas that he breaks out in fuller detail in his article. The journal is undeniably of great value and interest - and surely deserves transcription and

publication as a primary historical source on Georgian history and the Russian occupation in 1840.

A fourth pioneering woman traveler merits mention. The adventurous and somewhat flamboyant Odette Keun (1888-1978), of Dutch-Turkish parentage born and raised in Constantinople, journeyed extensively through the short-lived Democratic Republic of Georgia in 1919. Her book, *In the Land of the Golden Fleece: Through Independent Menchevist Georgia* (1924) - described by Professor Stephen Jones as “. . . an excellent ethnographic work on Georgia’s regions, interspersed with feminine reflections” – retains its value as an impassioned and knowledgeable account of the young republic and its regions, characteristics and personalities. Ms. Keun’s subsequent book, *Prince Tariel: A Story of Georgia* (1925) is a political-espionage-romance novel of great interest, but was withdrawn shortly after publication, following a libel suit by a British army officer, whom MsKeun alleged had been involved in her expulsion from Constantinople in June 1921, under the rationale that she was a dangerous Bolshevik activist. Very few copies of the book survived the court-ordered recall, and only five libraries worldwide are listed as having copies.

Conclusion

This article must be considered as no more than an introductory essay on the history and publications of four pioneering woman travelers to Georgia. There are undoubtedly others who have been neglected or lost to the record. My hope is that this article communicates at least some of the achievement of these four women and some of the value, colorfulness and interest of their writings.

Travel narrative are often important sources of knowledge about the subject country or region insofar as the traveler frequently offers observations and comments on daily life – on housing, food, clothes, education, family and social life, popular art and literature, and on religious rites and other matters of daily

life. In broad-brush histories these topics necessarily take second place to politics, demography and economics. In general, an individual who chooses to travel will be more given to broad reportage than the en-passant traveler, an individual who, for whatever reason, has to get from A to B as quickly and conveniently as possible. Travel accounts written by women – usually unofficial, private travelers - invariably provide different insights to those written by men.

For countries like Georgia, for which major general histories are few and not widely circulated, travel narratives can shed much light. Their value, of course, depends upon the open- and fair-mindedness of the traveler; religious, ethnic or political biases result in distorted reportage. Many such narratives have only a short “public” life: they may see print, but seldom in large or repeated editions. All too often they appear as magazine articles that may lead to temporary discussion but seldom result in lasting concern. Hence the urgent need to revisit and republish these valuable sources.

Note

Narikala Publications has commissioned a translation of Carla Serena’s 11 articles that appeared in *Le Tour du Monde* in the 1880. Their republication in an annotated English-language facsimile format, including all illustrations, is scheduled for late 2015.

Bibliography and additional reading

Carla Serena:

Droeba, No 63, 25 March, 1882

Frank Leslie’s Sunday Magazine, Vol. 14, No., 6, December 18

Illustrazione Italiana, Vol. X, No. 3 (1882), Vol. XI, No. 37 (1884)

Le Tour du Monde. No. 1035 (1880), Nos. 1067-68 (1881), Nos. 1118-21, 1135-36 (1882), Nos. 1224-25 (1884)

Pizzagalli, D.I, *I Viaggio del Destino: Carla Serena da Venezia al Caucaso* (Rome, 2006)

- Scriboni, M. "Il viaggio al femminile nell'Ottocento," in *Annali d'italianistica*, 14 (1996)
- Serena, C. *Mon Voyage: souvenirs personnels*. (Vol. I: *De la Baltique à la Mer Caspienne*) (Paris, 1881)
- Fredrika von Freygang, Odette Keun, Anne Lister:
 Freygang, F. von *Letters from the Caucasus and Georgia* (London, 1823)
- Keun, O. *In the Land of the Golden Fleece: Through Independent Menchevist Georgia* (London, 1924, *Prince Tariel* (London, 1925)
- "Libelled Officer," O. Keun's Trial, London. In *Evening Post* (23 February, 1928), Putanga, NZ
- Lang, D. M. "Georgia in 1840: The Lister Diaries." *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 53, No. 1 (1990)
- Suttner, B. von *Memoirs of Bertha von Suttner: Scenes from an Eventful Life* (Boston, 1910)

მარჯორი უორდროპის ლექსიკოგრაფული საქმიანობა

თინათინ მარგალიტაძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დასავლეთ ევროპის ენებისა და ლიტერატურის ინსტიტუტის ასოცირებული პროფესორი; უნივერსიტეტის „ლექსიკოგრაფიული ცენტრის“ სამეცნიერო ხელმძღვანელი;

მარიკა ოძელი

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროს ქართული ენის სამმართველოს უფროსი.

რეზიუმე: ოქსფორდში, ბოდლის ბიბლიოთეკის უორდროპების ფონდში დაცულია მარჯორი უორდროპის ინგლისურ-ქართული და ქართულ-ინგლისური ლექსიკონების მასალები. 2014 წელს ბრიტანეთში სამეცნიერო მივლინებით ყოფნისას გადავიღეთ ამ ლექსიკოგრაფიული მასალების ფოტოასალები, გავაციფრეთ და დავიწყეთ მათი შესწავლა. წინამდებარე სტატიაში წარმოგიდგენთ ამ კვლევის შედეგებს.

საკვანძო სიტყვები: *მარჯორი უორდროპი, ლექსიკოგრაფია, ოქსფორდი, უორდროპების ფონდი.*

მარჯორი უორდროპს საქართველოში უპირატესად იცნობენ როგორც *ვეფხისტყაოსნის* მთარგმნელსა და ჩვენი ქვეყნის დიდ მეგობარს. მას მეტად მჭიდრო კონტაქტები ჰქონდა მეცხრამეტე საუკუნის ქართველ მოღვაწეებთან, ინტელექტუალურ ელიტასთან. მეოცე საუკუნეში მისი

სახელი ყველასათვის ცნობილი და ძალიან ახლობელი გახდა. ამ დიდებული ინგლისელი ქალბატონის ღვაწლი ოცდამეერთე საუკუნის საქართველომაც არ უნდა დაივიწყოს. ალბათ დროული იქნება თუ ჩვენს საზოგადოებას კიდევ ერთხელ შევახსენებთ იმ დამსახურების შესახებ, რაც მას მიუძღვის ქართული კულტურის წინაშე. ამ სტატიაში ყურადღებას გავამახვილებთ მისი საქმიანობის შედეგებით ნაკლებად ცნობილ მხარეზე - ლექსიკოგრაფიაზე.

1891 წლის 29 დეკემბრით დათარიღებულ წერილში მარჯორი უორდროპი წერს ძმას, ოლივერს: „დედაჩემი სოფელში წავიდა სტუმრად თავისიანებთან და ამგვარად მე მარტო დავრჩი, ისე რომ არავინ მიშლის ხელს. სანამ დედა წასულია, ვცდილობ ვთარგმნო *ვეფხისტყაოსანი*, მე-12 საუკუნის დიდი ეპიკოსის შოთა რუსთველის სახელგანთქმული პოემა“. *ვეფხისტყაოსნის* თარგმანზე მუშაობის დაწყების პერიოდად სამეცნიერო ლიტერატურაში სწორედ 1891 წელია მიჩნეული. 1892 წლის 31 ოქტომბრის ოლივერისადმი მიწერილ წერილში კი მარჯორი პირველად ახსენებს ლექსიკონს: „მე ახლა 510 სიტყვა მაქვს ჩემს ინგლისურ-ქართულ ლექსიკონში“. თავად ლექსიკონზე მუშაობის დაწყების თარიღად მარჯორი ლექსიკონში 1891 წელს უთითებს. ამგვარად, „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმნა და ინგლისურ-ქართულ ლექსიკონზე მუშაობა მარჯორი უორდროპმა ერთდროულად დაიწყო. „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმნას მარჯორიმ მთელი ცხოვრება მიუძღვნა, მასზე მუშაობის დასრულების შემდეგ იგი სიცოცხლის ბოლომდე მუდმივად ხვეწდა ტექსტს. 1892 წლის 3 დეკემბერს კი მარჯორიმ მე-1000 სიტყვა ჩაწერა თავის ინგლისურ-ქართულ ლექსიკონში და ამის შემდეგ ამ ლექსიკონზე მუშაობა აღარ გაუგრძელებია. 1895 წლის 8 ივნისს მარჯორის დაუწყია ქართულ-ინგლისური ლექსიკონის შედგენა. ეს ლექსიკონიც დაუსრულებელია[1]. როგორც ჩანს, ეს არის მის მიერ ჩაფიქრებული სამუშაოს მცირე ნაწილი - ორასამდე სიტყვა ბ ასოზე. ოქსფორდში, ბოდლის ბიბლიოთეკის

უორდროპების ფონდში დაცულია ამ ფაქტების ამსახველი დოკუმენტური მასალა, რომელიც აღწერითი მეთოდით დამუშავდა[2].

მარჯორი სკოტ უორდროპი დაიბადა 1869 წლის 26 ნოემბერს ლონდონში, გარდაიცვალა 1909 წლის 7 დეკემბერს ბუქარესტში. მისი ხანმოკლე სიცოცხლის დიდი ნაწილი საქართველოსთან იყო დაკავშირებული. მარჯორის ორი ძმა ჰყავდა - ოლივერი და თომასი. ოლივერ უორდროპი, ბრიტანელი დიპლომატი, მოგზაური და მთარგმნელი, გაერთიანებული სამეფოს უმაღლესი წარმომადგენელი გახლდათ სამხრეთ კავკასიასა და საქართველოში. უორდროპებს ძალიან შეკრული და მოსიყვარულე ოჯახი ჰქონდათ.

მარჯორის პირველი ინტერესი საქართველოს მიმართ მარი ბროსეს ნაშრომებმა გაუღვიძა. იგი ოცი წლის გოგონა იყო, როდესაც ქართული ენის შესწავლა დაიწყო და ამ დროიდან მოკიდებული მისი ცხოვრების არსი ქართული ლიტერატურა გახდა. მან მთარგმნელობით მოღვაწეობას მოჰკიდა ხელი და სიცოცხლის ბოლომდე ერთგულად ემსახურა ამ საქმეს. მარჯორის სიცოცხლეში გამოიცა მის მიერ თარგმნილი ქართული ხალხური ზღაპრები, ილია ჭავჭავაძის *განდეგილი*, მისი და ოლივერის ერთობლივად თარგმნილი *ნინოს ცხოვრება*. მას გამოუქვეყნებელი დარჩა არაერთი ხელნაწერი, მათ შორის ყველაზე დიდი განძი - *ვეფხისტყაოსნის* თარგმანი. მარჯორიმ ამ თარგმანზე თვრამეტი წელი იმუშავა. პოემის ინგლისური თარგმანი პირველად 1912 წელს, მისი გარდაცვალების შემდეგ გამოიცა. წიგნს შესავალი წერილი დაურთო ოლივერ უორდროპმა[3]. თარგმანი არაერთი თვალსაზრისითაა მნიშვნელოვანი - მან ინგლისურენოვან სამყაროს გააცნო პოემა, თარგმანის ტექსტი დედნის ადეკვატურია. იგი იმდენად ზუსტად და ერთგულად მიჰყვება ორიგინალს, რომ შემდგომში მარჯორის თარგმანმა შუამავლის როლი შეასრულა *ვეფხისტყაოსნის* სხვადასხვა ენაზე აწერების საქმეში.

უორდროპისეული ინგლისური თარგმანით ისარგებლეს ჩინელმა მთარგმნელებმა[4, გვ. 225]. ამ თარგმანიდან მათ სამი სხვადასხვა თარგმანი შეასრულეს. იტალიელი მთარგმნელებიც (მ. პიკი და პ. ანჯოლეტი) ძირითადად უორდროპის თარგმანს დაეყრდნენ, თუმცა ნაწილობრივ სერგო წულაძის ფრანგულ თარგმანსაც იშველიებდნენ[4, გვ. 142]. უორდროპის თარგმანიდან არის შესრულებული პოემის ფინური თარგმანიც[2, გვ. 86]. საინტერესოა მისი შექმნის ისტორია. 1966 წელს, რუსთაველის საიუბილეო წელს, ფინეთში მთარგმნელთა საერთაშორისო ფედერაციის კონგრესზე ფინელი მთარგმნელი ოლავი ლინუსი შეხვდა ქართველ მეცნიერსა და მთარგმნელს გივი გაჩეჩილაძეს, რომელმაც მას პოემის უორდროპისეული თარგმანი უსახსოვრა. წლების განმავლობაში ფიქრობდა ლინუსი მის ფინურ ენაზე ამეტყველებას, ეძებდა რუსთველური მეტრის შესატყვის ლექსთწყობას ფინურში. ჰელსინკის უნივერსიტეტში ურჩიეს ლინუსს, რომ დაკავშირებოდა ბოდლის ბიბლიოთეკის ორიენტალისტიკის განყოფილების ხელმძღვანელს დევიდ ბარეტს. ბარეტმა იცოდა როგორც ქართული, ასევე ფინური ენები, კარგად იცნობდა შუასაუკუნეების ლიტერატურას საზოგადოდ და კერძოდ, *ვეფხისტყაოსანს*. იგი მუდმივ კონსულტაციებს უწევდა და დიდ ამაგს სდებდა ოლავი ლინუსს თარგმანზე მუშაობის პროცესში. როდესაც ეს თარგმანი გამოიცა 1991 წელს, მთარგმნელის ინიციატივით ტურკუს უნივერსიტეტში ჩატარდა რუსთველოლოგიური სიმპოზიუმი და *ვეფხისტყაოსნის* ფინური თარგმანის პრეზენტაცია. ამ ფორუმზე მიწვეული იყვნენ რუსთველოლოგები და პოემის სხვადასხვა ენაზე მთარგმნელები. ფინეთში გამგზავრების წინ მარჯორის ძმისშვილმა ნინო უორდროპმა დევიდ ბარეტს გაატანა დოკუმენტური პროზის სახით დაწერილი თავისი მოგონება *მარჯორი და ოლივერი* ქართველი მეცნიერებისათვის გადასაცემად. ბარეტმა წერილი ელგუჯა ხინთიბიძეს გადასცა, რომლის საშუალებითაც ეს ხელნაწერი ცნობილი

გახდა საქართველოში[5]. ეს მხატვრულ-დოკუმენტური მოგონება ძალზე მნიშვნელოვანია, ვინაიდან იგი ოლივერის ქალიშვილის მიერაა შესრულებული და მასში ახლებურადაა წარმოჩენილი უორდროპების ოჯახური გარემო, მარჯორისა და ოლივერის პორტრეტები, მათი ცხოვრების ნაკლებადცნობილი ფაქტები, მარჯორის საოცარი შრომისმოყვარეობა, მისი შემოქმედებითი ლაბორატორია, მისი სიხარული თუ უკმაყოფილება, დიდი ინტერესი და სიყვარული საქართველოს, ქართული ენისა და კულტურის მიმართ.

და-ძმა უორდროპების ცხოვრება და შემოქმედება სათანადოდ არის შესწავლილი და შეფასებული როგორც ქართველი, ისე ინგლისელი მეცნიერების მიერ. დევიდ ლენგის თქმით, ამ ორმა თავდადებულმა სწავლულმა თავიანთი მოღვაწეობით მსოფლიოს ორიენტალისტთა შორის გაითქვეს სახელი. ამასთანავე მათი სახსრებით განვითარდა ქართველოლოგიური კვლევა-ძიება ოქსფორდში[6, გვ. 118]. უორდროპების შემოქმედებითი და სამეცნიერო მუშაობა გაშუქებულია როგორც მეცხრამეტე, ასევე მეოცე საუკუნეების ქართულ პრესაში, დაიწერა მონოგრაფია *მარჯორი უორდროპი*[7], შეიქმნა მსხვილტანიანი გამოკვლევა, რომელშიც ფართოდაა აღწერილი უორდროპების ურთიერთობა საქართველოსა და ქართულ კულტურასთან[8].

მარჯორი უორდროპის ინგლისურ-ქართული ლექსიკონი

1891 წელს მარჯორი უორდროპი 22 წლისა იყო. ამ ასაკის ადამიანის მიერ ორი ასეთი მასშტაბური პროექტის ჩაფიქრება - *ვეფხისტყაოსნის* თარგმნა და ინგლისურ-ქართული ლექსიკონის შედგენა - ვინმეს შესაძლოა ახალგაზრდულ მაქსიმალიზმად მოეჩვენოს, მაგრამ მარჯორის ეს ჩანაფიქრი არ ეფუძნებოდა ოდენ ახალგაზრდულ გაბედულებასა და ენთუზიაზმს. მარჯორის ჩინებული განათლება ჰქონდა მიღებული და თავისუფლად

ფლობდა რამდენიმე უცხო ენას: ფრანგულს, გერმანულს, იტალიურსა და რუსულს. მან ბრწყინვალედ შეისწავლა ქართული ენა და რუმინეთში ცხოვრების პერიოდში, რუმინულ ენასაც დაეუფლა. მთარგმნელობითი საქმიანობის ფონზე ბუნებრივია ინგლისურ-ქართული ლექსიკონის შექმნის სურვილი, ამგვარი ლექსიკონი ხომ გასაღები გახდებოდა „ქართული ენის სიმდიდრისა და მასში დაუნჯებული საგანძურის შესაცნობად“, „ქართული კულტურის საიდუმლოებათა უკეთ ჩასაწვდომად და აღსაქმელად“, როგორც ამის შესახებ 1998 წერდა ამერიკელი ქართველოლოგი ჰოვარდ არონსონი ინგლისურ-ქართული ლექსიკონის სარედაქციო კოლეგიისადმი მიწერილ წერილში¹. ინგლისურ-ქართული და ქართულ-ინგლისური ლექსიკონების საჭიროებაზე არაერთი ინგლისელი ქართველოლოგი ჩიოდა მე-20 საუკუნეში. “The importance of the Georgian literature is out of all proportion to the number of speakers of the language”, - ამ სიტყვებით იწყებს ბრიტანელი ქართველოლოგი დონალდ რეიფილდი თავის მონოგრაფიას *The Literature of Georgia. A History*[9]. სწორედ ქართული ლიტერატურის სიყვარულმა მიიყვანა დონალდ რეიფილდიც ლექსიკოგრაფიამდე და 2006 წელს ლონდონში გამოიცა მისი ვრცელი ქართულ-ინგლისური ლექსიკონი [10]. ამდენად, მარჯორი უორდროპის სურვილი ამგვარი ლექსიკონების შექმნისა, სრულიად ბუნებრივად ეწერება ცნობილი ქართველოლოგების, ქართული ენითა და ლიტერატურით დაინტერესებული მკვლევრების საერთო სწრაფვაში.

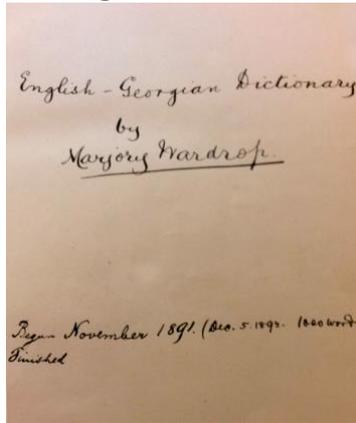
რამდენად სერიოზული და მასშტაბული იყო მარჯორი უორდროპის ჩანაფიქრი?

¹ ჰოვარდ არონსონის მიერ ინგლისურ-ქართული ლექსიკონის სარედაქციო კოლეგიისათვის 1998 წელს გამოგზავნილი წერილის ფრაგმენტები. სრული ვერსია იხ. შემდეგ მისამართზე:

<http://www.margaliti.ge/new/howard.htm>

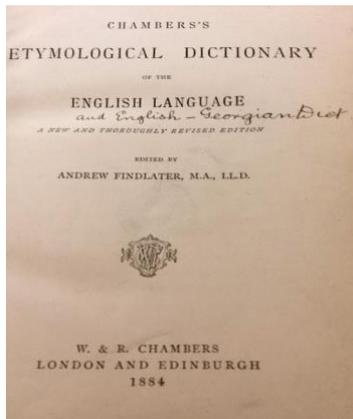
ვფიქრობთ, რომ მარჯორის დიდი ინგლისურ-ქართული ლექსიკონის შექმნა ჰქონდა ჩაფიქრებული. ამას გვაფიქრებინებს ამ ლექსიკონის საფუძვლად ჩეიმბერსის ინგლისური ენის 600-გვერდიანი ეტიმოლოგიური ლექსიკონის გამოყენება[11]. ბოდლის ბიბლიოთეკის უორდროპების ფონდში ინახება მარჯორის ნაქონი ინგლისური ენის ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, რომელიც სპეციალურად მისთვის იყო აკინძული ინგლისურ-ქართული ლექსიკონის შესადგენად.

სურათი 1.

English-Georgian Dictionary by Marjory Wardrop begun November 1891 (December 5 1892 1000 words) finished (იხ. სურათი 1) ასეთი წარწერა აქვს მარჯორის თავისი ხელით გაკეთებული ეტიმოლოგიური ლექსიკონის პირველ გვერდზე, მეორე გვერდზე კი ვკითხულობთ:

სურათი 2.

Chambers's Etymological Dictionary of the English Language და მარჯორის ხელით მიწერილი: And English-Georgian Dictionary (იხ. სურათი 2)

როგორც აღინიშნა, ეტიმოლოგიური ლექსიკონი საგანგებოდ იყო აკინძული მარჯორისათვის. ეტიმოლოგიური ლექსიკონის ყოველ გვერდს ჩართული აქვს ცარიელი

ინგლისურ-ქართული ლექსიკონის სიტყვანი

საინტერესოა მარჯორის ლექსიკონის სიტყვანის ანალიზი, რა სიტყვები შეაქვს მას თავის ლექსიკონში?

ლექსიკონის სიტყვანის დიდი ნაწილი *ვეფხისტყაოსნის* ლექსიკას ასახავს. ქვემოთ მოყვანილია *ვეფხისტყაოსნის* ლექსიკის ამსახველი სიტყვები ინგლისურ-ქართული ლექსიკონიდან სათანადო გვერდების მითითებით, აგრეთვე ამ სიტყვების შემცველი სტრიქონები რუსთველის პოემიდან და მისი მარჯორისეული ინგლისური თარგმანიდან სტროფისა და სტრიქონის მითითებით:

(1) **Firmament** სამყარო (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 179)

„რომელმან შექმნა სამყარო ძალითა მით ძლიერითა“ 1,1

‘He who created the **firmament**, by that mighty power’ 1,1

(2) **Peerless** უებრო (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 368)

მოსამართლე და მოწყალე, მორჭმული, განგებიანი,

თვით მეომარი უებრო, კვლა მოუბარი წყლიანი. 32,4

just and gracious, powerful, far-seeing, himself

a **peerless** warrior, moreover fluent in speech. 32,4

(3) **General** სპასპეტი (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 200)

ავთანდილ იყო სპასპეტი, ძე ამირ-სპასალარისა 40,2

Avt’handil was a **general**, son of the commander-in-chief 40,2

(4) **Cypress** სარო (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 109)

საროსა მჯობი ნაზარდი, მსგავსი მზისა და მთვარისა 40,2

He was more graceful than the **cypress**; his presence was like son and moon 40,2

(5) **Agile** ჩაუქი (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 9)

თავსა ზის პირ-მზე ავთანდილ, მჭვრეტთაგან მოსანდომია,

სპათა სპასპეტი, ჩაუქი, ვითა ვეფხი და ლომია. 57,2

At the head sat the sun-faced Avt’handil, desirable to them

That look upon him, the **agile** leader of the hosts. 57,2

(6) **Beardless** უწვერო (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 36)

ჯერთ უწვერული, სადარო ბროლ-მინა საცნობარისა 40,3

Still **beardless**, he was to be likened to famous crystal and glass 40,3

- (7) **Army** **ჯარი, სპა, გუნდი** (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 23)
 უკუდგეს და თაყვანის-სცეს მეფემან და მისთა **სპათა** 46,1
 The king and his **armies** retired and did homage 46,1
- (8) **Gift** **საბოძვარი** (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 202)
 დია გასცა **საბოძვარი**, ყველა დარბაზს შემოხადა 119,3
 Many **gifts** were distributed, he summoned all to the throne-room 119,3
- (9) **Amorous** **სააშოკო** (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 15)
სააშოკოდ, სალალობოდ, ამხანაგთა სათრეველად 17,2
 The joyous, the **amorous**, the merry, for pleasantries of comrades 24,1
- (10) **Adroit** **მარჯვე** (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 7)
 მართლად ცემა, **მარჯვედ** ქნევა 13,2
 Striking a ball fairly and aiming **adroitly** at the mark 20,2

ინგლისურ-ქართულ ლექსიკონში *ვეფხისტყაოსნის* ლექსიკისათვის შერჩეული ინგლისური შესატყვისები, ხშირ შემთხვევაში, პოემის ინგლისურ თარგმანშიც დასტურდება. ზემოთ მოყვანილი მაგალითები სწორედ ასეთ შემთხვევებად გვევლინება. თუმცა, არცთუ იშვიათად, ქართული სიტყვა პოემის ინგლისურ ვერსიაში კონტექსტუალურად ბევრად უფრო უკეთესი შესატყვისითაა თარგმნილი, ვიდრე ლექსიკონში. მაგ.:

- (11) **Infamous** **ნაძრახი** (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 256)
 სჯობს სიცოცხლესა **ნაძრახსა**, სიკვდილი სახელოვან“ 800,4
 Better a glorious death than **shameful** life 781,3
- (12) **Austere** **უწყალო** (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 29)
უწყალო, ვითა ჯიქია 19,3
Merciless as a leopard 26,3
- (13) **Accident, mishap** ფათერაკი (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 3, 321)
 შენგან დავჰრჩით ჩვენ ყველანი **ფათერაკსა** ეზომ ძნელსა
 We all are saved by thee in so hard a **mischance**
 სდევს მიჯნურსა **ფათერაკი** 915,1
Mischance pursues the lover 895,1

(14) **Accession** გამეფება (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 3)

“ზედი ჩემი უბედური, - ვთქვი, თუ, - ჯეროცა ვერ გამეფდა!”
405,3

‘My luckless fate’, said I, ‘has never yet ruled’. 391,3

(15) **Agreeable** ამო, ლამაზი (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 10)

გვერდსა დაისხნა, დაუწყო მათ ამო საუბარია 34,4

Placing them by his side, began to talk **graciously** to them 34,4

(16) **Achieve, Accomplish** გასრულება (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 3, 4)

გასრულდა მათი ამბავი, ვითა სიზმარი ღამისა 1583,1

Their tale is **ended** like a dream of the night 1572,1

გასრულდა ჩემი ანდერძი, ჩემგან ნაწერი ხელითა 807,1

My testament is **ended**, written by mine own hand 788,1.

ვეფხისტყაოსნის ლექსიკის გარდა, მარჯორი უორდროპის ინგლისურ-ქართულ ლექსიკონში მრავლად გვხვდება ბიბლიური სიტყვები. ლექსიკონში ასევე შეტანილია: კვირის დღეების, წელიწადის დროების, თვეების სახელები, რიცხვითი სახელები, ცხოველებისა და მცენარეების სახელები, აგრეთვე ყოველდღიური ლექსიკა.

სადაც შესაძლებელია, მარჯორი ცდილობს ინგლისური სიტყვა რამდენიმე სინონიმური ქართული სიტყვით გადმოსცეს, მაგ.:

(17) **Banquet** პურობა, დარბაზობა, სერი, ანკანაკობა (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 33)

Bank ნაპირი, კიდური, პირი (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 33)

April აპრილი, იგრიკა (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 21)

August აგვისტო, მარიამობისთვე (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 28)

November ნოემბერი, გიორგობისა, ჭირის-კონა (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 342)

Love მიჯნურობა, სიყუარული, აშიკობა (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 299)

Letter წერილი, უსტარი, წიგნი (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 288).

June იუნისი, თიბისა, თიბა-თვე (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 275)

July იულისი, მკისა, მკათა-თვე (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 275)
Fog ბუერი, ბური, ბორი, ბურუსი, ნისლი (ინგ.-ქართ. ლექს.
გვ.184) და სხვა.

მარჯორი უორდროპის ინგლისურ-ქართულ
ლექსიკონში საინტერესოა რამდენიმე ჩანაწერი, სადაც იგი
უთითებს არა მხოლოდ ინგლისური სიტყვის ქართულ
ეკვივალენტს, არამედ მოცემული ინგლისური სიტყვის
რამდენიმე შესიტყვებას, რაც ქართულად თარგმნისას
სხვადასხვა ქართულ ეკვივალენტს მოითხოვს. მაგ.:

(18) **Foot ფეხი; foot of a mount or tree მთის ან ხის ძირი; foot
path ბილიკი** (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 185)

Peak თხემი; peak of a mountain მთის მწვერვალი (ინგ.-ქართ.
ლექს. გვ. 367)

Snow თოვლი; first snow of Autumn ფიფქი (ინგ.-ქართ. ლექს.
გვ. 475)

Road გზა; high road შარა (ინგ.-ქართ. ლექს. გვ. 437)

Master პატრონი; master of banquet მასპინძელი (ინგ.-ქართ.
ლექს. გვ. 308)

Elegant ლამაზი; of elegant form კენარი, ტურფა (ინგ.-ქართ.
ლექს. გვ. 148)

Mother მშობელი, დედა; mother of pearls სადაფი (ინგ.-ქართ.
ლექს. გვ. 328)

და სხვა.

მარჯორი უორდროპის ლექსიკონში ყურადღებას
იპყრობს ერთი ბარათი, რომელიც ჩეიმბერსის ლექსიკონის
121-ე გვერდშია ჩადებული და რომელზეც შედგენილია
სიტყვა-სტატია **to desire**.

To desire ლამვა (ვლამი, ლამი, ლამის, ვლამოდი)
ვინადგან შენ ლამი ჩემსა ცნობასა, since thou desirest to know
me. R 982

ეს ბარათი რამდენიმე თვალსაზრისითაა საინტერესო:
მასდარის გვერდით ფრჩხილებში ზმნის პირიანი ფორმების
მიითითება; საილუსტრაციო ფრაზა ქართულად და მისი

ინგლისური თარგმანი; და წყაროს მითითება. ამ შემთხვევაში R რუსთაველს აღნიშნავს, რომელსაც გვერდით ციტირებული სტროფის ნომერიც აქვს მითითებული *ვეფხისტყაოსნიდან*. საინტერესოა ისიც, რომ ეს ბარათი ეყრდნობა შესაბამის სიტყვა-სტატიას - 'ლამა, ლამვა' დავით ჩუბინაშვილის ლექსიკონიდან[12]. ზემოთ მოყვანილი ციტატა *ვეფხისტყაოსნიდან* დავით ჩუბინაშვილის სიტყვა-სტატიაშიცაა მოყვანილი სათანადო წყაროს დამოწმებით. ამგვარად, ეს ერთადერთი შედგენილი ბარათი, რომელიც ჩეიმბერსის ლექსიკონში გვხვდება დავით ჩუბინაშვილის ლექსიკონითა და მისი ლექსიკოგრაფიული პრინციპებითაა შთაგონებული. რაზე მიგვანიშნებს ეს ბარათი? გეგმავდა მარჯორი თავისი ინგლისურ-ქართული ლექსიკონის გადამუშავებას ამ პრინციპებით, ზმნებისათვის პირიანი ფორმების დართვას, სიტყვა-სტატიების საილუსტრაციო ფრაზებითა და წინადადებებით გამდიდრებას, მათი წყაროების დამოწმებას? ძნელი სათქმელია, მაგრამ ეს ბარათი უდავოდ მეტად საინტერესო ფრაგმენტია მარჯორი უორდროპის ინგლისურ-ქართული ლექსიკონისა, რადგან იგი დასტურია იმისა, რომ მარჯორი უორდროპი კარგად იცნობდა თავისი დროის საუკეთესო ლექსიკოგრაფიულ ტრადიციებს, როგორც ინგლისურს, ისე ფრანგულს, რუსულსა და ქართულს.

შეცდომები, უზუსტობები

მარჯორი უორდროპის ლექსიკონი, უპირველეს ყოვლისა, იმითაა საინტერესო, რომ მასში ცოტაა შეცდომა და უზუსტობა (იხ. ქვემოთ ლექსიკონის ფრაგმენტი, ასო A). ინგლისურ სიტყვებს საოცარი სიზუსტითა აქვს შერჩეული ქართული ეკვივალენტები. ეს მით უფრო გასაოცარია იმის გათვალისწინებით, რომ ჩვენ არ განვიხილავთ დასრულებულ და გამოცემულ ლექსიკონს. ლექსიკონში არის ცალკეული ქართული სიტყვები, რომლებიც ჩეიმბერსის ლექსიკონის შესაბამის გვერდსა და სვეტში არც ერთ ინგლისურ სიტყვას არ მიემართება. მაგ. სიტყვა

‘**ბუბუნი**’ ინგლისურ-ქართული ლექსიკონის მე-14 გვერდზე. ბუბუნი ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში[13] შემდეგნაირადაა განმარტებული: *ხარის გაბმული ნელი ყვირილი ბულრაობისას; დიდი ხმაური, გუგუნი*. ეს სიტყვა არ უკავშირდება ამ გვერდზე წარმოდგენილ არც ერთ სიტყვას: Ambush, Ameer, Ameliorate, Amen, Amenable, Amend, Amendment, Amends, Amenity და სხვა. ან მაგალითად, ლექსიკონის მე-19 გვერდზე მითითებული ქართული სიტყვა ‘**ანთარი**’, რომელიც ქეგლ-ში განმარტებულია შემდეგნაირად: *ძვ. ღვთაება მებრელთა წარმართულ პანთეონში*. ცხადია, ამ სიტყვას ვერ ექნება ინგლისური შესატყვისი. არის შეცდომებიც, მაგ.: ინგლისურ-ქართული ლექსიკონის 23-ე გვერდზე ინგლისური სიტყვის **Ark** ქართულ შესატყვისად მოყვანილია ‘**თალი**’, ‘**კიდობნის**’ ნაცვლად [a chest or coffer: a large floating vessel]. ლექსიკონის 28-ე გვერდზე აგვისტოსა და მარიამობისთვის სინონიმად მოყვანილია სიტყვა ‘**მარიალი**’, რაც ივნისს ნიშნავს, მაგრამ როგორც აღვნიშნეთ, ასეთი შემთხვევები ლექსიკონში ცოტაა.

მარჯორი უორდროპის ინგლისურ-ქართული ლექსიკონის ფრაგმენტი

- Abba *n* [in Chaldee and Syriac, *a father*] აბბა, ამბა
 Abbot *n* [the *father* or head of an abbey] აბბატი
 Abandoned *adj* [given up, as to a vice: very wicked] ოხერი
 Abundant *adj* [plentiful] მეტი
 Acacia *n* [a genus of *thorny* leguminous plants with pinnate leaves] აკაკი, ბრინჯის ხე
 Accept *vt* [to receive: to agree: to promise to pay] მიღება
 Accession *n* [*a coming to*] გამეფება
 Accident *n* [that which happens: an unforeseen or unexpected event] ფათერაკი
 Accomplish *vt* [to complete: to effect: to fulfill: to equip] გასრულება
 Account *n* [a counting: statement] ნუსხა
 Achieve *vt* [*to bring to a head* or end: to perform: to accomplish] გასრულება

Acrostic *n* [a poem of which, if the first or the last letter of each line be taken in succession, they will spell a name, or a sentence] აკროსტიხი
 Act *n* [a part of a play] მოქმედება (პიესისა)
 Activity *n* მოძრაობა
 Adopted *adj* შვილობილი
 Adorned *adj* შემკობილი
 Adroit *adj* [dexterous: skilful] მარჯვე
 Affliction *n* [distress or its cause] ვამი
 After *adj* [behind in place: later in time] მერმე
 Again *adv* [once more: in return: back] კვლად [იგივეა რაც კვლავ - ქეგლ]
 Age *n* [the ordinary length of human life: the time during which a person or thing has lived or existed: mature years] სიბერე
 Agile *adj* [*active*: nimble] მარდი, ჩაუქი
 Agreeable *adj* [suitable: pleasant] ამო, ლამაზი
 Alabaster *n* [a semi-transparent kind of gypsum or sulphate of lime: the fine limestone deposited as stalagmites and stalactites] ალაბასტრი
 Alack-a-day *int* [an exclamation of sadness] ვუა
 Alas *int* [expressive of grief] გლახ, ვუა, ვამე
 All *adj* [the whole of: everyone of] ყოველი
 Almost *adv* [nearly] ლამის
 Aloe *n* [a genus of plant with juicy leaves yielding the gum of aloes] ალო
 Although *conj* [admitting all that: notwithstanding that] თუმცა, განაღამცა
 Altogether *adv* [*all together*: wholly: completely: without exception] ყოლე [ქეგლ - ძვ. აგრ. ყოლა - სრულიად, სრულებით]
 Alone *adj* [single: solitary] მარტო
 Alphabet *n* [the letters of a language arranged in the usual order] ანბანი
 Also *adv* [in like manner: further] კიდევ
 Altered *adj* თაღლითი

Amber *n* [a yellowish fossil resin, used in making ornaments] ქარვა

Amulet *n* [a gem, scroll or other object carried about a person, as a charm against evil] ამმა [ქეგლ - ძვ. ამულეტი, თილისმა, შანა]

Amusing *adj* [affording amusement: entertaining] სალალობო

Amorous *adj* [easily inspired with love: fondly in love: relating to love] სააშიკო

Angel *n* [a divine messenger: a ministering spirit] ანგელოსი

Angelic, Angelical *adj* ანგელოსებრი, ანგელოსური

Ancient *adj* [old: belonging to former times] ძველი

And *conj* და

Animal *n* [an organised being, having life, sensation, and voluntary motion] სულდგმული

Answer *n* [a reply: a solution] პასუხი

Apocalypse *n* [the name of the last book of the New Testament] აპოკალიფსი

Apparition *n* [something only apparent, not real: a ghost] ლანდი

Apple *n* [the fruit of the apple-tree] ვამლი

April *n* [the fourth month of the year] აპრილი, იგრიკა

Archer *n* [one who shoots with a bow and arrows] მშვილდოსანი

Around *adv* [on every side: in a circle] გარემემო

Arrow *n* [a straight, pointed weapon, made to be shot from a bow] ისარი

Ark *n* [a chest or coffer: a large floating vessel] თალი

Arm *n* [the limb extending from the shoulder to the hand] მკლავი

Armchair *n* სავარძელი

Arms *n pl* [weapons of offence and defence] აბჯარი, იარაღი

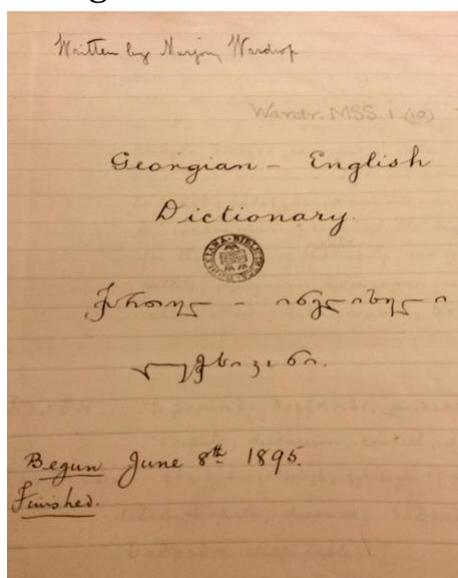
Army *n* [a large body of man armed for war and under military command] ჯარი, სპა, გუნდი

Ashamed *adj*: to be ashamed რცხვენა

Ashes *n pl* [the dust or remains of anything burned] ნაცარი

Assemblage *n* [a collection of persons or things] შემოყრილობა, გუნდი
 Aspen *n* [the trembling poplar] ვერხვი
 Ass *n* [a well-known quadruped of the horse family] ვირი; she-ass რემა, რემაკი; wild ass კანჯარი
 August *n* [the eighth month of the year] აგვისტო, მარიაშობისთვე, მარიალი, ქველობისა
 Audacity *n* [audacious – daring; bold; impudent] ლალობა
 Autumn *n* [the third season of the year] შემოდგომა
 Austere *adj* [harsh, severe, stern] უწყალო
 Author *n* [the writer of an original book] ავტორი [ძვ. იგივეა, რაც ავტორი - ქეგლ].

სურათი 4.

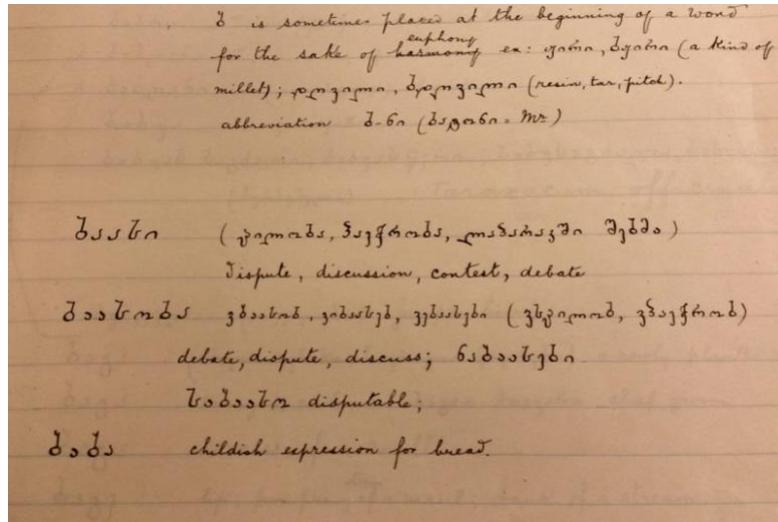

მარჯორი უორდროპის ქართულ-ინგლისური ლექსიკონი

1895 წელს მარჯორი უორდროპი კვლავ უბრუნდება ლექსიკოგრაფიულ საქმიანობას და იწყებს მუშაობას ქართულ-ინგლისურ ლექსიკონზე (იხ. სურათი 4).

ეს ლექსიკონიც დაუსრულებელია და შემორჩენილია ორასამდე სიტყვა-სტატია ასო ზ-ზე. მიუხედავად იმისა, რომ სულ ორასამდე სიტყვაა შედგენილი, ქართულ-ინგლისური ლექსიკონი საინტერესოა ლექსიკოგრაფიული პრინციპების თვალსაზრისით.

ინგლისურ-ქართული ლექსიკონისგან განსხვავებით, ქართულ-ინგლისური ლექსიკონი მთლიანად დავით ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსულ ლექსიკონს ეფუძნება (იხ. სურათი 5).

ჩუბინაშვილის ლექსიკონის მსგავსად მარჯორი ნასესხებ სიტყვებს ფრჩხილებში უთითებს ეტიმოლოგიას (T - თურქული, Arab - არაბული, Arm - სომხური, Per - სპარსული) და ხშირ შემთხვევაში მოყავს წყარო ენის შესაბამისი სიტყვები სპარსულ, არაბულ, თურქულ და სხვა ენებზე. ამ ლექსიკონში უკვე პრინციპად

გვევლინება ზმნისათვის პირიანი ფორმების მითითება. ლექსიკონის თავდაპირველ ვერსიაში ნასესხებ სიტყვებს მარჯორი ურთავდა განმარტებებს ქართულ ენაზე ჩუბინაშვილის ლექსიკონიდან, თუმცა მოგვიანებით ამ განმარტებებს გადაშლის.

ქართულ-ინგლისურ ლექსიკონშიც ხშირია სინონიმების გამოყენება. ქართულ სიტყვებს მარჯორი რამდენიმე სინონიმურ ინგლისურ სიტყვას უსადაგებს,

ცალკეულ შემთხვევებში სინონიმები ქართულ ნაწილშიც გვხვდება. მაგ. ბაასი **'dispute, discussion, contest, debate'**.

ლექსიკონში მარჯორი ბიბლიური სიტყვების წყაროებს უთითებს, მაგ. ბაბილო **'branch, shoot, bough, sprout'** [Ezek. 31 – 8; Ps. 79 – 10], ბადენი [Arm] **'linen garment'** [Daniel 10 – 5]. ეს წყაროები მითითებულია დავით ჩუბინაშვილის ლექსიკონში, რომელსაც, როგორც აღინიშნა, მარჯორი ეყრდნობოდა ქართულ-ინგლისური ლექსიკონის შედგენისას.

ლექსიკონში ასევე ყურადღებას იპყრობს მცენარეთათვის მათი ლათინური სახელების დართვის პრინციპი, მაგ.: ბაბუას საგძალი, ბაბუასწვერა, ბაბუასაგძალა *taraxacum officinale*, ბადიანი [Per] **anise** (*illicium anisatum*), ბადრაგი **citron** (*Citrus medica Risso*) და სხვა.

ქართული სიტყვების სიტყვა-სტატიაში გვხვდება შესიტყვებებიც, რომლებიც ასევე თარგმნილია ინგლისურ ენაზე. მსგავსად ინგლისურ-ქართული ლექსიკონისა, მარჯორის ქართულ-ინგლისური ლექსიკონიც გვაოცებს ქართული სიტყვების ზუსტი ინგლისური შესატყვისების მიგნებით. ქვემოთ მოცემულია ფრაგმენტი ქართულ-ინგლისური ლექსიკონიდან.

მარჯორი უორდროპის ქართულ-ინგლისური ლექსიკონის ფრაგმენტი:

ბაასი (ცილობა, პაექრობა, ლაპარაკში შებმა) **dispute, discussion, contest, debate**

ბაასობა ვბაასობ , ვიბაასებ, ვებაასები (ვსცილობ, ვპაექრობ) **debate, dispute, discuss; ნაბაასები, საბაასო disputable**

ბაბა childish expression for bread

ბაბანი trembling, shuddering

ბაბაყული a name of a bird

ბაბაჭუა spider

ბაბთა lace

ბაბილო branch, shoot, bough, sprout [Ezek. 31 – 8; Ps. 79 – 10]

ბაბრაბი [T] leopard's skin, bear's skin
 ბაბრი [T] leopard, bear
 ბაბლანი [T] parrot
 ბაბლანი bear's skin
 ბაბუა grandfather
 ბაბუას საგძალი, ბაბუასწვერა, ბაბუსაგძალა *taraxacum officinale*
 ბაბუმტელა juniper berry
 ბაგა a newly planted vine
 ბაგა manger, crib; ბაგათ-მთავარი chief groom
 ბაგა recess of a wall
 ბაგე lip; front stern of a vessel; bank of a stream; შერევნა ბაგეთა confusion of languages
 ბაგიანი, ბაგეებიანი oral, verbal
 ბაგინი [Arm.] sanctuary, altar, victim
 ბაგირი rope
 ბაგოვნები roof, covering
 ბადაგი molasses, syrup
 ბადალი [Arab.] compensation, substitute, like, instead of
 ბადახმა, ბადახში, ბადახმოვანი ruby
 ბადე net, everything in the form of net; ბადე მაქმანი or ნაქმანი lace; ბადე დედა ზარდლისა spider's web; ბადე-ბადე in the form of a net; ბადის-პირი the opening of a fishing net
 ბადება (ვბადებ) to create, bear, produce, form
 (ვიბადები) to be born, created
 (მაბადია, გაბადია, აბადია I have, thee have, he has, to have)
 ბადეებრი, ბადეებიანი formed of nets
 ბადენი [Arm] linen garment [Daniel 10 – 5]
 ბადვა, ბადუა see ბადება
 ბადია [Per] jar, gobbet; dish
 ბადიანი [Per] anise (*illicium anisatum*)
 ბადიმი framework to cover well
 ბადის პირი hauling rope
 ბადიში grandson

ბადლიჯანი see ბადრიჯანი
 ბადრაგა convoy, escort
 ბადრაგი citron (*Citrus medica Risso*)
 ბადრაგობა to escort
 ბადრი [Arab] full moon
 ბადრიჯანი [Per] aubergine (*solanum melongena*)
 ბადრობა fullness of the moon, equality; to compare, to be equal to, to liken
 ბადრუკი unfortunate, miserable, unhappy, horrible;
 ბადრუკობა misfortune, to be unfortunate
 ბავასირი see ბუასილი
 ბავთი, ბავთება [Arm] bad news; ბავთის მომღები a bearer of bad tidings
 ბავლი first bird caught by falcon

დასკვნა. მარჯორი უორდროპს ნამდვილად ჰქონდა განზრახული ინგლისურ-ქართული და ქართულ-ინგლისური ლექსიკონების შექმნა. მის არქივში არაერთი ინგლისურ-ქართული სიტყვარია დაცული, რომელსაც მარჯორი ამა თუ იმ ქართული ნაწარმოების კითხვისას ადგენდა, თუმცა არც ერთი ამგვარი სიტყვარისათვის მას არ უწოდებია ლექსიკონი. აღსანიშნავია ისიც, რომ იგი კარგად იცნობდა თავისი დროის საუკეთესო ლექსიკოგრაფიულ ტრადიციებსა და ნაშრომებს.

რატომ არის მარჯორი უორდროპის ორივე ლექსიკონი დაუსრულებელი?

ამ საკითხზე შეიძლება მხოლოდ ვარაუდი გამოვთქვათ. ერთი მიზეზი, ალბათ, დროის უქონლობა იყო, რადგან *ვეფხისტყაოსნის* თარგმანი მისგან უდიდეს დროსა და ენერგიას მოითხოვდა; შეიძლება მას არ დასცალდა თავისი ლექსიკოგრაფიული ჩანაფიქრის განხორციელება ნაადრევი გარდაცვალების გამო; შესაძლოა ისიც ვივარაუდოთ, რომ მარჯორიმ გააცნობიერა ის დიდი სხვაობა, რაც არის მთარგმნელობით საქმიანობასა და ლექსიკოგრაფიულ საქმიანობას შორის, გააცნობიერა ის, რომ თარგმანში

ქართული სიტყვისათვის ინგლისური ეკვივალენტის მოძებნა თავისთავად ვერ შექმნიდა სალექსიკონო სიტყვა-სტატის.

მიუხედავად იმისა, რომ ორივე ლექსიკონი დაუმთავრებელია, ვფიქრობთ მარჯორი უორდროპის ინგლისურ-ქართული და ქართულ-ინგლისური ლექსიკონების მასალები ამ უნიკალური ბრიტანელი ქართველოლოგის კიდევ ერთ საინტერესო წახნაგს წარმოაჩენს და ქართული ენის, ქართული კულტურის პოპულარიზაციისათვის გაწეული დიდი მუშაობის ახალ ფურცელს შლის ქართველი მკითხველისათვის.

ბიბლიოგრაფია:

1. M.S. Wardrop. Georgian-English Word-list, compiled by M. Wardrop (unfinished), 1895. Ms. Wardr. C. 1 (10)
2. მარიკა ოძელი. *ქართულ-ინგლისური ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიისათვის*, თბილისი 1998.
3. *The Man in the Panther's Skin*, A Romantic Epic by Shotha Rusthaveli, a Close Rendering from the Georgian. Attempted by Marjory Scott Wardrop, Preface by O. Wardrop. London 1912.
4. ლ. მენაბდე. *რუსთველი საზღვარგარეთულ ლიტერატურაში*. თბილისი 1990.
5. ნინო უორდროპი. მარჯორი და ოლივერი. *მაცნე*, ელს, 1992, N2, გვ. 31-48, თარგმნილი ინგლისურიდან მარიკა ოძელის მიერ.
6. David Lang. Georgian Studies in Oxford. *Oxford Slavonic Papers*, vol. VI, 1955. იხ. აგრეთვე დ. მ. ლენგი. *ქართველოლოგიური კვლევა-ძიება ოქსფორდში*. "ცისკარი", 1957, N4, გვ. 139-151.
7. ლეილა თაქთაქიშვილი-ურუშაძე. *მარჯორი უორდროპი*. თბილისი 1965.
8. გურამ შარაძე. *ბედნიერებისა და სათნოების საუნჯე*. თბილისი 1984.

9. Donald Rayfield. *The Literature of Georgia. A History*. Routledge. 2nd addition. 2000.
10. Donald Rayfield. *A Comprehensive Georgian-English Dictionary*. Garnett Press. London 2006.
11. Chambers' Etymological Dictionary of the English language: A New and Thoroughly Revised Edition. Edited by A. Findlatter (interleaved copy, with ms. Notes by M.S.Wardrop for an English-Georgian dictionary). Wardr.5.29. London 1884.
12. დავით ჩუბინაშვილი. *ქართულ-რუსული ლექსიკონი*. „საბჭოთა საქართველო“. თბილისი 1984.
13. *ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი* (არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით). „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა“. თბილისი 1950.

Lexicographic Activities of Marjory Wardrop

Tinatín Margalitadze

Research Director of the Lexicographic Centre at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University (TSU), Associate Professor at the Institute of European Languages and Literature (Department of English Philology) of TSU.

Marika Odzeli

Doctor of Philology, The Head of the Department of Georgian language, Ministry of Education and Science of Georgia.

Summary: The Wardrop Fund of the Bodleian Library at Oxford University contains materials related to English-Georgian and Georgian-English dictionaries by Marjory Wardrop. While on an official, scientific mission to the UK in 2014, we made photocopies of the said lexicographic materials, digitalized them and began to study. The present article offers the results of our study.

Key Words: *Marjory Wardrop, Lexicography, Oxford, The Wardrop Fund.*

In Georgia, Marjory Wardrop is primarily known as a translator of *The Knight in the Panther's Skin* into English and a great friend of our country. She had very strong ties with the 19th century Georgian public figures and representatives of the Georgian intellectual elite. In the 20th century her name became widely known and she was familiar, with great affection, to everybody in Georgia. Now, in the 21st century, Georgians should

not consign to oblivion the works and achievements of this brilliant English lady. We believe it would be highly appropriate to once again remind our public about the great services she rendered to the promotion of Georgian culture. In the present article we shall focus on a comparatively less well-known aspect of her activities – lexicography.

In a letter dated December 29, 1891, Marjory writes to her brother Oliver: “My mother has travelled to the countryside to visit her relatives and so I am all alone and no-one can distract me from my work. While mother is absent, I am trying to translate into English the *Knight in the Panther’s Skin* – the famous epic poem by the prominent mediaeval author from 12th century Georgia, Shota Rustaveli.” 1891 is regarded by the researchers of literature as the year when the translation of the *Knight in the Panther’s Skin* began. In her letter of October 31, 1892 to her brother Oliver, Marjory makes the first mention of the dictionary: “Now I have 510 entries in my English-Georgian dictionary”. In the dictionary itself, Marjory names 1891 as the year when she began to work on the dictionary proper. Thus, the work on the translation of the *Knight in the Panther’s Skin* and on the *Georgian dictionary* was started by Marjory Wardrop simultaneously. Marjory dedicated all her life to the translation of the *Knight in the Panther’s Skin*. After the translation was completed, she worked to the very end of her life in order to further improve the text. On December 3, 1892 Marjory entered the 1, 000th word in her *English-Georgian dictionary* and never continued the work on it again. On June 8, 1895 Marjory reportedly began to work on the compilation of a *Georgian-English dictionary*. This dictionary is also unfinished[1]. Apparently, this is only a small part of her intended work – up to 200 words from letter ზ. The material documenting these facts, processed by means of descriptive method, is kept in the Wardrop Fund of the Bodleian Library at Oxford University[2].

Marjory Scott Wardrop was born on November 26, 1869 in London, and died on December 7 1909 in Bucharest. A large part

of her brief life was associated with Georgia. Marjory had two brothers – Oliver and Thomas. Sir Oliver Wardrop, a British diplomat, traveller and translator was the United Kingdom's Chief Commissioner of Transcaucasus and Georgia. The Wardrops had a very close-knit and loving family.

Marjory took her first interest in Georgia being influenced by the works of Marie-Félicité Brosset. As a twenty-year-old girl, she began to study Georgian and from that time, the Georgian literature became the meaning of her life. She embarked on translation practice and faithfully served this field till the end of her days. In her lifetime there were published *Georgian Folk Tales*, and *The Hermit* by Ilia Chavchavadze translated by Marjory and *The Life of St. Nino*, which she translated in cooperation with her brother Oliver. Many of her manuscripts remained unpublished, including the greatest treasure – *The Knight in the Panther's Skin*. Marjory worked on this translation for eighteen years. The English translation of the epic poem was first published in 1912, already after her death. The book was supplied with a preface written by Oliver Wardrop[3]. The translation is important in many respects – it introduced the poem to the English-speaking world, its text adequately matches that of the original. It follows most accurately and faithfully the original, which fact greatly contributed to the subsequent use of Marjory's translation as an intermediary for the successful rendering of the *Knight in the Panther's Skin* into various languages of the world.

Wardrop's English translation was used by Chinese translators[4, p. 225]. Based on this translation, they produced three different translations of the poem. Italian translators (M. Picchi, P. Angioletti) also relied primarily upon Wardrop's translation, although they made certain use of Sergo Tsuladze's translation as well[4, p. 142]. The Finnish translation of the poem was also made from Wardrop's translation[2, p. 86]. It is interesting to remember how this translation was initiated. In 1966, the 800th anniversary of Shota Rustaveli, at the congress of International Federation of Translators in Finland, a Finnish

translator Olavi Linus met with the Georgian scholar and translator Givi Gachechiladze, who presented him with the Wardrop's translation of the epic. For many years, Linus considered translating it into Finnish, trying to find a mode of Finnish versification, which would adequately correspond with the Rustavelian poetic metre. At the University of Helsinki Linus was advised to contact David Barrett, the head of the Faculty of Oriental Studies of the Bodleian Library. Barrett knew both Georgian and Finnish languages and was very familiar with mediaeval literature in general and the *Knight in the Panther's Skin* in particular. He constantly advised Olavi Linus in the process of his translation endeavour, providing immeasurable assistance. When this translation was published in 1991, a symposium on Rustvelology and the presentation of the Finnish translation of the *Knight in the Panther's Skin* were held at the University of Turku on the initiative of the translator. Rustvelologists and translators of the poem into different languages were invited to this forum. Before Barrett's departure to Finland, Marjory's niece Nina Wardrop gave him her memoirs written in the form of documentary prose, entitled *Marjory and Oliver*, asking Barrett to pass it on to Georgian scholars who were to attend the symposium. Barrett gave the paper to Prof. Elguja Khintibidze, who later widely publicized it throughout Georgia [5]. This semi-documentary memoir is extremely important for it is composed by Sir Oliver's daughter and gives us a new insight into the family environment of the Wardrops, showing their portraits, recounting little-known facts of their lives, marking Marjory's fabulous assiduity, revealing the details of her creative method, her joy or dissatisfaction, her great interest in and immensurable love of Georgia, its language and culture.

The lives and activities of Oliver and Marjory Wardrops are duly studied and appreciated both by Georgian and British scholars. As David M. Lang once said, these two devoted scholars gained fame among the world's Orientalist circles by their works and achievements. At the same time, their material resources

enabled the promotion of Kartvelological researches at the University of Oxford[6, p. 118]. Creative and scientific activities of the Wardrops were described in the Georgian press of both the 19th and 20th centuries; a monograph entitled *Marjory Wardrop*[7] was written; a major research paper was also composed which gives a detailed description of the Wardrops' relationship with Georgia and the Georgian culture[8].

Marjory Wardrop's English-Georgian Dictionary

In 1891 Marjory Wardrop was 22 years old. Some may think that it was a piece of uncompromising juvenile maximalism on the part of such young a person to simultaneously undertake two projects of huge enormity – the translation of the *Knight in the Panther's Skin* and the compilation of an English-Georgian dictionary. This intent of Marjory did not however stem only from her youthful boldness and enthusiasm. Marjory had received an excellent education and knew fluently several foreign languages, such as French, German, Italian and Russian. She learned Georgian perfectly and, while living in Bucharest, also mastered Romanian. Taking into consideration her translation activities, the wish to produce an English-Georgian dictionary was only natural, for such a dictionary would serve as “an entrée into the world of Georgian culture” and would “open the doors to the wonders of Georgian culture,” as Howard I. Aronson, an American Kartvelologist, wrote in his 1998 letter to the Editorial Staff of the *Comprehensive English-Georgian Dictionary*.¹ Many English Kartvelologists complained in the 20th century about the lack of adequate English-Georgian and Georgian-English dictionaries. “The importance of Georgian literature is out of all proportion to the number of speakers of the language” – these are the opening words of the monograph by British Kartvelologist Donald Rayfield

¹ Excerpts from the letter sent by Howard I. Aronson in 1998 to the Editorial Staff of the *Comprehensive English-Georgian Dictionary*. For the full version of the letter, please follow the link: <http://margaliti.ge/eng/howard.htm>

The Literature of Georgia. A History[9]. It was also his love for Georgian literature which led Donald Rayfield to a career in lexicography. As a result, his extensive Georgian-English dictionary was published in London in 2006[10]. Thus, Marjory Wardrop's wish to produce such dictionaries fits in perfectly with the general aspirations of the researchers interested in the Georgian language and literature.

So how serious and comprehensive was the desire of Marjory Wardrop?

In our opinion, Marjory intended to produce an extensive English-Georgian dictionary. We are led to such a conclusion by Marjory's decision to use Chambers's 600-page etymological dictionary of the English language as a basis for her dictionary [11]. The Wardrop Fund of the Bodleian Library at Oxford

University contains a copy of etymological dictionary of the English language, formerly belonging to Marjory Wardrop, which was bound especially for her in order to be used for the production of English-Georgian dictionary.

"English-Georgian Dictionary by Marjory Wardrop begun November 1891 (December 5, 1892 1000 words finished" (see Figure 1)

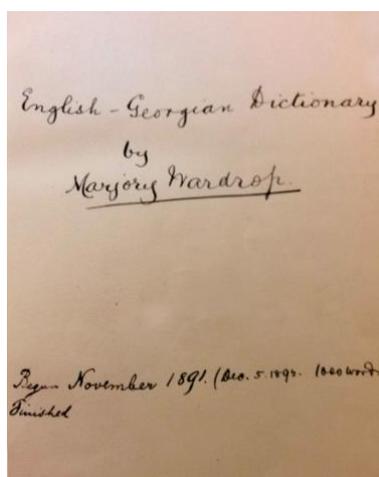

Figure 1

This is the handwritten inscription on the first page of the etymological dictionary made by Marjory herself. On the next page we read: Chambers's *Etymological Dictionary of the English Language*, and written in Marjory's hand: "*And English-Georgian Dictionary*" (see Figure 2)

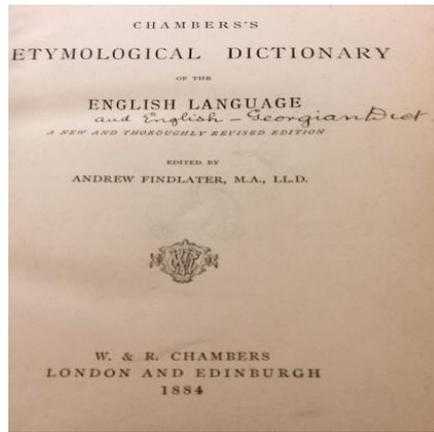

Figure 2

As noted above, the etymological dictionary was bound specifically for Marjory. Each page of the etymological dictionary is supplied with a blank page, where Marjory wrote down Georgian matches for English words, gradually compiling her own dictionary (see Figure 3). On December 5, 1892 she entered the 1000th word in her dictionary.

The preface to the Chambers's etymological dictionary says that the dictionary includes practically all English words, except for obsolete and very rare ones. However, the dictionary contains obsolete words attested in the Bible. The wordlist of the dictionary also includes scientific and technical terminology. So this is a comprehensive etymological and explanatory dictionary of the English language, which Marjory uses as the basis for her English-Georgian dictionary.

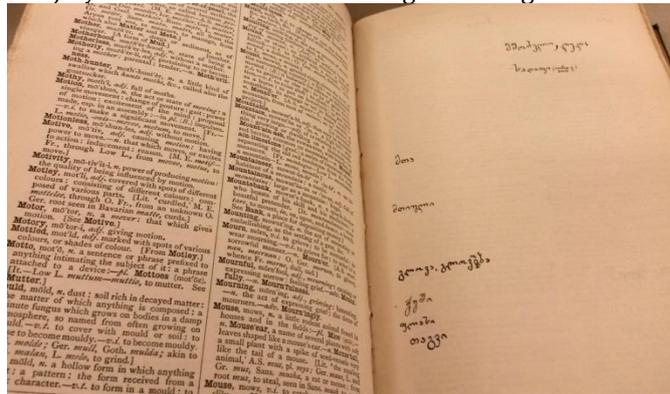

Figure 3

The Wordlist of the English-Georgian Dictionary

It would be interesting to make an analysis of the wordlist of Marjory's dictionary in order to find out what kind of words she included therein.

A considerable part of the dictionary wordlist represents the vocabulary of the *Knight in the Panther's Skin*. Cited below are the words from the English-Georgian dictionary, representing the vocabulary of *Knight in the Panther's Skin* with the indication of the relevant pages from the *English-Georgian dictionary*, as well as the lines from Rustaveli's poem containing these words and Marjory's translation thereof, with the indication of relevant strophes and lines:

- (1) **Firmament** სამყარო (Eng.-Georg. dict. p. 179)
„რომელმან შექმნა სამყარო ძალითა მით ძლიერითა“ 1,1
'He who created the **firmament**, by that mighty power' 1,1
- (2) **Peerless** უებრო (Eng.-Georg. dict. p. 368)
მოსამართლე და მოწყალე, მორჭმული, განგებიანი,
თვით მეომარი უებრო, კვლა მოუბარი წყლიანი. 32,4
just and gracious, powerful, far-seeing, himself
a **peerless** warrior, moreover fluent in speech. 32,4
- (3) **General** სპასპეტი (Eng.-Georg. dict. p. 200)
ავთანდილ იყო სპასპეტი, ძე ამირ-სპასალარისა 40,2
Avt'handil was a **general**, son of the commander-in-chief 40,2
- (4) **Cypress** სარო (Eng.-Georg. dict. p. 109)
საროსა მჯობი ნაზარდი, მსგავსი მზისა და მთვარისა 40,2
He was more graceful than the **cypress**; his presence was like the
sun and moon 40,2
- (5) **Agile** ჩაუქი (Eng.-Georg. dict. p. 9)
თავსა ზის პირ-მზე ავთანდილ, მჭვრეტთაგან მოსანდომია,
სპათა სპასპეტი, ჩაუქი, ვითა ვეფხი და ლომია. 57,2
At the head sat the sun-faced Avt'handil, desirable to them
That look upon him, the **agile** leader of the hosts. 57,2
- (6) **Beardless** უწვერო (Eng.-Georg. dict. p. 36)
ჯერთ უწვერული, სადარო ბროლ-მინა საცნობარისა 40,3

Still **beardless**, he was to be likened to famous crystal and glass
40,3

(7) **Army** ჯარი, სპა, გუნდი (Eng.-Georg. dict. p. 23)

უკუდგეს და თავყვანის-სცეს მეფემან და მისთა სპათა 46,1

The king and his **armies** retired and did homage 46,1

(8) **Gift** საბოძვარი (Eng.-Georg. dict. p. 202)

დია გასცა საბოძვარი, ყველა დარბაზს შემობხადა 119,3

many **gifts** were distributed, he summoned all to the throne-room
119,3

(9) **Amorous** სააშიკო (Eng.-Georg. dict. p. 15)

სააშიკოდ, სალალობოდ, ამხანაგთა სათრეველად 17,2

the joyous, the **amorous**, the merry, for pleasantries of comrades
24,1

(10) **Adroit** მარჯვე (Eng.-Georg. dict. p. 7)

მართლად ცემა, მარჯვედ ქნევა 13,2

striking a ball fairly and aiming **adroitly** at the mark 20,2

In many cases, English equivalents of the words from the vocabulary of the *Knight in the Panther's Skin*, included in the *English-Georgian dictionary*, are attested in the English translation of the poem as well. The above examples are the representations of these very cases. Not infrequently, however, a Georgian word in the English version of the poem is translated with contextually much better matching equivalent, than it is in the dictionary proper. E.g.

(11) **Infamous** ნაძრახი (Eng.-Georg. dict. p. 256)

სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა, სიკვდილი სახელოვანი“ 800,4

Better a glorious death than **shameful** life 781,3

(12) **Austere** უწყალო (Eng.-Georg. dict. p. 29)

უწყალო, ვითა ჯიქია 19,3

merciless as a leopard 26,3

(13) **Accident, mishap** ფათერაკი (Eng.-Georg. dict. p. 3, 321)

შენგან დავჰრჩით ჩვენ ყველანი ფათერაკსა ეზომ ძნელსა

We all are saved by thee in so hard a **mischance**

სდევს მიჯნურსა ფათერაკი 915,1

Mischance pursues the lover 895,1

(14) **Accession** გამეფება (Eng.-Georg. dict. p. 3)
“ზედი ჩემი უბედური, - ვთქვი, თუ, - ჯეროცა ვერ გამეფდა!”
405,3

‘My luckless fate’, said I, ‘has never yet **ruled**’. 391,3

(15) **Agreeable** ამო, ლამაზი (Eng.-Georg. dict. p. 10)

გვერდსა დაიხსნა, დაუწყო მათ ამო საუბარია 34,4

placing them by his side, began to talk **graciously** to them 34,4

(16) **Achieve, Accomplish** გასრულება (Eng.-Georg. dict. p. 3, 4)

გასრულდა მათი ამბავი, ვითა სიზმარი ღამისა 1583,1

their tale is **ended** like a dream of the night 1572,1

გასრულდა ჩემი ანდერძი, ჩემგან ნაწერი ხელითა 807,1

My testament is **ended**, written by mine own hand 788,1.

In addition to the vocabulary from the *Knight in the Panther's Skin*, Marjory Wardrop's *English-Georgian dictionary* includes numerous Biblical words. The dictionary also contains: the names of the days of the week, the names of the seasons of the year, the names of months, numerals, words denoting animals and plants, as well as words from everyday vocabulary.

Wherever possible, Marjory tries to render an English word with several synonymous Georgian words, e.g.

(17) **Banquet** პურობა, დარბაზობა, სერი, ანკანაკობა (Eng.-Georg. dict. p. 33)

Bank ნაპირი, კიდური, პირი (Eng.-Georg. dict. p. 33)

April აპრილი, იგრიკა (Eng.-Georg. dict. p. 21)

August აგვისტო, მარიამობისთვე (Eng.-Georg. dict. p. 28)

November ნოემბერი, გიორგობისა, ჭირის-კონა (Eng.-Georg. dict. p. 342)

Love მიჯნურობა, სიყვარული, აშიკობა (Eng.-Georg. dict. p. 299)

Letter წერილი, უსტარი, წიგნი (Eng.-Georg. dict. p. 288) .

June იუნისი, თიბისა, თიბა-თვე (Eng.-Georg. dict. p. 275)

July იულისი, მკისა, მკათა-თვე (Eng.-Georg. dict. p. 275)

Fog ბუერი, ბური, ბორი, ბურუსი, ნისლი (Eng.-Georg. dict. p.184), and so on.

The English-Georgian dictionary by Marjory Wardrop includes several interesting entries, where she gives not only a Georgian equivalent of the particular English word, but also several collocations of the English word in question, which requires different Georgian equivalents in the process of translation into Georgian, e.g.

(18) **Foot** ფეხი; **foot of a mount or tree** მთის ან ხის ძირი; **foot path** ბილიკი (Eng.-Georg. dict. p. 185)

Peak თხემი; **peak of a mountain** მთის მწვერვალი (Eng.-Georg. dict. p. 367)

Snow თოვლი; **first snow of Autumn** ფიფქი (Eng.-Georg. dict. p. 475)

Road გზა; **high road** შარა (Eng.-Georg. dict. p. 437)

Master პატრონი; **master of banquet** მასპინძელი (Eng.-Georg. dict. p. 308)

Elegant ლამაზი; **of elegant form** კენარი, ტურფა (Eng.-Georg. dict. p. 148)

Mother მშობელი, დედა; **mother of pearls** სადაფი (Eng.-Georg. dict. p. 328), and so on.

A slip of paper pertaining to Marjory Wardrop's dictionary attracts special attention. This slip of paper is inserted in the Chambers's dictionary at p. 121 and contains a word-entry for the English verb 'to desire':

To desire ლამევა (ვლამი, ლამი, ლამის, ვლამოდი) ვინადგან შენ ლამი ჩემსა ცნობასა, since thou desirest to know me. R 982

This slip of paper is interesting for several reasons: (1) next to the masdar (i.e. verbal noun) 'ლამევა', in round brackets there are shown finite personal forms of the verb; (2) an illustrative phrase supplied with its English translation is included; and (3) the source of the phrase is indicated. Letter **R** in this case means (Shota) Rustaveli. The letter has the number of the cited strophe from the Knight in the Panther's Skin. It is interesting to note that this slip is based on the relevant word-entry 'ლამა, ლამევა' from David Chubinashvili's dictionary[12]. The above quote from the

Knight in the Panther's Skin is cited also in David Chubinashvili's dictionary, with the reference made to its relevant source. Thus, this single slip of paper with a word-entry on it, inserted in the volume of the dictionary of Chambers, is inspired by David Chubinashvili's dictionary and his lexicographic principles. What is this slip of paper indicative of? Did Marjory plan to rework her *English-Georgian dictionary* based on these principles, did she plan to supply verbs with their finite forms, to enrich dictionary entries with illustrative phrases and sentences, making references to the sources thereof? Difficult to say, but this slip is undoubtedly a very interesting fragment of Marjory Wardrop's *English-Georgian dictionary*, for it serves as an evidence of the fact that Marjory Wardrop was well acquainted with the best lexicographic practices of her time, adopted in English, as well as in French, Russian and Georgian lexicography.

Mistakes, Imprecisions

Marjory Wardrop's dictionary is remarkable in the first place due to the fact that it contains very few mistakes and imprecisions (see below an excerpt of the dictionary, letter **A**). English words are matched with their Georgian equivalents with an amazing precision. This is more astonishing taking into account the circumstance that the dictionary under consideration was never finished or published. The dictionary includes some Georgian words which are not referred to any English word in relevant page and column of the dictionary of Chambers. E.g. word 'ბუბუნი' on page 14 of the **English-Georgian dictionary**. In the *Explanatory Dictionary of the Georgian Language* (E.D.G.L.) [13] 'ბუბუნი' is explained as follows: *ხარის გაბმული ხელი ყვირილი ბუღრაობისას; დიდი ხმაური, გუგუნი*.¹ This word has no relation to the words represented on this page: 'Ambush', 'Ameer', 'Ameliorate', 'Amen', 'Amenable', 'Amend', 'Amendment', 'Amends', 'Amenity', etc. Another example: page 19

¹ 'Bellowing of an angry bull; loud noise, roar'

of the dictionary features the word ‘ანთარი’, which is explained in the E.D.G.L. as ძვ. ღვთაება მეგრელთა წარმართულ პანთეონში.¹ This word cannot have English equivalent, of course. There are mistakes too. For example on page 23 of the English-Georgian dictionary, the word ‘თალი’ is indicated as the equivalent of **Ark** instead of ‘კიდობანი’ [a chest or coffer; a large floating vessel]. On page 28 of the dictionary, the word ‘მარიალი’, meaning ‘June’ is cited as a synonym of the words ‘აგვისტო’ and ‘მარიამობისთვე’ (both meaning ‘August’). However, as noted earlier, such cases in the dictionary are rare.

Excerpt from Marjory Wardrop’s English-Georgian Dictionary

Abba *n* [in Chaldee and Syriac, *a father*] აბბა, აბბა

Abbot *n* [the *father* or head of an abbey] აბბატი

Abandoned *adj* [given up, as to a vice: very wicked] ოხერი

Abundant *adj* [plentiful] მეტი

Acacia *n* [a genus of *thorny* leguminous plants with pinnate leaves] აკაკი, ბრინჯის ხე

Accept *vt* [to receive: to agree: to promise to pay] მიღება

Accession *n* [*a coming to*] გამეფება

Accident *n* [that which happens: an unforeseen or unexpected event] ფათერაკი

Accomplish *vt* [to complete: to effect: to fulfill: to equip] გასრულება

Account *n* [a counting: statement] ნუსხა

Achieve *vt* [*to bring to a head* or end: to perform: to accomplish] გასრულება

Acrostic *n* [a poem of which, if the first or the last letter of each line be taken in succession, they will spell a name, or a sentence] აკროსტიხი

Act *n* [a part of a play] მოქმედება (პიესისა)

Activity *n* მოძრაობა

¹ ‘An old deity from the Mingrelian pagan pantheon’

Adopted *adj* შვილობილი
Adorned *adj* შემკობილი
Adroit *adj* [dexterous: skilful] მარჯვე
Affliction *n* [distress or its cause] ვამი
After *adj* [behind in place: later in time] მერმე
Again *adv* [once more: in return: back] კვალად [Same as 'კვლავ'¹ - E.D.G.L.]
Age *n* [the ordinary length of human life: the time during which a person or thing has lived or existed: mature years] სიბერე
Agile *adj* [*active*: nimble] მარდი, ჩაუქი
Agreeable *adj* [suitable: pleasant] ამო, ლამაზი
Alabaster *n* [a semi-transparent kind of gypsum or sulphate of lime: the fine limestone deposited as stalagmites and stalactites] ალაბასტრო
Alack-a-day *int* [an exclamation of sadness] ვუჲ
Alas *int* [expressive of grief] გლახ, ვუჲ, ვამე
All *adj* [the whole of: everyone of] ყოველი
Almost *adv* [nearly] ლამის
Aloe *n* [a genus of plant with juicy leaves yielding the gum of aloes] ალო
Although *conj* [admitting all that: notwithstanding that] თუმცა, განაღამცა
Altogether *adv* [*all together*: wholly: completely: without exception] ყოლუ [E.D.G.L. - obs. also 'ყოლა' - altogether, completely]
Alone *adj* [single: solitary] მარტო
Alphabet *n* [the letters of a language arranged in the usual order] ანბანი
Also *adv* [in like manner: further] კიდევ
Altered *adj* თაღლითი
Amber *n* [a yellowish fossil resin, used in making ornaments] ქარვა

¹ 'again'

Amulet *n* [a gem, scroll or other object carried about a person, as a charm against evil] ამმა [E.D.G.L. ამმა - obs. = amulet, talisman]

Amusing *adj* [affording amusement: entertaining] საღაღობო

Amorous *adj* [easily inspired with love: fondly in love: relating to love] სააშიკო

Angel *n* [a divine messenger: a ministering spirit] ანგელოსი

Angelic, Angelical *adj* ანგელოსებრი, ანგელოსური

Ancient *adj* [old: belonging to former times] ძველი

And *conj* და

Animal *n* [an organised being, having life, sensation, and voluntary motion] სულდგმული

Answer *n* [a reply: a solution] პასუხი

Apocalypse *n* [the name of the last book of the New Testament] აპოკალიფსი

Apparition *n* [something only apparent, not real: a ghost] ლანდი

Apple *n* [the fruit of the apple-tree] ვაშლი

April *n* [the fourth month of the year] აპრილი, იგრიკა

Archer *n* [one who shoots with a bow and arrows] მშვილდოსანი

Around *adv* [on every side: in a circle] გარემემო

Arrow *n* [s straight, pointed weapon, made to be shot from a bow] ისარი

Ark *n* [a chest or coffer: a large floating vessel] თალი

Arm *n* [the limb extending from the shoulder to the hand] მკლავი

Armchair *n* სავარძელი

Arms *n pl* [weapons of offence and defence] აბჯარი, იარაღი

Army *n* [a large body of man armed for war and under military command] ჯარი, სპა, გუნდი

Ashamed *adj*: to be ashamed რცხვენა

Ashes *n pl* [the dust or remains of anything burned] ნაცარი

Assemblage *n* [a collection of persons or things] შემოყრილობა, გუნდი

Aspen *n* [the trembling poplar] ვერხვი

Ass *n* [a well-known quadruped of the horse family] ვირი; **she-ass** რემა, რემაკი; **wild ass** კანჯარი
August *n* [the eighth month of the year] აგვისტო, მარიამობისთვე, მარიალი, ქველობისა
Audacity *n* [audacious – daring: bold: impudent] ლაღობა
Autumn *n* [the third season of the year] შემოდგომა
Austere *adj* [harsh, severe, stern] უწყალო
Author *n* [the writer of an original book] ავქსონი [Obs. same as ‘ავტორი’¹ - E.D.G.L.]

Marjory Wardrop’s Georgian-English Dictionary

In 1895, Marjory Wardrop resumes her lexicographic activities and begins to work on a *Georgian-English dictionary* (see Figure 4). This dictionary is also unfinished and up to 200 word-entries on letter **ბ** are available. Despite the fact, that only about 200 word-entries have been composed, the dictionary is interesting from the viewpoint of its lexicographic principles.

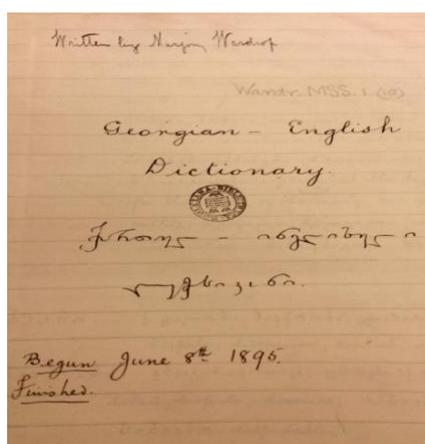

Figure 4.

¹ ‘author’

Unlike the *English-Georgian dictionary*, the *Georgian-English dictionary* is based entirely upon the Georgian-Russian dictionary by David Chubinashvili (see Figure 5).

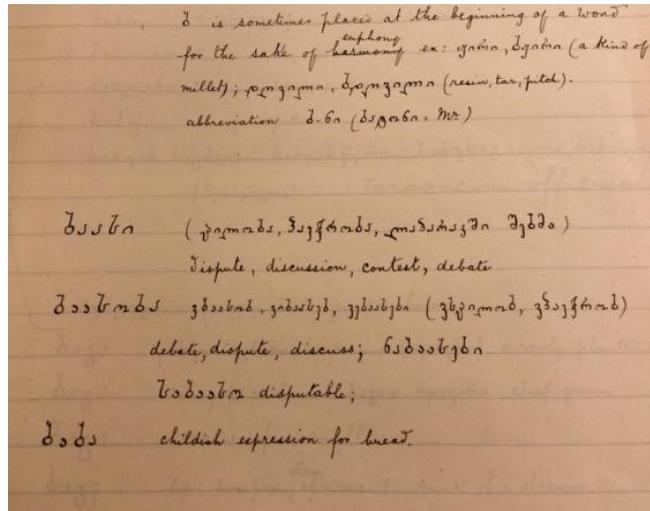

Figure 5

Not unlike what we see in the Chubinashvili's dictionary, Marjory supplies loanwords with their etymologies shown in brackets (**T** - Turkish, **Arab** - Arabic, **Arm** - Armenian, **Per** - Persian) and often adduces words in Persian, Arabic, Turkish and other languages corresponding to the words in the source language. Supplying verbs with their finite personal forms is already seen in the dictionary as a set principle. In the initial version of the dictionary, Marjory would supply loanwords with their explanations in Georgian from the dictionary by Chubinashvili, although later she struck these explanations out.

The use of synonyms is frequent also in the *Georgian-English dictionary*. Marjory matches Georgian words with several synonymous English words. In some cases synonyms are seen in the Georgian section of the dictionary as well, e.g. ბისაღი 'dispute, discussion, contest, debate'.

In her dictionary, Marjory cites the sources of Biblical words, e.g. ბაბილო 'branch, shoot, bough, sprout' [Ezek. 31 – 8; Ps. 79 – 10], ბადენი [Arm] 'linen garment' [Daniel 10 – 5]. These sources are adduced in David Chubinashvili's dictionary, which, as noted earlier, Marjory relied upon while compiling her dictionary.

Remarkable in the dictionary is also the principle, according to which plant names are supplied with their relevant designations in Latin, e.g. ბაბუას საგდალი, ბაბუასწვერა, ბაბუსაგდალა *taraxacum officinale*, ბადიანი [Per] anise (*illicium anisatum*), ბადრაგი citron (*Citrus medica Risso*), etc.

In the dictionary entries dedicated to Georgian words, we come across the collocations which are also translated into English. Like the *English-Georgian dictionary*, Marjory's *Georgian-English dictionary* is equally amazing in respect to her skill in finding exact English matches for Georgian words. Cited below is an excerpt from the Georgian-English dictionary:

Excerpt from Marjory Wardrop's Georgian-English Dictionary

ბაასი (ცილობა, პაეერობა, ლაპარაკში შებმა) **dispute, discussion, contest, debate**

ბაასობა ვბაასობ , ვიბაასებ, ვებაასები (ვსცილობ, ვპაეერობ) **debate, dispute, discuss; ნაბაასები, საბაასო disputable**

ბაბა childish expression for **bread**

ბაბანი **trembling, shuddering**

ბაბაყული a name of a **bird**

ბაბაჭუა **spider**

ბაბთა **lace**

ბაბილო **branch, shoot, bough, sprout** [Ezek. 31 – 8; Ps. 79 – 10]

ბაბრაბი [T] **leopard's skin, bear's skin**

ბაბრი [T] **leopard, bear**

ბაბდანი [T] **parrot**

ბაბდანი **bear's skin**

ბაბუა **grandfather**

ბაბუას საგდალი, ბაბუასწვერა, ბაბუსაგდალა *taraxacum officinale*

ბაბუმტელა juniper berry
 ბაგა a newly planted vine
 ბაგა manger, crib; ბაგათ-მთავარი chief groom
 ბაგა recess of a wall
 ბაგე lip; front stern of a vessel; bank of a stream; შერევნა ბაგეთა
 confusion of languages
 ბაგიანი, ბაგეებიანი oral, verbal
 ბაგინი [Arm.] sanctuary, altar, victim
 ბაგირი rope
 ბაგოვნები roof, covering
 ბადაგი molasses, syrup
 ბადალი [Arab.] compensation, substitute, like, instead of
 ბადახშა, ბადახში, ბადახშოვანი ruby
 ბადე net, everything in the form of net; ბადე მაქმანი or ნაქმანი
 lace; ბადე დედა ზარდლისა spider's web; ბადე-ბადე in the
 form of a net; ბადის-პირი the opening of a fishing net
 ბადება (ვბადებ) to create, bear, produce, form
 (ვიბადები) to be born, created
 (მაბადია, გაბადია, აბადია I have, thee have, he has, to have)
 ბადეებრი, ბადეებიანი formed of nets
 ბადენი [Arm] linen garment [Daniel 10 – 5]
 ბადვა, ბადუა see ბადება
 ბადია [Per] jar, gobbet; dish
 ბადიანი [Per] anise (*illicium anisatum*)
 ბადიმი framework to cover well
 ბადის პირი hauling rope
 ბადიში grandson
 ბადლიჯანი see ბადრიჯანი
 ბადრაგა convoy, escort
 ბადრაგი citron (*Citrus medica Risso*)
 ბადრაგობა to escort
 ბადრი [Arab] full moon
 ბადრიჯანი [Per] aubergine (*solanum melongena*)
 ბადრობა fullness of the moon, equality; to compare, to be equal
 to, to liken

ბადრუკი **unfortunate, miserable, unhappy, horrible;**

ბადრუკობა **misfortune, to be unfortunate**

ბავასირი see ბუასილი

ბავთი, ბავთება [Arm] **bad news; ბავთის მომღები a bearer of bad tidings**

ბავლი **first bird caught by falcon**

Conclusion. Marjory Wardrop really intended to produce English-Georgian and Georgian-English dictionaries. Her archives contain many English-Georgian glossaries, which Marjory compiled while reading Georgian books, but she never referred to such glossaries as dictionaries. It is also worth mentioning that she was well acquainted with the best lexicographic practices, as well as with the lexicographic scientific works of her time.

Why are both of her dictionaries unfinished?

We can only make assumptions about the subject. One cause must have been the lack of time, since the translation of the *Knight in the Panther's Skin* consumed vast amounts of her time and energy; maybe her untimely demise prevented her from the completion of her lexicographic design; We can also suppose that Marjory realized the whole scale of difference between the translation and lexicographic activities, realized that merely finding an English equivalent for a Georgian word while translating could not itself guarantee the production of a dictionary word-entry as such.

Despite the fact that both dictionaries are unfinished, we believe that the materials of Marjory Wardrop's English-Georgian and Georgian-English dictionaries show another aspect of the versatile talent of this exceptional British Kartvelologist, turning before the eyes of grateful Georgian readers a whole new page of the annals depicting her enormous quest in pursuit of the promotion and popularisation of the Georgian language and culture.

Bibliography:

1. Wardrop, Marjorie. S., Georgian-English Word-list, compiled by M.S. Wardrop (unfinished), 1895. Ms. Wardr. C. 1 (10)
2. Odzeli, Marika. *On the History of Georgian-English Literary Contacts*. Tbilisi University Press, Tbilisi, 1998 (in Georgian).
3. *The Man in the Panther's Skin*, A Romantic Epic by Shotha Rustaveli, a Close Rendering from the Georgian. Attempted by Marjory Scott Wardrop, London, 1912. Preface by O. Wardrop.
4. Menabde, L. *Rustaveli in Foreign Scholarship*. Tbilisi, 1990 (in Georgian).
5. Wardrop, Nino. Marjory and Oliver. *Matsne (series of Language and Literature)*, 1992, N2, pp. 31-48 (translated from English into Georgian by Marika Odzeli).
6. Lang, David. Georgian Studies in Oxford. *Oxford Slavonic Papers*, vol.VI, 1955. See also D. M. Lang. Kartvelological Studies at Oxford. *Tsiskari*, 1957, N4, pp. 139-151 (in Georgian).
7. Taktakishvili-Urushadze, Leila. *Marjory Wardrop*. Tbilisi, 1965 (in Georgian).
8. Sharadze, Guram. *Treasury of Happiness and Virtue (Bednierebisa da Satnoebis Saunje)*. Tbilisi, 1984 (in Georgian).
9. Rayfield, Donald. *The Literature of Georgia. A History*. Routledge. 2nd addition. 2000.
10. Rayfield, Donald. *A Comprehensive Georgian-English Dictionary*. Garnett Press. London, 2006.
11. Chambers' Etymological Dictionary of the English language: A New and Thoroughly Revised Edition. Edited by A. Findlatter (interleaved copy, with ms. Notes by M.S.Wardrop for an English-Georgian dictionary). London, 1884. Wardr.5.29.
12. Chubinashvili, D. *Georgian-Russian Dictionary*. 'Sabtchota Sakartvelo'. Tbilisi, 1984.
13. *Explanatory Dictionary of the Georgian Language* (Editor in Chief Arn. Chikobava). Publishing House of the Academy of Sciences of Georgia. Tbilisi 1950.

განმარტებითი, ორენოვანი და კომბინირებული ტიპის ლექსიკონების ეფექტიანობის კვლევა ინგლისური ენის ქართველ შემსწავლელებში

ანტონინა კაპანაძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი

რეზიუმე: წინამდებარე სტატიაში წარმოდგენილია იმ ექსპერიმენტის შედეგები, რომელიც დაიგეგმა და ჩატარდა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში და რომელიც მიზნად ისახავდა უცხო ენების, კერძოდ კი ინგლისური ენის, სწავლებისას/ სწავლისას ლექსიკონის ტიპის ეფექტიანობის დადგენას.

გასული საუკუნის 70-იანი წლების მიწურულს ლექსიკოგრაფების ყურადღების ცენტრში მოექცა ლექსიკონის მომხმარებლებისა და ლექსიკონის გამოყენების მეცნიერული კვლევა. ამავე პერიოდიდან იქცა ლექსიკონის მომხმარებლების კვლევა თანამედროვე თეორიული ლექსიკოგრაფიის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მიმართულებად. სწორედ ამგვარ ემპირიულ კვლევებს ეფუძნება დღეს უცხოეთის ქვეყნებში სალექსიკონო სიტყვა-სტატიებზე მუშაობის ყველა ეტაპი მომხმარებლის მოთხოვნების გათვალისწინებით. ლექსიკონის მომხმარებლებისა და ლექსიკონის მოხმარების გამოკვლევის მიზნით ბევრი ექსპერიმენტი ჩატარდა სხვადასხვა ქვეყანაში, ჩვენ მიერ ლექსიკონის ქართველი მომხმარებლების შესწავლის მიზნით ჩატარებული კვლევა კი ამ ტიპის კვლევების ერთ-ერთი პირველი მცდელობაა საქართველოში.

საკვანძო სიტყვები: *განმარტებითი ლექსიკონი, ორენოვანი ლექსიკონი, კომბინირებული ლექსიკონი.*

შესავალი

წინამდებარე სტატიაში წარმოდგენილია იმ ექსპერიმენტის შედეგები, რომელიც დაიგეგმა და ჩატარდა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში და რომელიც მიზნად ისახავდა უცხო ენების სწავლებისას/სწავლისას ლექსიკონის ტიპის ეფექტიანობის დადგენას, კერძოდ იმის გამოკვლევას, თუ რომელი ტიპის ლექსიკონი არის ყველაზე ეფექტიანი ინგლისური ენის ქართველი შემსწავლელებისათვის - ერთენოვანი ანუ განმარტებითი ლექსიკონი, რომელშიც ინგლისური სიტყვები სხვა ინგლისური სიტყვებითაა განმარტებული; თარგმნითი/ორენოვანი, ანუ ინგლისურ-ქართული, რომელშიც ინგლისურ სიტყვებს ქართული ეკვივალენტები აქვს მითითებული, თუ განმარტებით-თარგმნითი, ანუ კომბინირებული, რომელშიც ინგლისურ სიტყვა ახსნილია როგორც ინგლისურენოვანი განმარტებით, ისე ეკვივალენტით ქართულ ენაზე. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ თუ განმარტებითი ლექსიკონი, ისევე როგორც ორენოვანი/თარგმნითი ლექსიკონი ლექსიკონების ყველასათვის ცნობილი და კარგად გავრცელებული ტიპებია, კომბინირებული ლექსიკონი ანუ განმარტებით-თარგმნითი ლექსიკონი, რომელშიც ორივე ლექსიკონის პრინციპებია შერწყმული, შედარებით ახალია და რამდენიმე წელია რაც გამოჩნდა ლექსიკოგრაფიულ ბაზარზე როგორც დასავლეთის, ისე აღმოსავლეთის ქვეყნებში[6].

ამ ტიპის კვლევები ბევრ ქვეყანაში ჩატარდა. გასული საუკუნის 70-იანი წლებიდან თეორიული ლექსიკოგრაფიის ისეთ მიმართულებებს, როგორიცაა: ლექსიკოგრაფიის ზოგადი თეორია, ენობრივი მონაცემების კომპიუტერული დამუშავება, ლექსიკოგრაფიის ჟანრები, ლექსიკოგრაფიის ისტორია, ლექსიკონების რეცენზირება/კრიტიკული განხილვა და სხვა, ევროპის ქვეყნებში დაემატა ახალი მიმართულება, კერძოდ ლექსიკონის მომხმარებლებისა და ლექსიკონის გამოყენების მეცნიერული კვლევა (რომელიც მოიცავს ლექსიკონების გამოყენების სწავლების

საკითხებსაც). მეცნიერები ვარაუდობდნენ, რომ ეს ემპირიული კვლევები გამოიწვევდა რევოლუციას ლექსიკოგრაფიაში, რაც ერთი მხრივ გამოავლენდა ლექსიკონის მომხმარებლის უფრო ზუსტ რაოდენობას, ხოლო მეორე მხრივ აღწერილი პროცესი საფუძვლად დაედებოდა სალექსიკონო სიტყვა-სტატიებზე მუშაობას მომხმარებლის მოთხოვნების გათვალისწინებით და ლექსიკონის გამოყენების საკონსულტაციო კურსების შექმნას. ასეთი კვლევების მიზანი, ამავდროულად, იყო ლექსიკონების მისადაგება სხვადასხვა სოციალურ კლასთან, ასაკობრივ ჯგუფთან და სხვა. მართლაც, ლექსიკონის მომხმარებლებზე ორიენტაცია, მათი საჭიროებებისა და ლექსიკონების გამოყენების უნარ-ჩვევების ანალიზი გადაიქცა უმნიშვნელოვანეს ფაქტორებად ლექსიკონების დაგეგმვის, ლექსიკონების სამეცნიერო აპარატის შემუშავებისა და შედგენის პროცესში [2].

ლექსიკონის მომხმარებლებისა და ლექსიკონის მოხმარების კვლევა სხვადასხვა მიმართულებით წარიმართა, მაგ. რა ტიპის ინფორმაციას ეძებს მომხმარებელი ლექსიკონში; ლექსიკონის საჭიროება ინგლისური ენის უცხოელი შემსწავლელებისათვის; როგორ ეძებს მომხმარებელი საჭირო ინფორმაციას ლექსიკონის მიკრო და მაკრო სტრუქტურაში; არის თუ არა რაიმე განსაკუთრებული ლექსიკონის დიზაინში ან შინაარსში, რაც აფერხებს, აბნევს ან პირიქით, ეხმარება მკითხველს ძიების პროცესში; როგორ ახდენს მომხმარებელი მოპოვებული ინფორმაციის ინტერპერეტაციას და სხვა.

ბოლო წლებში განსაკუთრებით ბევრი თეორიული ექსპერიმენტი შემუშავდა და ჩატარდა ლექსიკონების ეფექტიანობის გამოსავლენად. საქართველოში კი ჩვენ მიერ ჩატარებული ექსპერიმენტი ლექსიკონის ქართველი მომხმარებლების კვლევის ერთ-ერთი პირველი მცდელობაა.

უცხო ენების სწავლებას დიდი მნიშვნელობა აქვს ისეთი მცირერიცხოვანი ქვეყნისათვის, როგორც საქართველოა, მით უფრო თანამედროვე გლობალიზაციის

ეპოქაში. უცხო ენების მცოდნე სხვადასხვა დარგის სპეციალისტების აღსაზრდელად საჭიროა, ერთი მხრივ, ვრცელი აკადემიური ორენოვანი ლექსიკონები, ხოლო მეორე მხრივ, უცხო ენების სწავლების სწორად შერჩეული მეთოდები. ორენოვანი ლექსიკონები და უცხო ენების სწავლების მეთოდოლოგია მნიშვნელოვნად გადაეჯაჭვა ერთმანეთს, როგორც საქართველოში, ისე უცხოეთში.

კლასიკური ენების სწავლებისას, როგორც ინგლისში, ისე ევროპის სხვა ქვეყნებში, სწავლების უმთავრესი მეთოდი გრამატიკულ-მთარგმნელობითი მეთოდი იყო. გასული საუკუნის 20-30-იანი წლებიდან, როდესაც ინგლისური ენის, როგორც უცხო ენის, სწავლება აქტუალური გახდა, სწავლების მეთოდოლოგია და სასწავლო სახელმძღვანელოებიც, დიდწილად, სწორედ ზემოხსენებულ ტრადიციულ მეთოდს დაეფუძნა და როგორც პედაგოგებმა, ისე ენათმეცნიერებმა და განმანათლებლებმა სწორედ მას მიმართეს. მოგვიანებით წარმოიშვა უცხო ენის სწავლების ალტერნატიული მეთოდები, რომელმაც მეტად დააკნინა თარგმანის როლი, დააკნინა უცხო ენის სწავლებისას მშობლიური ენის გამოყენების პრაქტიკა, რამაც ბუნებრივად მიგვიყვანა ორენოვანი/თარგმნითი ლექსიკონების გამოყენების უარყოფამდე, ხოლო ძირითადი აქცენტი განმარტებითი, ანუ მონოლინგვური ლექსიკონების გამოყენებაზე გადავიდა. ეს პრაქტიკა გავრცელდა საქართველოს სკოლებსა და უმაღლეს სასწავლებლებშიც.

მოგვიანებით, დასავლეთში კვლავ მოხდა შემობრუნება წარსულში აპრობირებული მთარგმნელობითი მეთოდისადმი, თუმცა მოხდა მისი მოდიფიცირება თანამედროვე მოთხოვნების შესაბამისად. უცხოელი მეცნიერები, ამ საკითხების გამოკვლევის მიზნით, უფრო შორს წავიდნენ და დაიწყეს, უცხო ენების სწავლებისას, სხვადასხვა მეთოდოლოგიის ეფექტიანობის ემპირიული კვლევები. აღნიშნული კვლევების დიდი ნაწილი, სწორედ ლექსიკონების გამოყენების ეფექტიანობას უკავშირდება, რადგან უცხო ენების სწავლებისას ყველაზე დიდი

მნიშვნელობა სწორედ ლექსიკონებს განეკუთვნება. ჩვენი ყურადღება მიიპყრო იმ კვლევებმა, რომლებიც მიექმდვნა სხვადასხვა ტიპის ლექსიკონების ეფექტიანობის დადგენას უცხო ენის ლექსიკის ათვისებისას, კერძოდ, ერთენოვანი (monolingual), ორენოვანი (bilingual) და კომბინირებული (განმარტებით-თარგმნითი bilingualized) ტიპის ლექსიკონების ეფექტიანობის დადგენას, ერთი მხრივ, უცხო სიტყვების სწორად გაგებისათვის (comprehension), ხოლო მეორე მხრივ, მათი დამახსოვრებისა და სწორად/სწორ კონტექსტში გამოყენებისათვის (production).

ამ ტიპის კვლევებიდან განსაკუთრებით დავინტერესდით ლაუფერისა და ჰადარის ექსპერიმენტით [7, გვ. 189-196], რომელიც მათ 1997 წელს ჩაატარეს ისრაელში და იმავე ექსპერიმენტის მოდიფიცირებული ვერსიით, რომელიც 2011 წელს იუჟენ ჩენმა ჩაატარა ჩინეთში [5, გვ. 120-130]. ჩვენ განვიზრახეთ ანალოგიური კვლევა საქართველოშიც ჩაგვეტარებინა და ამ ორი ექსპერიმენტის საფუძველზე შევიმუშავეთ კვლევის ჩვენი ვერსია, რომელიც 2014 წლის ოქტომბერში ჩავატარეთ ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში.

კვლევის მიზანი

მაშასადამე, ჩვენი ექსპერიმენტის მიზანი იყო სხვადასხვა ტიპის ლექსიკონების ეფექტიანობის განსაზღვრა ინგლისური ენის ქართველ შემსწავლელელებში, კერძოდ:

იმის დადგენა, (1) თუ სამი ტიპის ლექსიკონიდან: ერთენოვანი, ორენოვანი/თარგმნითი და კომბინირებული, რომელია ყველაზე ეფექტიანი ქართველი მომხმარებლისათვის და (2) რამდენად შედეგიანია თითოეული ლექსიკონი, ერთი მხრივ, უცხო სიტყვების სწორად გაგებისათვის (comprehension), ხოლო მეორე მხრივ, მათი დამახსოვრებისა და სწორად/სწორ კონტექსტში გამოყენებისათვის (production).

ცდისპირები

ექსპერიმენტის ცდისპირები, როგორც ზემოთ აღნიშნა, იყვნენ უნივერსიტეტის სტუდენტები, რომელთაც ინგლისური ენის სწავლის 5-8 წლიანი გამოცდილება აქვთ. ექსპერიმენტში მონაწილე სტუდენტები ორ თანაბარ ჯგუფად დაყავით ინგლისური ენის ცოდნის დონის მიხედვით: ინგლისური ენის ცოდნის საშუალო დონე (intermediate) და ინგლისური ენის ცოდნის საშუალოზე მაღალი დონე (upper-intermediate). ცდისპირთა შეყვანა აღნიშნულ ჯგუფებში დაეფუძნა ტესტის (placement test) შედეგებს, რომელიც სპეციალურად მომზადდა ამ კვლევისათვის. ტესტის შედეგად ექსპერიმენტს გამოეთიშა 18 მონაწილე, რომელთაც ვერ დააკმაყოფილეს ექსპერიმენტისათვის საჭირო ინგლისური ენის ცოდნის შესაბამისი დონე.

მეთოდოლოგია

ექსპერიმენტი ორივე ჯგუფში ცალ-ცალკე ჩატარდა. თითოეული ჯგუფისათვის მომზადდა 15 – 15 სიტყვა, 15 სიტყვა საშუალო დონის ცდისპირებისათვის და 15 სიტყვა საშუალოზე მაღალი დონის ცდისპირებისათვის. საშუალო დონის სტუდენტებისათვის სიტყვები შეირჩა საშუალოზე მაღალი დონის ლექსიკიდან, ხოლო მეორე ჯგუფისათვის (upper-intermediate) მაღალი დონის (advanced) ლექსიკიდან. ამგვარად შერჩეული საკვლევი სიტყვები უცნობი უნდა ყოფილიყო სტუდენტებისათვის, თუმცა დაფიქსირდა რამდენიმე შემთხვევა, როდესაც ზოგიერთი სიტყვა მათთვის ნაცნობი აღმოჩნდა. ასეთი შემთხვევები მოინიშნა და სავარჯიშოების გასწორებისას და შედეგების დათვლისას ეს სიტყვები და მათი შემცველი სავარჯიშოები არ იქნა გათვალისწინებული.

საკვლევი 15 სიტყვიდან 5 იყო არსებითი სახელი, 5 ზედსართავი სახელი და 5 ზმნა. ექსპერიმენტის მონაწილე ყველა სტუდენტმა შეასრულა სავარჯიშოები თხუთმეტივე სიტყვაზე, მათ შორის 5 სიტყვის გასაგებად და დასამახსოვრებლად მათ მიეცათ განმარტებები ერთენოვანი

ლექსიკონიდან, მომდევნო 5 სიტყვისათვის - ორენოვანი/თარგმნითი ლექსიკონიდან და ბოლო 5 სიტყვისათვის - კომბინირებული, განმარტებით-თარგმნითი ლექსიკონიდან. ერთენოვანი ლექსიკონის შემთხვევაში ვისარგებლეთ ლონგმენის ლექსიკონით[9], ორენოვანი ლექსიკონის შემთხვევაში მივმართეთ დიდ ინგლისურ-ქართულ ონლაინ-ლექსიკონს თ. მარგალიტაძის საერთო რედაქტორობით[1], ხოლო კომბინირებული ლექსიკონისათვის, ასეთი ლექსიკონის არარსებობის გამო, თავად შევადგინეთ სიტყვა-სტატიები მოცემულ სიტყვებზე, რომლებიც მოიცავდა როგორც განმარტებებს, ისე ინგლისური სიტყვების ქართულ ეკვივალენტებს.

ექსპერიმენტის მიმდინარეობა

ექსპერიმენტი ორ ეტაპად ჩატარდა, რომლისთვისაც დრო არ იყო შეზღუდული. თავდაპირველად ცდისპირებს დაურიგდათ მასალა საკვლევი სიტყვებით, ანუ 15 სიტყვა, რომელთაგან 5 სიტყვა, როგორც ზემოთ აღინიშნა, განმარტებული იყო ერთენოვანი ლექსიკონიდან, მეორე 5 სიტყვა ორენოვანი/თარგმნითი ლექსიკონიდან, და ბოლო 5 სიტყვა, ჩვენ მიერ შედგენილი კომბინირებული/განმარტებით-თარგმნითი სიტყვა-სტატიებით. მას შემდეგ, რაც სტუდენტები გაეცნენ საკვლევ სიტყვებს, მათ დაურიგდათ სავარჯიშოები. დავალება მოიცავდა ოთხი სხვადასხვა ტიპის სავარჯიშოს, კერძოდ, სიტყვის გაგების (comprehension), დამახსოვრებისა და სწორად გამოყენების (production) ტესტი ჩატარდა შემდეგი სავარჯიშოების დახმარებით: 1) ალტერნატიული ტესტი (multiple-choice), 2) სინონიმების შერჩევა, 3) წინადადებაში გამოტოვებული ადგილის შევსება სათანადო საკვლევი სიტყვით და 4) საკვლევი სიტყვების შემცველი წინადადებების თარგმნა ინგლისურიდან ქართულად, საშუალო დონის ჯგუფისათვის, და ქართულიდან ინგლისურად, საშუალოზე მაღალი დონის ჯგუფისათვის. პირველი ორი სავარჯიშოს შესრულებისას სტუდენტებს

საღმრთაო სიტყვა-სტატიები გვერდით ჰქონდათ, ხოლო ბოლო ორი სავარჯიშოს შესრულებამდე ლექსიკონები ჩამოერთვათ და დავალება ლექსიკონების გარეშე შეასრულეს. ლექსიკონების დახმარებით შესრულებულ სავარჯიშოებს უნდა გამოევიდნა ამ სამი ტიპის ლექსიკონის ეფექტიანობა სიტყვის გაგების თვალსაზრისით, ხოლო ლექსიკონის ჩამორთმევის შემდეგ შესრულებულ სავარჯიშოებს უნდა ეჩვენებინა, რომელი ლექსიკონია ყველაზე შედეგიანი უცხო სიტყვის დამახსოვრებისა და მისი სწორ კონტექსტში გამოყენებისათვის.

I ჯგუფი
ცხრილი 1.

დავალებები	ერთნოვანი ლექსიკონი	ორნოვანი ლექსიკონი	კომბინირებული ლექსიკონი
სიტყვის გაგება	90%	82%	86,6%
სიტყვის დამახსოვრება	53%	54%	75%
სიტყვის გაგება + დამახსოვრება	67,6%	65,6%	80%

შედეგები

დეტალურად გაანალიზდა თითოეული ტიპის ლექსიკონის ეფექტიანობა როგორც უცხო სიტყვის მნიშვნელობის გაგების, ისე მისი სწორად გამოყენების თვალსაზრისით. ქვემოთ მოცემულ ცხრილებზე წარმოდგენილია ჩვენ მიერ ჩატარებული ექსპერიმენტის შედეგები. პირველი ცხრილი (პირველი ჯგუფი) აჩვენებს საშუალო დონის ცდისპირების (intermediate) ნამუშევრების შედეგებს, ხოლო მეორე ცხრილზე (მეორე ჯგუფი) წარმოდგენილია საშუალოზე მაღალი დონის სტუდენტების (upper-intermediate) ნამუშევრების ანალიზის შედეგები.

II ჯგუფი
ცხრილი 2.

დავალბები	ერთენოვანი ლექსიკონი	ორენოვანი ლექსიკონი	კომბინირებუ ლი ლექსიკონი
სიტყვის გაგება	86%	95%	86%
სიტყვის დამახსოვრება	49%	66,6%	64,6%
სიტყვის გაგება + დამახსოვრება	63,7%	78%	73,2%

როგორც პირველი ცხრილიდან ნათლად ჩანს, საშუალო დონის ცდისპირებთან ერთენოვანი ლექსიკონი (90%) ყველაზე შედეგიანი აღმოჩნდა სიტყვის გაგების თვალსაზრისით, თუმცა ვერც ორენოვანი (82%) და კომბინირებული ლექსიკონები ჩაითვლება არაეფექტურად შესაბამისი 82 და 86 პროცენტით. რაც შეეხება სიტყვის დამახსოვრებასა და სწორ კონტექსტში გამოყენებას, საშუალო დონის სტუდენტებისათვის ყველაზე ეფექტიანი კომბინირებული/განმარტებით-ორენოვანი ლექსიკონი აღმოჩნდა (75%), მაშინ როდესაც განმარტებითი და ორენოვანი ლექსიკონებით საკმაოდ დაბალი პროცენტული მაჩვენებელი დაფიქსირდა, 53 და 54 პროცენტით.

რაც შეეხება საშუალოზე მაღალი დონის ცდისპირებს, მათ ყველა დავალების შესრულებისას ბევრად უკეთესი შედეგი აჩვენეს ორენოვანი ლექსიკონის გამოყენების შემთხვევაში. სიტყვის გაგების თვალსაზრისით ყველაზე ეფექტური (95%) აღმოჩნდა ორენოვანი ლექსიკონი, თუმცა მას ბევრად არც განმარტებითი და კომბინირებული ლექსიკონები ჩამორჩება შესაბამისად 86-86 პროცენტით. სიტყვის დამახსოვრებისა და მისი სწორ კონტექსტში გამოყენების თვალსაზრისით კი ძალიან არაეფექტური აღმოჩნდა ერთენოვანი/განმარტებითი ლექსიკონი (49%).

მასზე ბევრად უკეთესი შედეგები დაფიქსირდა ორენოვანი (66,6%) და კომბინირებული (64,6%) ლექსიკონების შემთხვევაში.

მთლიანობაში, როგორც სიტყვის გაგების, ისე მისი დამახსოვრებისა და სწორ კონტექსტში გამოყენების თვალსაზრისით, საშუალო დონის ჯგუფში ყველაზე ეფექტიანი აღმოჩნდა კომბინირებული ლექსიკონი (80%), ხოლო განმარტებითი და ორენოვანი ლექსიკონების შემთხვევაში თითქმის ერთნაირი შედეგი დაფიქსირდა 67,6% და 65,6% (იხ. ცხრილი 3).

I ჯგუფი
ცხრილი 3

დავალელები	სამი ლექსიკონის ეფექტიანობა	მნიშვნელოვანი განსხვავებები
სიტყვის გაგება	MD > BLD > BD	MD* > BD
სიტყვის დამახსოვრება	BLD > BD ≥ MD	BLD** > MD BLD** > BD
სიტყვის გაგება + დამახსოვრება	BLD > MD ≥ BD	BLD* > MD BLD* > BD

ნიშანი > ნიშნავს „უკეთესი ვიდრე“; ნიშანი *- უმნიშვნელო განსხვავება;

ნიშანი ** - მნიშვნელოვანი განსხვავება

MD-განმარტებითი; BD-ორენოვანი; BLD-კომბინირებული

საშუალოზე მაღალი დონის ჯგუფში კი ორენოვანი ლექსიკონი უკეთესი აღმოჩნდა (78%) ვიდრე კომბინირებული ლექსიკონი (73,2%) და ბევრად ეფექტიანი ვიდრე განმარტებითი ლექსიკონი (63,7%), რაც კარგად ჩანს მე-4 ცხრილზე.

II ჯგუფი
ცხრილი 4

დავალელები	სამი ლექსიკონის ეფექტიანობა	მნიშვნელოვანი განსხვავებები
სიტყვის გაგება	BD > BLD BD > MD	BD* > BLD BD* > MD
სიტყვის დამახსოვრება	BD > BLD > MD	BD** > MD
სიტყვის გაგება + დამახსოვრება	BD > BLD > MD	BD** > MD

ნიშანი > ნიშნავს „უკეთესი ვიდრე“; ნიშანი *- უმნიშვნელო განსხვავება;

ნიშანი ** - მნიშვნელოვანი განსხვავება

MD-განმარტებითი; BD-ორენოვანი; BLD-კომბინირებული

შედეგების ანალიზი

როგორც ზემოთ მოყვანილ ცხრილებზე ჩანს, ყველაზე შედეგიანი ლექსიკონი ქართველი მომხმარებლისათვის არის ორენოვანი და კომბინირებული ლექსიკონი. ეს შედეგები ბუნებრივიცაა, რადგან ორივე ლექსიკონი შეიცავს ინგლისური სიტყვის ეკვივალენტს მშობლიურ ენაზე, რაც ძალიან მნიშვნელოვანია უცხო ენის სიტყვების სათანადოდ გაგებისა და შეთვისებისათვის, მით უფრო თუ მშობლიური ენა (ქართული ენა) და უცხო ენა (ინგლისური ენა) არამონათესავე ენებია, დიდად განსხვავდება ერთმანეთისაგან როგორც ენობრივი აზროვნების თვალსაზრისით, ისე აზრის გადმოცემის მანერით, ხასიათდება სემანტიკური ასიმეტრიით და სხვა.

აღსანიშნავია, რომ როგორც ლაუფერისა და ჰადარის, ისე იუჟენ ჩენის მიერ ჩატარებულ კვლევებში კომბინირებული ლექსიკონები ბევრად ეფექტიანი აღმოჩნდა ვიდრე ორენოვანი ლექსიკონები. ეს, ავტორების აზრით,

განპირობებული იყო იმით, რომ მათ მიერ ექსპერიმენტში გამოყენებული ორენოვანი ლექსიკონები არ შეიცავდა საილუსტრაციო ფრაზებსა და წინადადებებს და ორენოვანი ლექსიკონების ეს ხარვეზი დიდწილად ივსებოდა კომბინირებული ლექსიკონებით, რომლებშიც წარმოდგენილი იყო ინგლისური განმარტებაც, საილუსტრაციო ფრაზები და წინადადებებიც და ეკვივალენტებიც მშობლიურ ენაზე. ჩვენ მიერ ჩატარებულ ექსპერიმენტში საშუალოზე მაღალი დონის ჯგუფმა ერთნაირი შედეგი აჩვენა ორენოვანი და კომბინირებული ლექსიკონების ეფექტიანობის თვალსაზრისით, უფრო მეტიც, ჩვენს ექსპერიმენტში მეორე ჯგუფის (საშუალოზე მაღალი დონის) სტუდენტებისათვის ორენოვანი ლექსიკონი მცირედით უკეთესიც აღმოჩნდა კომბინირებულ ლექსიკონზე. საშუალოზე მაღალი დონის სტუდენტებისათვის ორენოვანი/თარგმნითი ლექსიკონი ასევე უკეთესი აღმოჩნდა მთლიანი დავალების შესასრულებლად, კერძოდ სიტყვის გაგებისა და დამახსოვრება-სწორ კონტექსტში გამოყენებისათვის. ამგვარი შედეგი მოსალოდნელი იყო, რადგან ორენოვანი ლექსიკონი, რომელიც ჩვენ გამოვიყენეთ ამ ექსპერიმენტში, დიდი ინგლისურ-ქართული ონლაინ-ლექსიკონი[1], გამოირჩევა იმით, რომ სალექსიკონო სიტყვა-სტატიებში დიდი რაოდენობითაა შეტანილი საილუსტრაციო ფრაზები და წინადადებები. ექსპერიმენტულად დადასტურებული ეს შედეგი კარგად აჩვენებს სალექსიკონო სიტყვა-სტატიაში საილუსტრაციო ფრაზებისა და წინადადებების შეტანის აუცილებლობას.

რაც შეეხება საშუალო ჯგუფს, აქ კვლევამ გამოავლინა განსხვავებული სურათი, კომბინირებული ლექსიკონის უპირატესობა ორენოვან და განმარტებით ლექსიკონზე. აქვე გვინდა გავიხსენოთ ერთი კვლევის შედეგი, რომელიც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექსიკოგრაფიულმა ცენტრმა ჩაატარა ინგლისური ენის ცოდნის საშუალო დონის შემსწავლელელებთან. კვლევის

მიზანი იყო იმის დადგენა, რამდენად საჭიროა ინგლისური ენის საშუალო დონის შემსწავლელებისათვის სპეციალური ორენოვანი სასწავლო ლექსიკონის შედგენა გამარტივებული ლექსიკის შემცველი სიტყვა-სტატიებით. ექსპერიმენტმა აჩვენა, რომ საშუალო დონის შემსწავლელთა უმრავლესობა უკეთეს შედეგს აღწევს ორენოვანი ლექსიკონით, რომელშიც გამარტივებული ლექსიკის შემცველი სიტყვა-სტატიებია. საშუალო დონის სტუდენტებისათვის ჩვენ მიერ მომზადებული კომბინირებული სიტყვა-სტატიები სწორედ ამ პრინციპით შევადგინეთ, ანუ მარტივი ლექსიკით, რითაც აიხსნება კიდევ ის შედეგი, რაც ექსპერიმენტის შედეგად დადგა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ კომბინირებული ტიპის ლექსიკონი თავისთავად მეტად საინტერესო ლექსიკონია და სამომავლოდ ალბათ ღირს დაფიქრება იმაზე, საჭიროა თუ არა ამ ტიპის ლექსიკონის შექმნა ქართველი შემსწავლელებისათვის. თუ ამ შედეგებს შევადარებთ ლაუფერისა და კიმელის კვლევას[8], კომბინირებული ლექსიკონის შემთხვევაში ლექსიკონის მომხმარებელი სარგებელს იღებს იყენებს რა, ერთი მხრივ, ერთენოვან განმარტებებს და, მეორე მხრივ, უცხო სიტყვების ეკვივალენტებს მშობლიურ ენაზე.

ჩვენმა ექსპერიმენტმა ასევე გამოავლინა თარგმანის დიდი საჭიროება უცხო ენის სწავლებისას. ნამუშევრების გასწორებისას ყურადღება მიიპყრო იმ გარემოებამ, რომ კარგი სტუდენტებიც კი მნიშვნელოვნად მოიკოჭლებენ თარგმანში, რაც სათანადო წვრთნის ნაკლებობაზე მეტყველებს.

ბოლოდროინდელმა კვლევებმა ასევე აჩვენა, რომ ლექსიკოგრაფები და მკვლევრები მნიშვნელოვნად მიიჩნევენ არა მარტო სრულყოფილი ლექსიკონების შექმნას, არამედ მათი გამოყენების სწავლებას. არაერთი სიმპოზიუმი დაეთმო ამ საკითხს[3, გვ. 381-392; 4], სადაც ხაზგასმით ითქვა, რომ ლექსიკონს კარგად იყენებენ ის მომხმარებლები, რომელთაც შეასწავლეს და გამოუმუშავეს ლექსიკონთან მუშაობის უნარ-ჩვევები.

დასკვნა

ჩვენ მიერ ჩატარებული კვლევის შედეგად გამოვლინდა, რომ ქართველი შემსწავლელისათვის ყველაზე ეფექტიანია ორენოვანი/თარგმნითი ან კომბინირებული ლექსიკონი, რომლებიც შეიცავენ უცხო სიტყვების ექვივალენტებს მშობლიურ ენაზე. ასევე გამოვლინდა თარგმანის როლი და საჭიროება უცხო ენის შესწავლის პროცესში. შესაბამისად, არ შეიძლება მშობლიური ენის გამორიცხვა ინგლისური ენის სწავლებისა თუ სწავლის პროცესიდან და ორენოვანი/თარგმნითი ლექსიკონების მნიშვნელობის დაკნინება ინგლისური ენის ქართველი შემსწავლელისათვის. დიდი ყურადღება უნდა დაეთმოს ლექსიკონთან მუშაობის უნარ-ჩვევების გამომუშავებას ინგლისური ენის შემსწავლელებში, რათა მათ უკეთ გამოიყენონ ის დიდი და მნიშვნელოვანი ინფორმაცია, რაც ლექსიკონებშია დაუნჯებული.

ჩვენ მიერ ჩატარებული კვლევის შედეგად ასევე გამოიკვეთა ახალი ტიპის ლექსიკონის - კომბინირებული ლექსიკონის ეფექტიანობა ქართველ მომხმარებლებში, რასაც სასურველია ქართველმა ლექსიკოგრაფებმა სათანადო ყურადღება მიაქციონ მომავალში ლექსიკოგრაფიული პროექტების დაგეგმვისას. იმედი გვაქვს საქართველოში სათანადოდ განვითარდება თანამედროვე თეორიული ლექსიკოგრაფიის ახალი მიმართულება - ლექსიკონის მომხმარებლებისა და ლექსიკონის მოხმარების მეცნიერული კვლევა, ხოლო კვლევის შედეგები გათვალისწინებულ იქნება ლექსიკონების დაგეგმვის ყველა ეტაპზე.

ბიბლიოგრაფია:

1. დიდი ინგლისურ-ქართული ონლაინ-ლექსიკონი (თ. მარგალიტაძის საერთო რედაქტორობით). ლექსიკოგრაფიული ცენტრი. თბილისი 2010. www.dict.ge
2. მარგალიტაძე, თ. „არის თუ არა ლექსიკოგრაფია მეცნიერება?“ თანამედროვე ინტერდისციპლინარიზმი და

კომპიუტერული აზროვნება. საერთაშორისო კონფერენციის მასალები. ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელობის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. ქუთაისი 2013.

3. Atkins, B.T., & KNOWLES, F.F. (1990). "Interim report on the EURALEX/AILA research project into dictionary use". In Magay, I. & Zigany, J. (Eds.). *BudaLEX 88 proceedings* (pp. 381-392). Budapest: Akademiai Klado.

4. Boggards, P., Laufer, B., & Varantola, K. "AILA symposium on dictionary use". *AILA 1996 World Congress*, Jyvasyla 1996

5. Chen, Yuzhen 2007. "A Survey of English Dictionary Use by English Majors at Chinese Universities". *Lexicographical Studies*, 2:120-130.

6. Henry Bejoint, *The Lexicography of English*, Oxford University Press, 2010

7. Laufer, B. and L. Hadar 1997. "Assessing the Effectiveness of Monolingual, Bilingual and Bilingualised Dictionaries in the Comprehension and Production of New Words". *The Modern Language Journal*. 81.2: 189-196.

8. Laufer, B., & Kimmel, M. (forthcoming. 1997). "The bilingualised dictionaries: How learners really use them". System.

9. Summers, D., A. Gadshy, and M. Rundell (eds) 2002. *Longman Dictionary of Contemporary English (third edition)* Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press. (LDOCE).

Examining the Effectiveness of Monolingual, Bilingual and Bilingualised Dictionaries for Georgian Learners

Antonina Kapanadze

Postgraduate student at Tbilisi State University, Faculty of English Philology

Abstract: The present article shows the results of the experiment planned and conducted at Tbilisi State University and aims to examine the differences in the effectiveness of various types of dictionaries while English language learning.

In the 1970s, the scientific study of dictionary users and dictionary usage came into the limelight of lexicographers. The same period is remarkable for the investigation of vocabulary users, revealing the marked tendency of contemporary theoretical lexicography.

Thus, in foreign countries, all the working processes related to the word-entries are based on such an empirical research taking into consideration users' requirements.

A lot of studies have been conducted in order to examine dictionary users and dictionary usage in various countries. However, our study of Georgian dictionary users is one of the first attempts of this kind.

Key Words: *monolingual dictionary, bilingual dictionary, bilingualized dictionary.*

Introduction

The present article shows the results of the experiment planned and conducted at Tbilisi State University and aims to examine the differences in the effectiveness of various types of dictionaries while foreign language learning. In fact, we were

interested in the investigation of the effectiveness of 3 types of dictionaries – monolingual (English words with English definitions), bilingual (translation from English into Georgian equivalents) and bilingualized (English definitions plus Georgian equivalents) – for Georgian learners.

It should be mentioned that the monolingual dictionary, as well as the bilingual one, is well-known and widely spread among their users, but the bilingualized dictionary, which is a combination of the other two, is relatively new and appeared on the lexicographic market a couple of years ago in European and Asian countries [4].

Such studies have been implemented in various countries. Since the 1970s the new tendency of study of vocabulary users and vocabulary usage has been added to aspects of theoretical lexicography such as the genre theory of lexicography, linguistic data processing, lexicographic genres, the history of lexicography, and critical analysis of lexicography and so on. The lexicographers supposed the empirical studies would foment a revolution in lexicography that would reveal, on the one hand the exact number of dictionary users and, on the other hand, it would help to take into consideration users' requirements and create consulting courses of dictionary usage.

The aim of this kind of study was to adjust the dictionaries to the requirements of different social classes, age groups, etc. Thus, orientation on the dictionary users, analysis of their needs and dictionary usage skills have become a priority for the process of planning and compilation of comprehensive dictionaries [7].

The study was conducted in different directions: we tried to determine, for example, what kind of information the user looks for; what the dictionary requirements are for foreign learners of the English language; how the user looks for the desired information on the level of both micro and macro structures of the dictionary; whether there is something special in dictionary design or content that can be impeding, misleading or, conversely,

helpful for a user in the process; and how the user interprets obtained information.

In recent years there have been numerous theoretical experiments planned and conducted in order to reveal the effectiveness of the dictionaries. However, our study of Georgian dictionary users is one of the first attempts of this kind.

Taking into consideration the period of contemporary globalisation, foreign language learning is a matter of a great significance for a small nation like Georgia, and the upbringing foreign language experts requires on the one hand comprehensive academic bilingual dictionaries and, on the other hand, efficient methods for language study. There is a close connection between bilingual dictionaries and a selected methodology of foreign language studies both in Georgia and abroad.

For teaching classical languages, the grammar-translation method was most frequently used in Britain as well as in other European countries. In the 1920-30s, when there was a great demand for English as a foreign language, all the study methodology and textbooks were based on the above-mentioned traditional method and thus, teachers, linguists and scholars eagerly applied this one. Later there appeared alternative methods of foreign language teaching which neglected the role of translation. Moreover, it reduced the usage of the native tongue while treating foreign language studies. As a result, this led to a total rejection of bilingual-translation dictionaries. So the emphasis was primarily on monolingual dictionaries. This practice prevailed also in schools and universities in Georgia.

Later, in the west, the interest was revived in the previously approbated translation-method, but with a slight modification due to modern requirements. Empirical studies of different methods were being conducted by foreign scholars to take a deep insight into the matter. The majority of these studies are related to the effectiveness of vocabulary use as we attach a paramount importance to dictionaries while acquiring a foreign language. We

took an interest in those studies which could determine the effectiveness of various dictionaries while vocabulary acquisition of a foreign language, particularly, that of monolingual, bilingual and bilingualised ones, on the one hand, with regard to comprehending new words fully, and on the other hand, to using them properly in context.

We have selected the studies of Laufer and Hadar [5], carried out in Israel (1997) and another replicated one, but a slightly modified version, by Yuzhen Chen [3], held in China, in 2011. We decided to do the same study in Georgia and on the basis of these two experiments developed our own version of the study, which was conducted in October 2014 at Tbilisi State University.

The Study

Purpose

Thus, the aim of our experiment was to determine the effectiveness of different types of dictionaries for Georgian English learners. Firstly, to evaluate the effectiveness of 3 types of dictionaries - monolingual, bilingual, bilingualised dictionaries for Georgian users and secondly, how effective each dictionary is for comprehension and production.

Participants

The participants subjected to the experiment were, as mentioned above, university students who had had some learning experience in English for about 5-8 years. The participants were divided into two equal groups according to their English proficiency: intermediate and upper-intermediate level students. The experimental subjects were selected and put in these groups due to the placement test which was carefully designed for this study. There were 18 experimental subjects who were excluded from the experiment as they could not demonstrate the considerable English proficiency for this experiment.

Methodology

The experiment was held in both groups separately. We prepared 15 words for each group, that is, 15 words for the intermediate group and 15 for the upper-intermediate one. The words were chosen based on their English proficiency. We chose upper-intermediate vocabulary for intermediate level students and advanced vocabulary for upper-intermediate level ones. Consequently, these target words should have been unfamiliar to them. However, there were some cases when some of the words were familiar to the participants. We marked such cases and while correcting the exercises and analysing the results, we did not take these cases into consideration, so they were annulled.

It needs to be mentioned that the 15 target words were selected this way: 5 nouns, 5 adjectives and 5 verbs. All the experimental subjects did exercises with 15 unfamiliar words in comprehension and production. Out of these target words, we included in each test set 5 words with monolingual entry, 5 with the bilingual, and 5 with the bilingualised entry. Thus, each word was tested by three dictionaries and each student was exposed to three dictionary types. We applied Longman's Dictionary of Contemporary English[8] as the monolingual dictionary, the comprehensive English-Georgian online dictionary[9] for bilingual and our self-designed dictionary for the bilingualised one, as we consider such a dictionary does not exist in reality. A bilingualised dictionary is a combination of a learner's monolingual dictionary with a translation of the entry. In other words, a combination of English language definitions and mother tongue translation equivalents.

Procedure

The experiment was held in two stages and the time was not limited. First, the experimental subjects were handed out the papers with target words. In other words, there were 15 words, out of which 5 were from monolingual dictionary, another 5 from bilingual and the last 5 words from bilingualised dictionary.

Shortly after having been introduced to the target words, the students were provided with exercises. The task consisted of 4 different kinds of exercises. To be more precise, there were exercises in terms of word comprehension and production with the aid of the following exercises: 1) multiple-choice; 2) synonyms; 3) gap filling and 4) translation-sentence translation from English into Georgian for intermediate levels and vice versa from Georgian into English for upper-intermediate ones. The first two exercises were done with the dictionary-entries in hand, while the last two exercises were completed without dictionary use. The exercises with dictionary use were intended to identify the effectiveness of these three dictionaries in terms of unfamiliar word comprehension, whereas the exercises performed without dictionaries had to indicate the effectiveness in production in context.

Results

The effectiveness of each dictionary was scrutinized thoroughly in respect of word comprehension and production. The results obtained were transferred into percentages and presented in the form of Tables.

The charts below show the results obtained from our experiment. The first Table (Group 1) presents the results of the experimental subjects with intermediate levels of proficiency, while the second Table (Group 2) shows the results of those of upper-intermediate

Levels of proficiency.

I group

Table 1.

Tasks	Monolingual	Bilingual	Bilingualised
comprehension	86%	95%	86%
production	49%	66,6%	64,6%
comprehension + production	63,7%	78%	73,2%

Group 2.

Table 2.

Tasks	Monolingual	Bilingual	Bilingualized
comprehension	90%	82%	86,6%
production	53%	54%	75%
comprehension + production	67,6%	65,6%	80%

As we can clearly see from the first Table, the monolingual dictionary yields the best results with 90% in terms of word comprehension for intermediate level students, whereas both bilingual and bilingualised dictionaries appeared slightly less effective with 82% and 86% respectively. As for word production in context, the most preferable was the bilingualised dictionary (75%), while monolingual and bilingual dictionaries showed the lowest rate with 53% and 54% respectively.

Regarding the upper-intermediate level students (Table 2), they showed significantly better results in the usage of the bilingual dictionary. With regard to word comprehension, the bilingual dictionary seemed to be the most effective (95%), though, monolingual and bilingualised dictionaries were close with 86%.

On the other hand, it should be noted that the monolingual dictionaries received the smallest percentage of 49% in terms of word production. Better results were shown with 66,6% and 64,6% by bilingual and bilingualized dictionaries respectively.

In summary, the study revealed that among the three dictionaries involved in the research, the bilingualised one (80%) was the most effective of all with regard to word comprehension and production for intermediate level students, whilst

monolingual and bilingual dictionaries showed the same results with 67,6% and 65,6% (Table 3).

Group 1

Table 3

Tasks	Effectiveness of three dictionaries	Significant differences
comprehension	MD > BLD > BD	MD* > BD
production	BLD > BD ≥ MD	BLD** > MD BLD** > BD
comprehension+ production	BLD > MD ≥ BD	BLD* > MD BLD* > BD

Note: > means “better than”; *- slight difference; **- significant difference

MD-monolingual; BD-bilingual; BLD-bilingualized

In the upper-intermediate level group, a better preference was given to the bilingual dictionary (78%) than the bilingualised one (73, 2%), and what is more, the bilingual dictionary was much more effective than monolingual one with 63,7%, which is clearly shown in Table 4.

Group 2

Table 4

Tasks	Effectiveness of three dictionaries	Significant differences
comprehension	BD > BLD BD > MD	BD* > BLD BD* > MD
production	BD > BLD > MD	BD** > MD
comprehension +production	BD > BLD > MD	BD** > MD

Note: > means “better than”; *- slight difference; **- significant difference MD-monolingual; BD-bilingual; BLD-bilingualized

Analyzing the results

The above formulated Tables give us detailed information on the effectiveness of different dictionaries for Georgian users. We can definitely say that bilingual and bilingualised dictionaries are the most effective. It is natural as both of them contain entries with native language equivalents that are essential to understand and use a foreign word, while a native tongue (Georgian) and a foreign language (English) are not from the same branch of language families. They differ in language - specific perception of the world as well as in expressing manner attributed to semantic asymmetry etc.

It should be noted that in the experiments carried out by Laufer and Hadar, as well as Yuzhen Chen, bilingualised dictionary had the greater preference than a bilingual one. This was explained by the authors in the way that the used dictionaries did not contain illustrated phrases and sentence examples and this drawback was overcome with the aid of the bilingualised dictionary, which was full of English definitions, illustrational phrases and sentence examples and equivalents in mother tongue. In our experiment, bilingual and bilingualised dictionaries showed nearly similar results for upper-intermediate groups. What is more, the bilingual dictionary shows slightly better performance than bilingualised one for the same target group. The same upper-intermediate group achieved the best results for the whole task, particularly, in terms of word comprehension and production tasks. We expected such results considering the fact that the online-dictionary we used in our experiment stands out because it is replete with illustrated phrases and sentence examples. Empirically confirmed results verify the necessity of illustrated phrases and sentence examples in the dictionaries with word-entries.

The study revealed a different picture for the intermediate group, as they preferred the bilingualised dictionary rather than bilingual and monolingual ones. We should like to mention the results of one study carried out in the Lexicographic Centre of Tbilisi State University for intermediate level learners. The aim of the study was to investigate the necessity of provision of specific bilingual dictionary with simplified vocabulary entries for intermediate learners. The experiment showed that the majority of intermediate learners obtained better results while applying a bilingual dictionary, which was designed with simplified vocabulary. The entries we prepared for the intermediate level students in our experiment were intended to follow the same principle, in other words, the entries were simple words. We got similar results to that of our colleagues. In both cases, they preferred the bilingual dictionary.

However, it should be noted that the bilingualised dictionary is a step forward in the field of pedagogical lexicography in future for Georgian learners. Comparing Laufer and Kimmel's results with ours, we can conclude that learners take advantage of the bilingualised dictionary if it has monolingual definitions with the native tongue equivalents of foreign language words [6].

Our experiment proved the necessity of the translation method during foreign language study. Whilst analysing and correcting the papers our attention was drawn to the fact that even students with higher vocabulary levels showed deficiencies in translation tasks which evinces a lack of proper training.

Recent Studies have revealed that lexicographers and scholars put emphasis not only on the creation of extensive dictionaries, but also on the necessity of teaching how to use them. A lot of symposia [1, p. 381-392; 2] devote careful attention to this topic pointing out that the good dictionary users are those who have received training in the skills of dictionary use.

Conclusion

In our experiment, Georgian learners took advantage of bilingual and bilingualised dictionaries, which contain foreign language equivalents in the native tongue. The study also revealed the role and necessity of translation in foreign language learning. Accordingly, we cannot exclude the native language from the English learning process and decline the importance of dictionaries for Georgian learners. Particular care should be taken to obtain the working skills with a dictionary as it is vital for them to comprehend all the relevant information underlying the languages and dictionaries.

In our experiment the bilingualised dictionary received preference among Georgian users, this fact should be noteworthy for lexicographers while planning their future lexicographic projects. We hope that due attention will be paid to the adequate development of this new trend in the contemporary theoretical lexicography, namely the scientific study of dictionary users and dictionary usage, and the study results themselves will be taken into consideration at every stage of dictionary planning.

Bibliography:

1. Atkins, B.T., & KNOWLES, F.F. (1990). Interim report on the EURALEX/AILA research project into dictionary use. In Magay, I. & Zigany, J. (Eds.). *BudaLEX 88 proceedings* (pp. 381-392). Budapest: Akademiai Klado.
2. Boggards, P., Laufer, B., & Varantola, K. (1996). AILA symposium on dictionary use. *AILA 1996 World Congress*, Jyvasyla.
3. Chen, Yuzhen 2007. 'A Survey of English Dictionary Use by English Majors at Chinese Universities'. *Lexicographical Studies*, 2:120-130.
4. Henry Bejoint, *The Lexicography of English*, Oxford University Press, 2010

5. Laufer, B. and Hadar, L. 1997. 'Assessing the Effectiveness of Monolingual, Bilingual and Bilingualised Dictionaries in the Comprehension and Production of New Words. *The Modern Language Journal*. 81.2: 189-196.
6. Laufer, B., & Kimmel, M. (*forthcoming*. 1997). The bilingualised dictionaries: How learners really use them. *System*.
7. Margalitadze, 2013. Is a lexicography science? "Interdisciplinarity and humanitarian thinking". *Proceedings of international conference*. Kutaisi, 2013.
8. Summers, D., Gadshy, A. and Rundell, M. (eds) 2002. *Longman Dictionary of Contemporary English*. (3rd edition) Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press. (LDOCE).
9. www.dictionary.ge

ქართული პოეზიის ანთოლოგია ფრანგულ ენაზე
(„ქართული პოეზიის ანთოლოგია (V-XX საუკუნეები)“, თარგმანი
და კომენტარები სერგი წულაძისა, თბილისი, „განათლება“,
1982, გვ. 179.)

ქეთრინ ვივიანი

აწ გარდაცვლილი ინგლისელი ქართველოლოგი და მთარგმნელი.

საკვანძო სიტყვები: ქართული ლექსი, აკაკი ხინთიბიძე, სერგი წულაძე, რუსთაველის შეცნობა.

ცნობილი ინგლისელი ქართველოლოგის, ვეფხისტყაოსნის მთარგმნელის, ჟურნალ „ქართველოლოგის“ რედაქციის ძველი მეგობრის, აწ განსვენებული ქეთრინ ვივიანის წინამდებარე სტატია, გამოქვეყნებული ჟურნალში *Revue des Etudes Georgiennes et Caucasiennes* (#1), 1982 წელს, რომლის ქართული თარგმანი (მთარგმნელი რუსუდან წულაძე), რედაქტირებული აკაკი ხინთიბიძის მიერ, მთარგმნელისა და რედაქტორის ავტოგრაფის სახით ვიპოვე აწ განსვენებული მეცნიერის (აკაკი ხინთიბიძის) არქივში გადასაცემად გამზადებულ საქალაქო დოკუმენტში. თარგმანი, როგორც ჩანს, არ გამოქვეყნებულა. აკაკი ხინთიბიძეს, როგორც ქართული ლექსის ცნობილ მკვლევარს, სტატია, უპირველეს ყოვლისა, აინტერესებდა ქეთრინ ვივიანის შენიშვნების გამო ქართული ლექსის მიმართებებზე ფრანგული და ინგლისური ლექსთწყობის სისტემებთან და თავისებურებებთან. გარდა ამ მართლაც ფასეული

რემარკებისა, წინამდებარე სტატია ძალზე მნიშვნელოვანია ქეთრინ ვივიანისეული მითითებით ქართული პოეზიისათვის ნიშანდობლივ ფარულ სიღრმეებსა თუ ნიუანსებზე. ამასთან ერთად ერთმანეთისგან გამიჯვნით აკაკის, ვაჟას, გალაქტიონის, გიორგი ლეონიძის, ირაკლი აბაშიძის, ვალერიან გაფრინდაშვილის პოეტური სიტყვის სიღრმისეულ თავისთავადობაზე. ვფიქრობ, მაღალი პოეტური კულტურის ინგლისელი ინტელიგენტის, მთარგმნელისა და ქართველოლოგის ამ ლიტერატურათმცოდნეობით მიგნებებზე ყურადღების მიქცევა ქართული პოეზიის, როგორც ქართველ ასევე ინგლისურენოვან მკვლევართათვის საჭიროა.

რედაქტორი

საქართველოში ჩემი პირველი ვიზიტის დროს ბედნიერი შემთხვევის წყალობით თბილისში შევხვდი სერგი წულაძეს. მითხრა, რომ მუშაობდა ქართული პოეზიის ანთოლოგიის ფრანგულ თარგმანზე. რამდენიმე წლის წინ წაკითხული მქონდა *ვეფხისტყაოსნის* მისი ღირსშესანიშნავი ფრანგული თარგმანი, რომელიც მივიჩნიე ბრწყინვალე თანამგზავრად და მეგზურად პოემის შესწავლისათვის ისევე, როგორც მისი მონოგრაფია „რუსთაველის გაცნობა“. ამ თარგმანის ნაწყვეტები გამოქვეყნდა დასახელებულ ანთოლოგიაში. ახლა, როცა წინ მიდევს მისი ბოლო წიგნი, ძალიან ვწუხვარ, რომ არ შემიძლია სერგი წულაძეს შევხვდე და მასზე ვესაუბრო.

სერგი წულაძე იყო ჭეშმარიტად დიდი მთარგმნელი, რომელიც ერთნაირად ღრმად ერკვეოდა ქართულსა და ფრანგულში. ამიტომ მისი თარგმანი გამოირჩევა მეცნიერის ღრმა ინტელექტითა და პოეტური ასკეტიზმით.

ეს პოეტური კრებული მოიცავს დროის ვრცელ მონაკვეთს - შუა საუკუნეებიდან XX საუკუნემდე და, ასევე, განწყობილებებისა და თემების ფართო სპექტრს. მთარგმნელი წარმოაჩენს თავის ოსტატობას პოეტური

ფორმების სიმრავლეში. იგი „მე და ღამის“ წყნარი, ფიქრიანი კილოდან გადადის გიორგი ლეონიძის პირველი თოვლის შესახებ შექმნილი სიმღერის მხიარულ, ხალისიან ტონებზე, „მერანის“ მღელვარე მხედრულ რიტმებზე, ლექსის - „ხმა კატამონთან“ ამაღლებულ სტილზე, ღრმად სწვდება და გამოხატავს ამ ურთიერთგანსხვავებული ლექსების მთავარ ღირსებას.

ქართული ლექსის მჭევრმეტყველება დიდად არის დამოკიდებული რითმაზე, ალიტერაციასა და ასონანსზე - იმ ეფექტებზე, რომელთა გადატანა სხვა ენაზე ადვილი არ არის აზრის დაკარგვის ან დამახინჯების გარეშე. რაც შეეხება მახვილსა და მეტრს, მიუხედავად აღნიშნულისა, ფრანგული და ქართული ამ მხრივ უფრო ბუნებრივად შეესაბამება ერთმანეთს. კლასიკურ ფრანგულ ალექსანდრიულ ლექსში, ისე როგორც *ვეფხისტყაოსნის* 16-მარცვლიან ტაეპში, არის ცეზურა, რომელიც ორად ჰყოფს ტაეპს. ინგლისური ლექსისაგან განსხვავებით, რომელშიც შეიძლება იყოს უმახვილო მარცვლების ცვალებადი რაოდენობა, ორივე, ფრანგული და ქართული ლექსი უფრო სილაბური მეტრისაკენ არის მიდრეკილი, ვიდრე მახვილიანი საზომისაკენ, რადგან მრავალმარცვლიან სიტყვაში მახვილი უფრო თანაბრად ნაწილდება. ამგვარად, ქართული ლექსი შეიძლება მჭიდროდ დაუახლოვდეს ფრანგულს, როგორც ამას ასე წარმატებით გვიჩვენებს სერგი წულაძე *ვეფხისტყაოსნის*, „მთაწმინდის მთვარის“ და სხვა ნაწარმოებთა თარგმანებში.

სხვა მხრივ, ეს ორი ენა ნაკლებად ჰგავს ერთმანეთს, ფრანგული ენის გენია მისი განვითარების გვიანდელ ეტაპზე მდგომარეობს სიზუსტეში, ნათელ განსაზღვრებებსა და მოწესრიგებულ ფორმაში. ადრინდელი ფრანგული - რაბლეს ეპოქისა, კერძოდ, მისი იშვიათი სიუხვით და მრავალფეროვნებით შეიძლება უფრო კარგად შეესატყვისებოდეს ქართულის დახვეწილობას და ობერტონებს, სადაც მწერალს შეუძლია მეტი იგულისხმოს, ვიდრე გვითხრას. წყნარი „მთაწმინდის მთვარეში“ ისე

ჟღერს, რომ მას სრულყოფილად ვერ გადმოსცემს ფრანგული სიტყვა *paisitte*. გ. ტაბიძის სხვა ლექსში სიტყვა *ზღაპარი* მეტისმეტად შეზღუდულია ფრანგული სიტყვით *romance*. კოლაუ ნადირაძის ლექსში „ბევრი არ მითქვამს“ ... სიტყვები *ნეტავი, უნეტარესო* კონცეფციურად ღრმადქართულია, ალბათ, უცილობლად დაკარგულია თარგმანში.

ყველაფერი ეს მაინც ნაკლებადმნიშვნელოვანია. „განთიადში“ წულაძის ლექსი ისეთივე მდგრადია, როგორც დიდი აკაკისა. ლექსში „ხმა კატამონთან“ მთარგმნელი უახლოვდება ი. აბაშიძის კეთილშობილ სტილს და გრძნობათა სიღრმეს. ბუნებასთან მჭიდრო კავშირი ყველა ფორმით - ეს თითქმის მისტიკური გაგება, რასაც ამჟღავნებს მრავალი ქართველი პოეტი, წულაძის მიერ გადმოღებული არის არა მარტო მხატვრული ოსტატობით, არამედ ორიგინალური აღქმით და ღრმა მგრძნობელობით. მთარგმნელი გვამცნობს ვაჟა-ფშაველას მთისა და ცის განწყობილებას, ვ. გაფრინდაშვილთან გვიჩვენებს ხის როლს ადამიანთა ცხოვრებაში.

პოეზია შეიძლება თარგმნოს მხოლოდ პოეტმა, რომელიც გაითავისებს სხვის ნაფიქრსა და ნათქვამს. სერგი წულაძე თავის თარგმანში სწვდება და წარმოსახავს ქართული პოეზიის სულს.

პირველი ნაცნობობა ქართულ ლიტერატურასთან მისი უფრო ფართოდ გაცნობის სურვილს აღძრავს და ეს ანთოლოგია ქართველოლოგებს სთავაზობს კარგად შეზავებულ აპერიტივს მადის გასაღვიძებლად. თითოეული თარგმანი შეიცავს მწერლის შესახებ მოკლე ცნობებს.

ეს ანთოლოგია წარმოადგენს მნიშვნელოვან წვლილს ქართული თარგმნილი ლიტერატურის საგანძურში.

ინგლისურიდან თარგმნა რუსუდან თურნავამ

Anthology of Georgian Poetry in French
*(Anthologie de la poésie géorgienne, (V-XX Siècles) Traductions
et Commentaires de Serge TSOULADZÉ,
Tbilisi, Ganatleba, 1982, p. 179)*

Katharine Vivian

English Kartvelologist and translator

Key Words: *Georgian rhyme, Akaki Khintibidze, Sergi Tsuladze, Connaissance de Roustaveli.*

Kathrine Vivian, an English Kartvelologist, translator of *The Man in the Panther Skin* and a long term friend of the journal *Kartvelologist*, published the following article in 1982 in the *Revue des Etudes Georgiennes et ausiennes* (N 1). I found the manuscript of the Georgian translation of the article (made by Rusudan Tsuladze), and edited by the late scholar Akaki Khintibidze, in the files of materials now being prepared to be sent to the Archive. Obviously, the translation was not published at that time. Akaki Khintibidze, a famous researcher of Georgian versification systems, was ultimately interested in this article due to Kathrine Vivian's remarks regarding the peculiarities of Georgian versification and its relationships with the French and English versification systems. As well as these valuable remarks this article is extremely important regarding the references by Kathrine Vivian to hidden depths and nuances typical of Georgian poetry as well as those regarding the delimitation of the deep originality of verses by Akaki Tsereteli, Vaja Pshavela, Galaktion

Tabidze, Giorgi Leonidze, Irakli Abashidze and Valirian Gaprindashvili.

I believe it is highly advisable to attract the attention of both Georgian and English speaking researchers to these remarks, valuable for the theory of literary studies, made by an English intellectual, translator and Kartveleologist

Editor

On my first visit to Georgia I had the good fortune to meet Sergo C'uladze in Tbilisi. He told me then that he was working on an anthology of translations of Georgian poetry into French. A few years earlier, I had read his most distinguished translation of *Vepxist'q'aosani* – extracts from which appear in this anthology – and found it an excellent companion and guide to a study of the poem, as also was his monograph *Connaissance de Roustaveli*. Now, with his last book before me, I deeply regret that I cannot meet him again and discuss it with him. He was a truly great translator, at home in Georgian and French alike, and brought to his work the polished intellect of a scholar and the artistry of a poetic nature.

This collection of poems ranges far in time – from the early Middle Ages to the 20th century – and covers a broad field of moods and subject matter. The translator displays his skill in a variety of poetic forms. He moves from the quiet, reflective mood of *me da yame* through the gay and lilting tones of Giorgi Leonidze's song to the first fall of snow, the stirring cavalier rhythms of *Merani*, to the noble, elevated style of *xma k'at'amontan*, capturing and conveying the essential quality of these different poems.

The eloquence of Georgian verse is very largely due to the use of rhyme, alliteration and assonance – effects which cannot easily be reproduced in another language without losing or distorting some of the sense. As regards accent and metre, however, French and Georgian are in more natural accord. In the

classical French alexandrine, as in the Rustavelian sixteen-syllable line, there is a caesura dividing the line in two. Unlike English verse, in which there may be a variable number of unstressed syllables, both Georgian and French lend themselves to a syllabic rather than an accentual metre, since in polysyllabic words the stress is more evenly distributed [Cetereli Giorgi, *Met'ri da ritma Vepxist'q'aosani*, Tbilisi 1973] Thus the Georgian metre can be closely approximated in French, as Sergo C'uladze so successfully shows in his translation of *Vepxist'q'aosani*, *Mtac'mindis mtvare* and other poems. In another respect, however, the two languages are less concordant. The genius of French in its later development lies in its precision, clear definition and disciplined form. Earlier French – that of Rabelais, for example, with its cornucopial richness and variety – might more truly have reflected the subtleties and overtones of Georgian, in which a writer can often suggest more than he overtly states. *C'q'nari*, in *Mtac'mindis mtvare*, has resonances that the French *paisible* does not altogether convey; the meaning of *zyap'ari*, in another poem by Galak'tion T'abidze, is too strictly limited by the French *romance*. In K'olau Nadiradze's *Bevri ar mitkvams ...* the words *net'av*, *unet'areso*, essentially a Georgian concept, are – perhaps inevitably – lost in translation.

These are small points, however. In *Gantiadi* C'uladze's verses sing like those of the great Ak'aki; in *xma k'at'amontan* the translator matches Irak'li Abashidze's nobility of style and depth of feeling. The close affinity – an almost mystical understanding – with nature in all its forms, revealed by many Georgian poets, is reproduced by C'uladze not only with poetic mastery but with deep sensitivity and perception. He makes us aware with Važa Pšavela of the moods of mountain and sky; with Valerian Gaprindašvili he exposes the role of the tree in the lives of men. Poetry can only be translated by one who is himself a poet, ideas expressed by one who has made them his own. Sergo C'uladze appears to understand and reflect the true spirit of Georgian poetry.

To know a little of Georgian literature is to wish to know more, and this anthology offers to students of Georgian a well-mixed aperitif to stimulate the appetite. With brief notes on each of the writers translated, it is a most valuable contribution to the store of Georgian literature in translation.

Katharine Vivian

**პროექტი: ქართული ვერსიფიკაციის მიმართება
ევროპულთან (XIX-XX საუკუნეები)**

აკაკი ხინთიბიძე

*თსუ პროფესორი, შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული
ლიტერატურის ინსტიტუტის ლექსთმცოდნეობის ჯგუფის
დამაარსებელი და ხელმძღვანელი*

რეზიუმე: წინამდებარე სტატია წარმოადგენს აწ გარდაცვლილი მეცნიერის, ქართული ლექსის ცნობილი მკვლევარის, აკაკი ხინთიბიძის (1924-2008) საარქივო მასალაში მოპოვებულ მის მიერ დაწერილ დასაბუთებას საგრანტო პროექტისა, რომელიც საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმს წარედგინა 2002 წელს. ეს პროექტი, რომლის ხელმძღვანელი თავად პროფ. ა. ხინთიბიძე იყო, არის წინა წლებში (2000-2001 წწ.) იმავე ჯგუფის მიერ შესრულებული პროექტის „ქართული ლექსი ევროპული ლექსის ტიპოლოგიურ არეალში (V-XVIII საუკუნეები)“ გაგრძელება. პროექტი შესრულდა და მის ფარგლებში დაწერილი სამეცნიერო გამოკვლევების ერთი ნაწილი ახლაც ა. ხინთიბიძის არქივში ინახება. ვფიქრობ, რომ ეს მასალა სტატიების სახით პროექტის თითოეული მონაწილის მიერ იყო გამოქვეყნებული, ან რაიმე ფორმით ასახული მათ პუბლიკაციებში. ჩემი ყურადღება მიიქცია ა. ხინთიბიძის მიერ დაწერილმა პროექტის დასაბუთებამ, რომელიც გამოქვეყნებული არ ყოფილა და ქართული პოეზიითა და სიტყვიერი კულტურით დაინტერესებულ ქართველ და საზღვარგარეთელ მკვლევართათვის მისი გაცნობა წინამდებარე პუბლიკაციით იქნება შესაძლებელი.

ეს მოკლე, თეზისური რემარკები XIX-XX საუკუნეების ქართული ლექსის მიმართებაზე ევროპულ ვერსიფიკაციასთან, ვფიქრობ, საყურადღებოა.

რედაქტორი

საკვანძო სიტყვები: ქართული ლექსი, ევროპეიზმი, ვერსიფიკაცია.

ევროპეიზმის პრობლემა ქართულ ლიტერატურაში, რომელიც ილია ჭავჭავაძემ წამოაყენა, პოეზიის სფეროს შეეხება და, კერძოდ - „ფორმას გამოთქმისა“ („ევროპული გამოთქმა“), რომელშიც ვერსიფიკაციაც იგულისხმება.

რომანტიზმმა, სიმბოლიზმმა, ფუტურიზმმა და სხვა ლიტერატურულმა მიმდინარეობებმა ჩვენში ვერსიფიკაციის ახალი ფორმები შემოიტანა.

დღემდე ვერსიფიკაციის თვალსაზრისით არ არის დამუშავებული ევროპეიზმის პრობლემა ქართულ ლიტერატურაში. არ არის გათვალისწინებული ქართული ლექსის ხასიათის ცვლა ზემოხსენებულ ლიტერატურულ მიმდინარეობათა შესაბამისად.

პროექტის მიზანია XIX-XX საუკუნეების ქართული პოეზიის მიხედვით ქართული ვერსიფიკაციის ევროპულთან მიმართების შესწავლა-ანალიზი.

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ერთი მხრივ, ქართული რომანტიზმის წარმომადგენლების: კერძოდ, ალექსანდრე ჭავჭავაძის მთარგმნელობითი მოღვაწეობა, მის მიერ ნათარგმნი ფრანგი და რუსი ავტორების პოეტურ თხზულებათა მიმართება ორიგინალის ლექსწყობასთან; ასევე გრიგოლ ორბელიანისა და ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლექსის სტრუქტურა; თეთრი ლექსის შემოტანა; რითმის დაკოჭლება, რაც ევროპული პოეზიის რითმასთან პოულობს საერთოს, ანჟამბემანი და სხვ.

მეორე მხრივ, ქართველი სიმბოლისტების: გრ. რობაქიძის, გ. ტაბიძის, ცისფერყანწელების გატაცება ევროპიდან შემოსული მყარი სალექსო ფორმებით: სონეტი, ტრიოლეტი, ოქტავა, ვერლიბრის დამკვიდრება და სხვ.

ქართული ლექსის უახლესი რეფორმა, რომელიც XX საუკუნის ათიან წლებში განხორციელდა, ლექსწყობის ევროპეიზაციისაკენ ლტოლვა იყო. ეროვნული

ტრადიციების გვერდით, ფეხი მოიკიდა მუსიკის მაგიურმა განცდამ, რაც პოლ ვერლენის ლოზუნგიდან მომდინარეობდა.

XX საუკუნის ქართულ ლექსწყობაში გამოვლინება ჰპოვა ფრანგული სილაბური ლექსის საზომებმა.

თავის მხრივ, ქართულმა რითმამ გავლენა მოახდინა რუსულ, კერძოდ, ვლადიმერ მაიაკოვსკის რითმაზე.

უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულ ვერსიფიკაციას ისტორიულ ასპექტში უფრო მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა დასავლურ სამყაროსთან, ვიდრე აღმოსავლურთან.

ზოგადად ვერსიფიკაციის პრობლემებს დიდი ადგილი აქვს დათმობილი სტრუქტურულ პოეტიკაში, რომელმაც ჩვენში კარგა ხანია ფეხი მოიკიდა. გ. წერეთლის, აკ. ხინთიბიძის, ა. სილაგაძის, მ. ქურდიანის, თ. დოიაშვილის, თ. ბარბაქაძის ნაშრომებში ქართული ლექსი განხილულია, როგორც სტრუქტურული მთლიანობა მისი ფორმით და, კერძოდ, ვერსიფიკაციის გათვალისწინებით.

ქართულ ლექსს იკვლევენ საზღვარგარეთაც. აღსანიშნავია ლ. მაგაროტოს, დ. რეიფილდის, ან. ფედოროვის, ტ. ნიკოლსკაიასა და სხვათა ნაშრომები, მაგრამ ეს კვლევა-ძიებანი, ძირითადად, ეპიზოდურია და არ აქვს მიზანდასახულებრივი, სისტემური ხასიათი.

**Project: The attitude of Georgian versification compared to
European versification (19th - 20th centuries)**

Akaki Khintibidze

TSU Professor, Initiator and Head of the versification group at The Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature

Abstract: This article presents the justification part of the project found in the personal archive of the late scholar and researcher of the Georgian versification systems, Akaki Khintibidze (1924-2008), which was submitted to the Presidium of the Academy of Sciences of Georgia in 2002. The project, headed by Akaki Khintibidze himself, is a continuation of the project "The Georgian verse in the typological area (5th-18th centuries) of the European verse" carried out in previous years (2000-2001) by the same group. The project was completed as part of the scholarly research carried out within the frames of the project and is still kept in the archive of A. Khintibidze. I believe that this material was either published as independent articles by the members of the group or was made part of their publications. My attention was attracted by the justification of the project written by Khintibidze, which has not yet been published and which will be available for Georgian and foreign researchers interested in Georgian poetry and verbal culture by means of this publication.

I believe that the following brief remarks regarding the relationship of the 19-20th century Georgian verse towards European versification deserve our attention.

Editor

Key words: *Georgian verse, Versification, Europeanizaktion.*

The issue of Europeanness in Georgian literature, proposed by Ilya Chavchavadze, refers to the sphere of poetry and in particular, to the form of expression (European expression) which also includes versification.

Romanticism, symbolism, futurism and other literary movements brought new forms of versification into Georgia.

Until today, the problem of Europeanness in Georgian literature has not been studied and the change of the Georgian verse according to the above-mentioned literary movements has not been taken into account either.

The aim of the project is to explore and analyse the relationship between the Georgian and European versification systems. From this point of view, it is interesting to investigate the translations made by a representative of Georgian romanticism, Alexander Chavchavadze, namely, the relationship of the versification systems of the translations made by Chavchavadze to the original verses written by French and Russian poets. The structure of the verse by Grigol Orbeliani and Nikoloz Baratashvili, introduction of the free verse, broken down rhyme, which makes the Georgian verse like European rhyme, enjambement, etc.

On the other hand, it is also interesting to note the infatuation of Georgian symbolists (Gr. Robakidze, G. Tabidze, *Tsisperkantselis*) with stable versification forms from Europe: sonnet, triolet, octave, free verse, etc.

The latest reform in the Georgian verse, which was made in the 10s of the 20th century, was a longing for the Europeanisation of the versification. Together with the national traditions the magical experience of music was coming from Paul Verlain's slogan.

French syllabic verse measures were introduced into the 20th century Georgian versification. In its turn, Georgian rhyme had an impact on Russian verse, namely, on Mayakovski's poetic works. It should also be taken into consideration that the

Georgian versification system had closer contacts with the Western world than with the Oriental worldview.

The issues of versification take a big place in structural poetics, which has been popular in Georgia for some time. In the works by G. Tsereteli, Ak. Khintibidze, A. Silagadze, M. Kurdiani, T. Doiashvili, and T. Barbakadze the Georgian verse is analysed as a structural forma, unity with the view of versification.

Georgian verse is also being studied abroad. The works by L. Magarotto, D. Raifield, An. Fedorov, T. Nikolskaia and others are worth noting. However, these studies are mostly episodic and thus do not carry a systemic, purposeful character.